

Németh László:

"A halál nem a legnagyobb rossz,
amit az embernek el kell viselni."

IV. A HALÁL

Nővérek továbbképzése Csongrád megyében

Szeged — Hódmezővásárhely

1994

IV. A HALÁL

Nővérek továbbképzése Csongrád megyében

Szeged — Hódmezővásárhely
1994

Írta:
SZENTI TIBOR
egészségnevelő

Lektorálta:
Dr. Ónody Sarolta intézetvezető főorvos.
Pszichiátriai Gondozó, Szeged. Kossuth L. sgt. 42.

Szerkesztette:
Földesi Ferenc

A sorozat gondozója:
Dr. Gulácsy Éva pedagógus-pszichológus
Cs. M. ÁNTSZ, Szeged.

Kiadta: az Erzsébet Kórház, Hódmezővásárhely, az "Életünkért,
Egészségünkért, Hódmezővásárhely Lakosságáért Alapítvány" 1994-ben,
az Állami Tisztiorvosi Szolgálat Csongrád Megyei Intézete (Szeged)
támogatásával

© Szent Tibor

ISBN 963 02 9601 2
Példányszám: 3000

Terjedelem: 8,0/A5 ív.

Fényszedés: **ERZSÉBET** - Pozsár Ildikó és Putnoki Renáta
A nyomdai munkálatok: az önkormányzat VERZÁL nyomdájában,
Hódmezővásárhelyen készültek.

A borítón: FÖLKNÉ CSUKA KLÁRA rajza látható.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető.....	6
1. Mi a halál?.....	8
1.1. A klinikai halál.....	10
1.2. Az agyhalál.....	10
1.2.1. Apallikerek.....	11
1.2.2. Szervmentés.....	12
1.3. A vissza nem fordítható halál.....	12
1.4. A biológiai halál.....	12
1.5. A fizikai megsemmisülés.....	13
1.6. Létezik-e tökéletes pusztulás?.....	14
1.7. A halál filozófiai szempontból.....	14
1.8. Woodoo-halál.....	15
1.9. A halál megítélése a vallások alapján.....	15
1.10. A halál meghatározásának fejlődése.....	23
2. Kisnővérek véleménye a halálról.....	24
2.1. Az 1987—88-as évfolyam II. A. osztálya írta.....	25
2.2. Az 1990—91-es évfolyam II. A. osztálya írta.....	28
2.3. Az 1990—91-es évfolyam II. E. osztálya írta.....	31
2.4. Az 1993—94-es évfolyam II. A. osztálya írta.....	33
2.5. Néhány gondolat a dolgozatokról.....	41
2.6. A bemutatott rajzok értékelése.....	60
3. Milyen a halállal való kapcsolatunk és a halálszemléletünk?.....	63
4. A gyógyíthatatlan beteg.....	65
4.1. Mikor és mit kell a beteggel közölnünk?.....	65
5. A haldoklók.....	70
5.1. Az öntudatlan "érzékelése".....	70
5.1.1. A lucid állapot.....	71
5.1.2. Az E.S.P. jelenség.....	71
5.2. A szerepjátszásról általában.....	72
6. A haldokló gyermek.....	73
6.1. A haldokló gyermek és a szerepjátszás.....	74
6.2. Mit mondhatunk a haldokló gyermeknek?.....	76
6.3. Mit tehetünk a haldokló gyermekért?.....	78
6.3.1. A megkapaszkodás.....	78
6.3.2. A haldokló gyermekkel való beszélgetés.....	79
6.3.3. A kreativitás manuális lehetőségei.....	80

6.4.	Az agónia.....	80
7.	A haldokló felnőtt.....	81
7.1.	A kudarcélmény.....	81
7.2.	Mit mondjunk a haldokló felnőttnek?	82
7.3.	Hogyan segítsük az agonizálót?	83
7.3.1.	Testi közelség biztosítása	83
7.3.2.	Lelki segély	84
7.4.	A haldoklók intézményes gondozása	86
8.	A halál: fájdalom és félelem.....	87
9.	A hagyományos halál	90
10.	A korszerű halál.....	92
11.	Emberhez méltó módon meghalni!.....	94
12.	Eutanázia	96
13.	Öngyilkosság	100
13.1.	Öngyilkosságot megelőző traumatizáció.....	102
13.2.	Az öngyilkosjelölt célja és tettének motivációja	103
13.3.	Elfogadott öngyilkosságok	106
13.4.	Az öngyilkosságra készülő ember gondozása	107
14.	"Halálos szerelem"	107
15.	Az idődimenzió	110
16.	Mit tegyünk a halottal?.....	111
17.	A gyász és a halálélmény feldolgozása	113
18.	A hit.....	117
18.1.	Feloldhatatlan ellentmondások	119
19.	A túlvilág	120
19.1.	A túlvilágra került szellem észlelése	120
19.2.	A túlvilág képzete.....	121
19.3.	Túlvilágképek	122
19.3.1.	Az asztrálsík.....	123
20.	"[...]Jegy váza voltam, ami összetört." Reinkarnáció	126
21.	Halálközeli élmények	128
21.1.	A Fénylény	137
	Irodalom.....	140

Szenti Tibor

A HALÁL

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETŐ

"Élni annyit jelent, megtanulni meghalni."

(Régi filozófusok mondása)

Orfeuszok vagyunk mindannyian, akik emberré válásunk, illetve eszmélésünk óta Eurydikéért szüntelenül az Alvilágot járjuk, hasztalan. Az ember általában nem tud belenyugodni a halálba és gyakran elkeseredetten küzd ellene. Amint ezt már sok ezer éve a művészi ábrázolásokból is láthatjuk, ebben a harcban rendre elbukunk, mégsem adjuk föl; mégsem adhatjuk fel a csatát!

Meghalni? Nem, visszaszületni az anyaölebe, ahol sötét, meleg, puha állapot van és nagy-nagy biztonság. Itt megszűnik minden? Nem tudjuk. Csak halljuk újra az egykor elveszített szívdobbanást. Ahol egy anyai szív ritmust dobol és van fül, amelyik ezt meghallja, ott nem lehet halál.

"»Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk. Isa pur és homu vogymuk.« De hát, úgy látszik, ezt *nem akarjuk* elfogadni, nem tudjuk *megnyugvással*, természetesnek elfogadni." ¹ Más kérdés, hogy a haláltudat alapvetően formál bennünket és a természetben magasabb rendűvé tesz. Kunt Ernő írta: "A mulandóság tudata megkülönbözteti az embert a többi élőlénytől. Lehetővé teszi, hogy életét e visszavonhatatlan tény tudatában alakítsa, s gondoskodjék utódairól. Ugyanez a tudat hatalmas szellemi energiákat is felszabadít, amelyekkel éppen a vég ellen kísérel meg védekezni az ember." ²

Az *állat az életéért küzd, az ember a haláltól fél*. A születéstől, mások szerint már a fogantatás pillanatától kezdve — hiszen az anyaméhben a megszületés előtt is lehetséges a halál — "beindul minden ember biológiai órája és visszaszámol." Abban mindannyian egyenlők vagyunk, hogy meg kell halni. A kérdés csupán az, hogy mikor és milyen körülmények között?

¹ Polcz. A. 1989.322.

² Polcz. A. 1989. 8.

Lennie kell valamilyen megoldásnak, amely az elmúlást illetően megnyugvással tölt el bennünket, és ez nem lehet más, mint az *emberhez méltó, teljes élet megélése*. Számunkra a végső megoldás sohasem a halál legyen, sem a "halálon túli", bizonytalan "élet". Ez a földi, biológiai élet hívőnek és hitetlennek egyaránt ajándék, mert az ÉN csak egyszer birtokolja. Ezért számunkra a halál sohasem lesz cimborá! Aki viszont tartalmas és szép életet élt, könnyebben közelít a halálhoz. R. Steinpach írta: "[...]a halálról világos képet szerezni, igazából azt jelenti, az életet helyesen megérteni."³

Mi az élet, és az egyén számára mikor kezdődik el? Ezekre a kérdésekre épp úgy nem tudunk választ adni, mint arra, hogy mi a halál? Ha az élet keletkezésére lesz magyarázatunk, a befejezésére talán könnyebben kapunk. Polcz Alaine fogalmazta: "Az élet addig van, amíg készen vagyunk a halálra, de hogy ennek a készenlétnek meddig kell tartania, azt nem tudjuk megmondani."⁴

Bármilyen különös, minden Élet, minden ember maga a Halál is. Amikor egy újszülött világra jön, mint magban a csíra, életében már benne lakozik a Halál, és az évek múlásával egyre nő benne. Halálunk előtt az élet csupán egy vékony, rideg burok, amelyből egyszerre kikel igazi lárvája: a Halál. Minden más elmúlik, s az egykori ÉN-ből egyedül ő marad meg — rajta teljes diadalt aratva —, majd akár egy éjjeli lepke, végleg elszáll. "Öregkorunk szükségképpen velejárója, hogy a halál jegyében élünk, annak célegyenesében."⁵

A Halál nem egyszerre jön, mint egy kaszás, aki megérett kalászként learat. Elbeszélünk egy mindennapi esetet. Fölszállunk a buszra a végállomásnál és elindulunk. Néhány perc múlva megálló következik, ahol eddigi utastársaink közül többen leszállnak. Azok vagyunk-e még, akik voltunk, amíg velük utaztunk? Aligha! Az ő hiányukkal gördülünk tovább. Megéltük a búcsú és elválás pillanatait. Életünk nélkülük kevesebb vagy "más" lett; meghalt a perc, amíg együtt voltunk, és többé soha vissza nem hozható. Mennyire más leszek, ha azok közül száll ki valaki, akiket nagyon szerettem, és kezdettől fogva "egy járműben haladtunk" velük.

Búcsúzunk az alkotástól, amelyet befejeztünk. Egy szobrot ugyanúgy kifaragni, vagy egy beteget meggyógyítani még egyszer nem lehet. Búcsúzunk ezernyi elpusztult sejtünkötől, amely kiválik belőlünk.

³ R. Steinpach. 1993. 45.

⁴ Polcz. A 1989. 8.

⁵ F. Riemann. 1987. 61.

Búcsúzunk alkonyatkor a Naptól, amely ha lebukott, vége a szorgos napnak és ugyanabban a formájában többé vissza nem tér. Minden pillanatban átélünk egy-egy *kis halált*, amely figyelmeztet bennünket: készüljünk föl az életre, s ha igazán éljük, legyen nekünk könnyebb a halál!

A baj viszont az, hogy a halálra nem tudunk kellően fölkészíteni, mi magunk felkészülni, és igazán meghalni sem! A "meghalnitudásnak" tudománya és művészete van, amelyeket épp egy diadalmas élet során kellene elsajátítanunk. A baj ott van, hogy nem tudjuk:

1. MI A HALÁL?

"Örömmel élni, idejében meghalni."⁶

A halállal való foglalkozás tudománya a *tanatológia*, de vizsgálja az orvosbiológia, élettan, pszichiátria és pszichológia, a jog, a teológia, a filozófia, és még föl sem soroltuk az összes tudományágat.

Pontosan azt sem tudjuk eldönteni, hogy mikor áll be a halál. Mindenki másként ítéli meg a jelenséget és valamennyi felfogásban van igazság. "A természettudomány sem az élet, sem a halál kérdésére nem tud választ adni. Mindössze önmagát magyarázza, hitelesíti."⁷Benedek István orvosprofesszor, szakíró így fogalmazott:

"[...]a halál beálltának »pillanata« többnyire nem pillanat, vagy ha mégis az, akkor sem könnyen rögzíthető[...] A neuronok nagyon kényes jóságok, egy biológiai alaptétel szerint nyolc percnél hosszabb időt nem bírnak ki oxigénellátás nélkül, ha tehát a légzés nyolc percnél tovább kimarad, az idegrendszeri károsodás irreverzibilis (visszafordíthatatlan), feltámasztásra nincs többé lehetőség." Megjegyzi azonban, hogy e kijelentés nem mindig takar valós helyzetet, "[...]magam is láttam kivételt ez alól a szabály alól."⁸ (Ismert például, hogy jég alá beszakadt gyermeket kihúзва még 10 perc után is sikerrel járhat az újraélesztése. Ennek okát a hirtelen lehült: hibernált test magyarázhatja.) R. A. Moody halálközeli élményt jegyzett le egyik vallomástevéőjétől: "Így beszél egy férfi, aki altesti műtétje közben 20 percig halott volt [...]" — írta.⁹

6 Benedek I. 1974. 41.

7 Polcz. A. 1989. 355.

8 Benedek I. 1991. 18.

9 R. A. Moody. 1993. 30.

A legnagyobb gond, hogy a halál megállapítására ezideig sem megfelelő műszerünk, sem vizsgálati módszerünk nincs. A legjobb lenne hiteles élménybeszámolót meghallgatni, de Epikurosz azt állította, hogy "[...]a halálhoz tulajdonképpen nincsen semmi közünk[...], mondván, hogy amikor mi vagyunk, akkor még nincs jelen a halál, amikor viszont a halál már jelen van, akkor már nem vagyunk mi."¹⁰ "[...]az élmény olyan ember beszámolója, aki életben maradt. Jaspers szerint a halál soha sem lehet élmény, mert akinek valamilyen élménye van, az él."¹¹

Magyar Imre belgyógyász professzor így fogalmazott: "Az ember a halált nem szívesen fogadja és ezért talán nem is ismeri[...]. A halálra vonatkozólag azonban nincsen empátia, mert senkinek sincsen szubjektív élménye a halálról."¹² Andor Miklós szerint, "Ahogy nincs egyforma élet, úgy nincs azonos halál. A halál térben és időben egyedi történés[...]"¹³

Vizsgáljuk meg a halált az orvostudomány szempontjából. Ma már bonyolultabbnak tudjuk a kérdést, mint Polcz Alain általánosítása: "[...]több ezer éves tapasztalat szerint a halál hármasság kapuja a légzés, a szív és a központi idegrendszer. Ha huzamosabb ideje állt be a halál, további jel, hogy hideg és merev a test."¹⁴ Benedek István sommás megfogalmazása sem elégít ki bennünket: "Semmi sem egyszerűbb, mint a halál: az élet megszűnése."¹⁵ Meg is jegyezte, hogy "Biztos csak a halál — de egyre bonyolultabb lesz biztosan meghalni."¹⁶ Ebből következik, hogy R. Steinpach vonatkozó véleménye tudományosan nem igazolható, miszerint "[...]a halál is egy teljesen természetes folyamat, amely pontosan megszabott, világos és — ami számunkra a legfontosabb — megismerhető törvények szerint megy végbe."¹⁷ Kunt Ernővel kell egyet értenünk, aki így fogalmazott: "Maga a halál nem megismerhető."¹⁸ A halott már megismerte, de nem tud róla beszámolni.

¹⁰ Lendvai L. F. 1981. 29-30.

¹¹ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 91.

¹² Magyar I. 1981. 60-61.

¹³ Andor M. 1993. 77.

¹⁴ Polcz. A. 1989. 138.

¹⁵ Benedek I. 1974. 386.

¹⁶ Benedek I. 1974. 389.

¹⁷ R. Steinpach. 1993. 8.

¹⁸ Kunt E. 1981. 153.

1.1. A KLINIKAI HALÁL

Többféle halált ismerünk, illetve az elmúlásnak "fokozatai" vannak. Vizsgáljuk most ez utóbbit. Orvosi szempontból az első "állomás" a *szíves halál*. Ennek is két fokozata van: 1. a *vita redukta*, vagyis a *redukált élel*; illetve 2. a *vita minima*, azaz *minimális élel*. Szíves halálnak a *klinikai halál* állapotát nevezzük. Valószínű, hogy a népi terminológia szerint, hajdan a *tecchalált* értették alatta, hiszen ebből az állapotból a test magától öntudatra tért. Orvosi szempontból sem tekintjük "végleges" halálnak.

A klinikai halál során a szív működés megáll, a keringés összeomlik. Az életfontosságú szervek, főleg a központi idegrendszer nem kapnak friss oxigént, ugyanakkor megkezdődik a bomlástermékek, főleg a széndioxid fölhalmozódása; még pontosabban: a kiürítésük elmarad. Elsősorban az agykéreg érzékeny, ugyanis itt van a *funkciókiesés* és a *tudat kioltódásának* helye. Elegendő 3-6 perces légzési, keringési leállás, hogy a tudat többé ne térjen vissza. De a klinikai halál állapotából, rövid idő eltelte után a test újra éleszthető. Ekkor még nagy valószínűséggel az öntudat tökéletesen visszaáll. A klinikai halál állapotát az *agysejtek* és ezen keresztül a *személyiség károsodás nélkül* vészeli át. Az egyén utána akár több évtizedes, emberhez méltó, ún. *teljes élel* élhet. "A légzés és a szív működés megszűnését tekintve az ember ma túl tudja élni a saját halálát."¹⁹

1.2. AZ AGYHALÁL

Ha a szíves halál folytatódik, az élel néhány percen belül műszereink számára is érzékelhetlenné válik. A fejre helyezett EEG-készülék érzékelői már nem továbbítanak bióelektromos jeleket a képernyőre: az addig rezgésben lévő vonal csillapodik, majd kilengés nélkül, vízszintesen fut tovább. Ez az *agyhalál*. Ebben a fázisban — szerzőkként eltérő megállapításokkal — néhány másodpercenyi, illetve percenyi oxigénhiány már végzetes. Az ember személyiségét és öntudatát meghatározó *szürke-vagy kérgi agyállomány visszavonhatatlanul károsodik*.

Az agyhalál a halállal kapcsolatos legbonyolultabb kérdéseket veti föl. A teljesség igénye nélkül, néhány fontos elemét érintjük. Mindenek előtt tudni kell, hogy az agyhalál állapotában a legérzékenyebb EEG-készülék sem jelzi, ha a kéregállományból, főleg az emberi mivoltunk

¹⁹ Polcz. A. 1989. 143.

szempontjából fontos intellektust hordozó *frontális* és *halántéki agylebenyből*, a mélyebb területekre: az *agytörzs* felé húzódó elektromos jelek elhalása után, még ún. *maradvány* vagy *visszamaradó*, gyenge bióelektromos-áramaktivitás, az élet utolsó "szikrája" található.²⁰

Ez az utolsó szikra viszont alkalmas lehet arra, hogy "halálközeli" élményeket indukálhat. (E témával még bőven foglalkozunk.) Mesterséges körülmények között az agyhalál állapotában lévő test is újra éleszthető. Kérdés azonban, hogy milyen eredménnyel jár és egyáltalán szabad-e? E téren ugyanis az agy az *éntudat* és a *személyiség* fenntartását jelenti.

1.2.1. APALLIKEREK

Az agyhalálból újraélesztettek — ritkaszágszámban menő, különleges esetektől eltekintve — agykárosodottak. Ezeknek az élet és halál közötti "közbenső síkon" elhelyezkedő újraélesztetteknek már *nincs személyiségük*. Őket az orvostudomány *apallikereknek* nevezi. Ennek az "élőhalott" állapotnak is fokozatai ismertek.

1. Van olyan felnőtt, aki a másfél, két éves kisgyermek tudati szintjére esik vissza. Nem emlékezik a közelmúltra, inkontinenciás, önálló, értelmes tevékenységre képtelen, teljes ellátásra és ügyeletre szorul.

2. Nincs emlékezete, öntudata, de még mozgásképes, s emiatt ön- és közveszélyes. Gyakran nyugtalan. Állandó ügyeletet és ellátást igényel.

3. Agytörzsi "életet" élő öntudatlan, akinek semmilyen kapcsolata nincs a külvilággal. Hátralévő életében a gépek "éltetik".

Az apallikereknél az agysérülés visszafordíthatatlan. Személyiség és én-tudat szempontjából halottnak tekinthetők. Kunt Ernő írta: "Korunk orvostudománya képes arra, hogy bizonyos szerveket gépi berendezésekkel helyettesítsen, azonban kétséges, hogy az ilyen művileg túlélésre kényszerített sejthalmaznak van-e még bármilyen köze a személyiséghez[...]" Ez a megoldatlanság káros hatással van betegre, orvosra egyaránt.²¹

²⁰ R. A. Moody. 1993. 222.

²¹ Kunt E. 1981. 136.

1.2.2. SZERVMENTÉS

Az agyhalál állapotában, amikor az EEG-készülék már nem mutat elektromos jelet, a testből ép szöveteket, szerveket (pl. vesét, hasnyálmirigyét, szívet stb.) lehet kivenni, és — alapos immunelőkészítés után — valószínűséggel sikeresen egy másik emberbe átültetni.

1.3. A VISSZA NEM FORDÍTHATÓ HALÁL

Mind az EEG által ki nem mutatható maradvány-bióelektromosság, mind a testből kivehető szervek jelzik, hogy az agyhalál sem tekinthető *teljes halálnak*. A tanatológusok meghatározása szerint, a test akkor tekinthető halottnak, amikor az *életfolyamatok* már *megszűntek* és azok többé *vissza nem fordíthatók*. Filozófikusan Kunt Ernő így fogalmazta meg: "A *testi halál* a fizikai lét megszűnését, a halál kiteljesülését, az egyén végérvényes elmúlását jelenti."²²

1.4. A BIOLÓGIAI HALÁL

Bizonyos esetekben, pl. bűntények tisztázása miatt előfordul, hogy a holttestet a temetése után néhány hét, esetleg hónap múlva exhumálják. A sírban töltött idő alatt bizonyos szaruképletek, így pl. a haj, a szőrzet és a köröm növekedése egyértelműen megállapítható. A megborotvált férfi halott arcán pl. szakáll nőtt. Ez pedig élettani jelenség és arra utal, hogy valamennyi életjelenség az agyhalált követően, illetve a vissza nem fordítható biokémiai és biofizikai folyamatok után sem szűnik meg teljesen. A test a *biológiai halál* állapotában van.

Még különösebb ez az állapot, ha arra gondolunk, hogy a kihűlt férfitestből kivett ondófolyadékkal sikeres megtermékenyítés érhető el és e mesterséges beavatkozástól ép újszülött várható. A halott élőt "nemz". A testben egy darabig még ún. "*biológiai maradékfunkciók*" működnek. Nincs éles határ vagy behatárolt pont, amelyik az életet és a halált elválasztaná, illetve a halál fokozatait jelölné. A halál *folyamat*, amely az *organikus működésből az anorganikus szétesés felé tart*.

²² Kunt E. 1981. 136.

Bolberitz Pál fogalmazta: "Az ember *összetett lény* (hagyományos megfogalmazással kifejezve: testből és lélekből áll). Más összefüggésben nézve a biológia tudománya is az ember összetettségét vallja. Ami pedig összetett, az — tapasztalatunk szerint — előbb-utóbb részeire bomlik. Ami korábban egy minőségileg magasabbrendű egységben létezett, alkotóelemeire esik szét, s ezt nevezzük biológiai értelemben halálnak. A biológiai halál állapotában a magasabb minőségű egység alacsonyabb, tökéletlenebb minőségi szintű összetevő elemekre bomlik. Ezt látjuk az emberi test kimúlásánál is."²³ Még akkor is, ha a biológiai halál után orvosi szempontból már nem beszélhetünk halálról, hanem a test lebomlásáról, és a teljes elpusztulás folyamata zajlik, föltehetjük a költői kérdést: "halál hol a te hatalmad?"

1.5. A FIZIKAI MEGSEMISÜLÉS

Az orvostudomány az ember halálát legfeljebb a biológiai halálig követi nyomon, a további fokozat már nem tartozik a vizsgálódásához. Összefoglaló munkában azonban nem térhetünk ki előle, hogy legalább érintőlegesen ne szóljunk róla, annál inkább, mivel azért a közegészségügy "temetőhigiéne" címen foglalkozik a holttest lebomlási folyamatával.

Az emberi test szervesen molekulákká, elemekké bomlik le és beépül a természetbe. Gyakran a *természet körforgásába* kerül és elképzelhető, hogy innen egyes részei alacsonyabb rendű élőlényekbe épülnek be. (Ez azonban nem azonos a reinkarnációval!, ahol a feltételezett lélek jut egy másik élőlénybe.)

Az ember gyakran maga is igyekszik a teljes fizikai megsemmisülést elérni. Indiában például ismertek a "*hallgatás tornyai*". A tetem magas, felül nyitott tornyokba kerül, ahol a keselyűk letisztítják. A csontok lehullva összetörnek, majd elenyésznek. Tibetben szintén keselyűk végzik a letisztogatást, de a csontokat ezután összeszedik, lisztté törve és ételhulladékkal keverve, a madarakkal föletetik. Az európai jellegű kultúrát hordozó államokban újabban a krematóriumból kikerülő hamvakat *rózsakertben szórják szét*; a bűnözők porát tengerbe, folyóba vetik vagy a szélre bízják.

²³ Bolberitz P. 1993. 235.

1.6. LÉTEZIK-E TÖKÉLETES PUSZTULÁS?

Már a szervátültetés, spermaátmentés alkalmával fölmerülhetett bennünk a jogos kérdés, van-e teljes halál? A szervek átültetett része egy másik embert éltet tovább, sőt a sperma új életet fogan. Az az ember, aki gyermeket nemzett és nevelt, génjeit adta és utódaiban él tovább.

A materialista filozófia, a fizika, a természettudományok egyértelműen kimondották, sem az anyag, sem az energia nem pusztítható el, csak átalakíthatók. A szétszórt hamvak nem enyésznek tovább, sőt *vegyületekké szerveződhetnek*, és ez újra egy *magasabb szintű állapotot* tükröz. Kimondhatjuk tehát, hogy nincs "valódi" halál, "teljes" megsemmisülés.

1.7. A HALÁL FILOZÓFIAI SZEMPONTBÓL

E tétel megfogalmazásával végérvényesen elhagyjuk a természettudományokat és átlendülünk a társadalomtudományok területére. Még mindig a realitásoknál maradva, "Az élő számára az élet *van*, a lét az *igen*, a halál ellenben maga a megfoghatatlan, a *nemlétező*, a *nincs*, a *nem*"²⁴, a családtagok, rokonok, a halott közössége számára ő csak részben múlt el, mert a hátramaradók emlékében *tovább él*. Ha értékes, kiemelkedő személyiség volt, vagy hihedt életutat járt be — de mindenféleképpen emlékeztetést kiváltó tettet hajtott végre, illetve gondolatokat szült —, akár évszázadokig vagy évezredekig is tovább él az utódok emlékezetében. A halál tehát mindig az *egyén* és a *közösség* szempontjából vizsgálendő és a megítélése folyamatosan *fejlődik*. Ancsel Éva filozófust idézzük:

"A törzsi társadalom embere még nem egyén, nem individuum, léte folytatódik a közösségben, ezért nem probléma számára a halál. Hegelnek teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy a halál akkor válik problémává, amikor az individuum végtelen fontosságúvá válik önmaga számára, mert akkor a halál ennek a végtelen fontosságú és egyedül fontos létezőnek a tagadását jelenti."²⁵

²⁴ Kunt E. 1981. 162.

²⁵ Ancsel É. 1981. 35.

Hárdi István is az egyént, az individuumot tekinti, de annak szellemiségét nem viszi tovább a közösség emlékezetébe, amikor így fogalmaz: "A halál a személyiség folyamatosságának záróköve."²⁶

1.8. WOODOO-HALÁL

A közösségből még a halál sem tudja az individuumot teljesen kirekeszteni. Ennek egyik periférikus és különleges típusa a törzsi társadalmaknál ismert, úgynevezett **woodoo-halál** (ejtsd: vudu), vagy a "kiközösített halál". Ez a halálnem *szociális* halálként is felfogható. Ebben az esetben az *egyén megsérti a közösség tilalmát*. Például megnézi a számára titkos közösségi tárgyat: a **tabut**, fölfedek a házasságtörését, de nem tudja elszenvedni a közösség megvetését. Az ilyen ember *reményvesztett* lesz, elkülönül, elhúzódik a társaitól és néhány nap alatt *menthetetlenül elpusztul*. Hárdi szerint, "A halálban a pszichés tényezőknek nemcsak befolyásoló, késleltető vagy siettető szerepük lehet."²⁷ A woodoo-halálban *erkölcsi megfontolás* rejlik, amely az *egyén* ellen hat és *passzív öngyilkosságba* kergeti, de e mellett szerepet kap a *lelki halál* is. Polcz Alain így jellemzi: "[...]van »lelki« halál is: az izoláció és a fölöslegesség érzése."²⁸

1.9. A HALÁL MEGÍTÉLÉSE A VALLÁSOK ALAPJÁN

Tanulmányunkban vázlatosan érintenünk kell azt a kérdést, hogy a főbb vallások miként ítélik meg a halált, hiszen ez a hívők milliárdjainak életszemléletét évezredek óta gyökeresen befolyásolja.

1. TOTEMIZMUS

A kidolgozott és írásban is rögzített vallási dogmák előtt az *ősközösségek*, illetve napjainkig az *elszigetelten élő törzsközösségek* imádata két alapvető irányultságot vett:

²⁶ Hárdi I. 1966. 53.

²⁷ Hárdi I. 1966. 53.

²⁸ Polcz A. 1989. 60.

a/ a természet erőit, lényeit és tárgyait személyesítette meg;

b/ az ősök szellemét.

Mindkét felfogás *sokistenhitet* teremtett, de a letelepült, tehát faluközösséget alkotó: földműves és állattenyésztő törzsek — később népek — esetében ez a kettősség a *termékenység kultuszában* összegeződött. Megmaradt látható jelei voltak a *totemek*, amelyek segítők (a későbbi rontó mágiában pedig ártók) *szellemeket*, majd a *termékenység kultuszában*, a *női nemiséget* hangsúlyozó *idolokat* = ősből kialakult *istenképmásokat*, szobrocskákat ábrázoltak.

A totemizmus halálképe változatos és az emberi szellem fejlődésével jelentősen változik. Közös vonásként kiemelhetjük, hogy a halált nem pontosan ismerik. A halottat "örök alvóként" képzelik el, akit nyugvó, felhúzott lábakkal (*zsugorított* vagy ülő temetkezés) helyezik örök nyugalomba. Testét az élet, a piros vért utánzó vörös festékekkel bekenik, később ételt, használati tárgyakat, sőt leölt állatokat és embereket helyeznek mellé túlvilági életéhez. Ekkor a halottból az "alvó rész" már szellem, akit ha tisztelnek, segíti a családot, a törzset, ha pedig nem, ártóvá válva visszajár bajt okozni. Elhárításukra vagy éppen felidézésükre alakul ki a *mágia*.

2. KÍNAI UNIVERZIZMUS

"Az ősi kínai vallási hiedelmek között nagy jelentősége volt az ősök kultuszának. A családok elhunyt hozzátartozói, az »ősök áldó szellemei« nem távoztak el a kínai hiedelmek szerint egy távoli »túlvilágba«, hanem régi lakóhelyük közelében maradtak és együtt éltek továbbra is a visszamaradottakkal."²⁹

Kialakul a *taoizmus* vagy *világtörvény*, amely két ellentétes, ámde egymást kiegészítő *őserőből*, a férfi jellegű, pozitív tulajdonságokkal rendelkező *Jang*-ból és a női jellegű, negatív *Jin*-ből tevődik össze. Lukács József megfogalmazásában a taoista egyház "[...]rendkívül kiterjedt mágikus kultuszt hozott létre (ezen belül megjelenik az életelixír »előállításának« a mozzanata, amelynek segítségével el lehet jutni a halál és az újjászületés fölé emelkedő nyugalmas létezéshez), a megszemélyesített taoból sajátos ég-istenséget, a világrend létrehozóját

²⁹ Gecse G. 1971. 196.

fejlesztette ki, túlvilághittel[...]", tegyük hozzá: mennyországgal és pokokkal.³⁰

A taoizmust a kínai bölcselek: Lao-ce és Kung-fu-ce továbbfejlesztették, illetve módosították. Így alakult ki (Kr. e. 550-500 körül) a *konfucianizmus*. Ezt és a taoizmust egyesítette a *kínai univerzizmus*. "Az a szokás, hogy a halottaknak áldozati ajándékokkal kedveskednek, természetesen feltételezi azt az elképzelést, hogy az elhaltak, miután földi testüket elhagyták, továbbra is léteznek az emberhez hasonló, habár annál finomabb formában[...]"

[...]az ember az ég és a föld együttműködésének következményeként jön létre, az égtől kapja szellemét, azaz a finom jang-fluidumot, a földtől a testet, a durva jin-fluidumot. Úgy képzeltek, hogy az, amit mi léleknek nevezünk, nem kizárólag szellemi, hanem anyagtalan égi (*sen*) és anyagi, démoni, földhöz kötődő (*kui*) részből áll[...]"

A *sen* és *kui* értelmezése így fogalmazható meg: a *sen* eredetileg istenné vált földi emberek voltak, a *kui* pedig temetésben nem részesült holtak. "[...]ezzel párhuzamosan élt a lélekről egy olyan elképzelés, amely szerint hun (*spiritus*; halhatatlan) és p'o (*anima*, halállal elpusztuló) részből áll, illetve mindenkinek két lelke van, sőt taoista elképzelés szerint mindenkiben három hun és két p'o rejlik."³¹

3. SINTOIZMUS, A JAPÁN NÉP VALLÁSA

"Általános megítélés szerint egy »titokzatos« — tamának [léleknek] nevezett — »lehelet« lakozik minden emberben[...] Bizonyosnak látszik az is, hogy a halál annyit tesz, mint a »titokzatos lehelet« eltávózása, vagy egyszerűbben kifejezve: elválása a testtől: a lélek — vagy jobb a *tama* szót használni — kilép a testből, s mint egy »fantazma« — amely a valóságos létezés jellegzetességével rendelkezik — elmerül a sötétségben.

Merre tart ez a »titokzatos lehelet«, miután elvált a testtől? Ha számolunk azzal, hogy a sintó hit szerint a japánok ősi, eredeti gondolkodásmódjában a természet a legmagasabb rendű kategória, megalapozottan gondolhatjuk, hogy a sintoizmusban nem létezik a

³⁰ Lukács J. 1973. 442.

³¹ H. von Glasenapp. 1981. 156-159.

természetben túli világban való hit." Ki is mondják, hogy a lélek a természetben olvad föl, és így a világban marad.³²

4. BRAHMANIZMUS

Maga a "*Brahman*" szó imát, varázsmondást jelent. Később az "örök isteni erővel", a "személytelen istenséggel" azonosították.³³ Az indiai szubkontinensen alakult ki a későbbi *hinduizmussal* együtt.

"A létkörforgásban való helyét az ember *karmája*, azaz tettei maguk határozzák meg. Ezeket a *dharma* függvényében úgy kell irányítani, hogy az ember következő újjászületéseiben olyan tiszta életű bráhmanként élhessen, aki átléphet a Brahmannel való azonosulás örökkévalóságába."³⁴ A dharma jelentése: kötelelességek és kötelezettségek összessége, amelyek az egyént az istenekhez, egyénekhez és a társadalomhoz való viszonyában szabályozzák.³⁵

A brahmanizmus szerint "[...]az ember lelke a halál után nem pusztul el, hanem újjászületik (reinkarnáció vagy lélekvándorlás). Hogy valaki állatként vagy emberként, egyik vagy másik kaszthoz tartozóként születik-e újjá, az az előző életének cselekedetei által meghatározott végzettől (karman) függ."³⁶ Mind a brahmanizmus, mind a hinduizmus a társadalmilag megkülönböztető *kaszttrendszer*t szentesítették. Azt sugallták, hogy türelemmel viseljék a földi megpróbáltatásokat, mert az újjászületések meghozzák az áldozat gyümölcsét.

Országos Széchényi Könyvtár

5. BUDDHIZMUS

A buddhizmusban hívők esetében "A végcél mindenki számára a szenvedésektől való megszabadulás, a létkörforgásból való kikerülés, a nirvána állapotának elérése. A teljes felszabadultság állapota nem a halál után vagy a halállal nyerhető el, hanem az érdeemes egyén *megvilágosodással* éri el."³⁷

32 Bhikku S. B. 1990. 56-60.

33 Puskás I. 1984. 60.

34 Puskás I. 1984. 66.

35 Puskás I. 1984. 66.

36 Gecse G. 1971. 65.

37 Puskás I. 1984. 84.

Hahn István írta: "A buddhista szemlélet tehát, bár az embernél felsőbbrendű — részben vagy egészen testetlen — szellemek létezését elismeri, mégis tagadja az ember evilági és halál utáni sorsára való befolyását, és éppen ezért tagadja a személyes isten vagy istenek létezését is[...]

Az ember célja az, hogy a vágyat, az alkotórészek újraegyesülését megakadályozza, előlje, és megsemmisítse azt az erőt, amely az alaptényezőket a halálon túl is újraegyesülésre kényszeríti. Ennek az erőnek, az életvágynak teljes megsemmisülésével megszakad az újjászületések folyamata, s a lét az »élet körforgásá«-ból, a Szanszárából végül is beletorkollik a teljes nemlét, a Nirvána állapotába. Ez az egyedüli lehetősége az anyagiságtól, a testiségtől, a szenvedéstől való megszabadulásnak."³⁸ (Itt jegyezzük meg, hogy a "nirvána" szót egyik szerző kis, másik pedig nagy kezdőbetűvel írja. Ez vonatkozik az Isten szóra is. Nekünk kötelességünk az eredeti szöveg betűhív visszaadása!)

6. ISZLÁM

Az *iszlám* szó *belenyugvást, odaadást* jelent, s már ez mutatja, hogy a földön történt szenvedésért *Allah* vagy Isten a benne bízó "igaz hívőt" a túlvilágon megjutalmazza. Gecse Gusztáv így fogalmazott: "Noha Allah minden embernek előre meghatározta örök sorsát, a halál után mégis mérlegre teszi az emberek cselekedeteit, majd a világ végén egy nagy, általános ítéletet is tart, amelyre a halottak feltámadnak. Az ítélet után a muzulmánok (a muszlimok) a paradicsomba kerülnek, míg a hitetlenek, a káfirok (török: gyaurok) a pokolba jutnak."³⁹

7. ZSIDÓ VALLÁS VAGY JUDAIZMUS

A legősibb kultúrvallás, amelynek egyes dogmáit és az ószövetségi történeteit a kereszténység is átvette. A hívő zsidók számára "Tizenhárom Elv" betartása szükséges. Ennek utolsó pontja: "Hit a holtak feltámadásában."⁴⁰ F. Joannes írta: "[...]amikor egy ember meghal, a lelke

³⁸ Hahn I. 1980. 142-143

³⁹ Gecse G. 1971. 162.

⁴⁰ F. Joannes. 1990. 72.

egy másik birodalomban él tovább a feltámadásig, amikor is majd ismét egyesül a testtel itt a földön."⁴¹

Gecse Gusztáv megjegyzi, hogy "Perzsa hatásra[...] szivárog be a zsidó vallásba a túlvilági igazságszolgáltatás és végítélet hite, az *eszkatológia*."⁴²

8. KERESZTÉNYSÉG VAGY JÉZUS HÍVŐK

Isten a *saját képére és hasonlóságára* teremtette az embert. Az *Édenkertbe* helyezi, hogy ott boldogan éljen és sokasodjon. Ámde az ember a gonosz lélek csábításának engedve, fogyaszt a tiltott "Tudás fájáról" és ezért kiűzetik a paradicsomból. Ettől fogva teste halandó, lelke pedig kárhozatra ítélt. Isten elküldi egyszerűlt fiát, Jézust, a Messiást = a "felkentet", aki kínhalálával *megváltja* az embert, és lehetőséget ad neki, hogy a Bibliában előírt étellel — a halála utáni megmérettetés kedvező eredményét követően — a jók üdvösségét, a mennyországot kapja jutalmul. A rosszak pedig elkárhoznak és a pokolba jutnak. Ha a lélek elhagyta a testet, nem reinkarnálódik, hanem végleg visszatér abba az ősi állapotba, ahová születése előtt tartozott: Isten birodalmába. A földi élet a lélek számára egyszerre *ajándék és próbatétel*, melynek során *önálló akaratával* eldöntheti a halála utáni végső helyét.

A *nyugati vallások* tanítása szerint "[...]az ember lelke nem természettől fogva halhatatlan, hanem az isten tette azzá; a halál utáni eljövendő továbbélését egyedül és kizárólag a világ ura akaratának köszönheti."⁴³ H. von Glasenapp így folytatja:

"A lélek a halál után, amikor már különvált a testtől, ítélet elé kerül, és tetteiért elnyeri jutalmát vagy büntetését. Az igazak az örök életre mennek (Máté 25, 46). Boldogságuk az isten közvetlen látásából áll (Máté 5, 8), az iránta érzett változtathatatlan szeretetből[...] Az üdvözülteknek nincs rá lehetőségük, hogy a túlvilágon még további érdemeket szerezzenek, és ilyen módon magasabb fokra emelkedjenek, mivel az uralkodó keresztény felfogás szerint kizárólag a föld a munkálkodás és a próbatétel színtere. Hiszen később megszűnik minden változás, minden átalakulás, és nem lesz többé idő sem."⁴⁴

41 F. Joannes. 1990. 78.

42 Gecse G. 1971. 327-328.

43 H. von Glasenapp. 1981. 22.

44 H. von Glasenapp. 1981. 313-314.

A felsorolt "világvallások" három fontos alaptételre épülnek:

1. Az embernek *lelke* van, és

a/ ez a halálban is elpusztíthatatlan, b/ újjászületik, c/ fejlődés során a természetben vagy a teljes nemlétben feloldódik.

2. A lélek a halált követően valamilyen *másvilágba* kerül: ez lehet *túlvilág* vagy átmenetileg egy újabb élőlény teste itt a földön.

3. A mindenséget *valaki* alkotta és irányítja.

Ezek közül itt az első tétel a/ pontját vizsgáljuk részletesebben.

"A halál — a népi elképzelés szerint — az a pillanat, amikor a lélek végérvényesen elhagyja a testet."⁴⁵ (Megjegyezzük, hogy a lélek fogalom egyértelműen hittudományi meghatározás, kategória.)

Az istenhittel rendelkező népi bölcsesség költőien fogalmaz az élet nagy eseményeiről. Azt vallja, hogy az embereknek három — kisgyermekes anyáknak négy — átalakulása van.

1. Amikor megszületünk, az életbe, egy családba "*születünk bele*"; egy ismeretlen, de addig békés világból, egy ugyancsak ismeretlen, de ellenséges környezetbe.

2. A *serdülő* az avatásával — pl. *bérmálás, konfirmálás* — "*beleszületik*" a *felnőttek*, a *társadalmi felelősség* világába.

3. Születést követően, az addig "*tisztátalan*" asszony, első templomozása után "*visszaszületik*" a felnőtt társadalom időszakosan elhagyott világába, az őt megillető családi helyre.

4. A haldokló — régen a földre helyezték, hogy *Földanya segítségével* könnyebb legyen az elmúlása — halála pillanatában "*beleszületett egy másik világba*". Milyen szép és finom fogalmazás, amely segítette a hozzátartozókat az élmény feldolgozásában. Nem semmisült meg, hanem beleszületett abba a dimenzióba, amelyben elődjei már várták és Isten birodalmába kísérték. Ebben a tudatban haldoklónak, családtagoknak egyaránt könnyebb volt a halált elviselni.

W. Charon szerint: "[...]a halál állapota valami egészen különleges változás, amelyről senkinek sincs és nem is lehet tapasztalata, mert hiszen aki egyszer átlépte a túlvilág kapuját, az többé nem jöhet vissza, s akár a megsemmisülést fogadjuk el, akár a vallási hitben keresünk előre menedéket, semmilyen biztos támpontunk nincsen arra nézve, hogy mi következik."⁴⁶

⁴⁵ Kunt E. 1987. 189.

⁴⁶ W. Charon. 1992. 8.

R. A. Moody Platon álláspontját így összegezte: "A halált pl. ő úgy határozza meg, hogy az nem más, mint a léleknek, az élő ember test nélküli összetevőjének a testből történő kiszabadulása."⁴⁷ R. A. Moody a halál sorompóját túllépve, gondolatával már a túlvilág felé pillant: "[...]a halál a lélek felébredése és önmagára eszmélése."⁴⁸

A XV. században "Úgy tartották, hogy az élet a földön lehet érdekes és vonzó, vagy ellenkezőleg terhes, sőt alig elviselhető, legfőbb célja így is, úgy is az, hogy előkészítsen egy roppant fontosságú találkozást. Azt, amikor az embernek szembe kell néznie bírójával, a teremtő és igazságot szolgáltató Istennel. Ez pedig a halál pillanata, ekkor dől el későbbi sorsunk, hogy az örök boldogság vár-e ránk, vagy az elkárhozottak kínjai."⁴⁹

R. Steinpach is a halál "pillanatát" igyekszik idealista szemlélettel, de természettudományos magyarázattal meghatározni: "[...]az erőszakkal elpusztított vagy valamilyen betegség által megbomlasztott, esetleg az öregség által legyengített testből a léleknek abban a pillanatban kell kiválnia, amikor a test megváltozott állapota miatt többé már nem képes azt a kisugárzási erőt kifejteni, amely létrehozza azt a megfelelő mágneses vonzóerőt, amely szükséges a lélek és a test erős egymásbakapcsolásához."⁵⁰

A hittudományok, a filozófia és a természettudományok kölcsönösen hatnak egymásra. Ha közülük valamelyik fejlődik, magával húzhatja vagy sorvaszthatja a másikat, így egy állandó lüktetés figyelhető meg, főleg a halálkérdést illetően. Kettősséget, sőt ellentmondást árul el ez a meghatározás is: "Egyesek azt mondják, hogy a halál az öntudat megsemmisülése, mások viszont meg vannak győződve arról, hogy a halálban a lélek vagy a szellem átmegy a valóság másik létrendjébe."⁵¹

Eddig az európai filozófia, elsősorban a kereszténység nézetei alapján láthattuk a halál meghatározását. A monoteista szemlélet mellett néhány nagy világvallás többistenhitet vall. Kunt Ernő így jellemezte a buddhizmus halálmagyarázatát: "A halál nem más, mint ajtó, amely az élet — számunkra ismert — állapotát választja el az élet utáni — számunkra ismeretlen — állapotától."⁵² W. Y. Evans-Wentz a Tibeti

47 R. A. Moody, 1993. 88.

48 R. A. Moody. 1993. 89.

49 Végh J. 1992. II/11:1090.

50 R. Steinpach. 1993. 16-17.

51 Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 123.

52 Kunt E. 1981. 70.

Halottaskönyvhöz írt tanulmányában így fogalmazott: "A halál akkor áll be teljesen, mikor az úgynevezett **bardo-test** a földi testtől elválik."⁵³ (Itt magyarázzuk, hogy a bardo-test a fizikai testből kiszabadult, de a nirvánában teljes nyugalmat még nem talált, lélek vagy "csillagtest". Ebben az állapotban reinkarnációval még újra élő embertestbe költözhet.)

Hermész Triszmegisztosz (= háromszorosan a legnagyobb), az **ezoteria** atyja, a *hermetikus filozófia* megteremtője. (Itt jelezzük, hogy az ezoteria jelentése: titkos tan, míg a hermetikus filozófia titkos, bűvös filozófiát jelöl.) Különös felfogást hirdet a halálról: "A hermetikus hagyomány azt tartja, hogy a halál nem valamely különleges állapot, hanem a mindennapos mély alvás ikertestvére."⁵⁴ Kétségtelen, hogy ezt a filozófiai elképzelést sem lehet teljesen elvetni. Az újraélesztettek egy része azt gondolja, hogy aludt és az alvásból ébredt. "A halál abban az állapotban köszönt be, amelyben minden nap élénk álmódás közepette tartózkodunk."⁵⁵ Majd így folytatta gondolatát W. Charon: "A halál olyan állapot, amely semmiben sem különbözik a mély, de színes álmokkal teli alvástól; a tudat működése éppen ilyen és az egész környezetnek irreális jellege van. A kulisszák valószínűtlensége és labilitása: talán ez az, ami a leginkább jellemző az egész helyzetre."⁵⁶

1.10. A HALÁL MEGHATÁROZÁSÁNAK FEJLŐDÉSE

Ahogy az "egyedfejlődés a törzsfejlődés rövid megismétlése", úgy a halálmagyarázat az egyes ember fejlődésében is a társadalomban már végigjárt út megismétlését rajzolja ki. Jól példázza ezt a halál megismerése a gyermek életében. Nagy Mária Ilona⁵⁷ és Polcz Alaine így foglalta össze a gyermeki halálkép-fejlődését:

1. A 2-5 éves korig *animista*. A halálban "életet" lát, vagyis úgy véli, hogy a halott is "érez".
2. Az 5-9 éves korban *perszonalifikáló*. A fogalmakat személyeknek képzelel, például a halált vagy a "kaszást".
3. A 9 évestől kezdve "reális". (Már eddig is érzékelhettük, hogy e kérdéssel kapcsolatban mit jelentett a realitás fogalma!) Mindenesetre, a

⁵³ W. Y. Evans-Wentz. 1991. 105.

⁵⁴ W. Charon. 1992. 17.

⁵⁵ W. Charon. 1992. 18.

⁵⁶ W. Charon. 1992. 21.

⁵⁷ Nagy M. I. 1936.

gyermek a halálban ekkor már testi — hit esetén — lelki, sőt túlvilági absztrakciót ismer föl.⁵⁸

Összegzésül föltehetik a jogos kérdést, amelyet a fejezetcím kirajzolt: e kötet szerzőjének mit jelent a halál? Hogyan magyarázná meg e bonyolult fogalmat? Csodára mi sem vagyunk képesek. Nincs sem újabb, nagyszerűbb elmélet, sem megváltó igazság! Sokkal ma sem tudunk többet, mint amit az évezredekkel ezelőtt, Mezopotámiában született *Gilgames eposz* elbeszél. Rövid részletet idézünk a X. tábla újasszír szövegéből:

"[...]a tökéletes Um-napisti, eképpen szólott a halálról:

»Ami teremtetett, elmúlik. Halál az élők büntetése.

Még alighogy világra jöttek s már el is kell menniök innen.

Nézd a karám apró gidáit, amint a fényben tántorognak:

szőrükről a születés lucskát az erős nap még föl se szívta

s te már tudod, mi végre nőnek! Így van minden halálra szánva.

Mert a halál dühöngő isten, vérszomjas, mint a hím-oroszlán

s alattomos, mint síma párdac — jaj az egyszer megszületettnek!

.....

Ember-e még, mondd, a halott is? Ugye, hogy nem? Ő már nem ember!

Alvóhoz hasonlít, de mégsem! Aki meghalt, nem álmodik már!

Szoborhoz hasonlít, de mégsem! Holt kő az, de nem is volt élő!

A halál mindenhez hasonlít, de nem azonos semmivel sem!"⁵⁹

Országos Széchényi Könyvtár

2. KISNŐVÉREK VÉLEMÉNYE A HALÁLRA

" Ahhoz, hogy megtanuljunk élni és meghalni,

végig kell gondolnunk a halált

és fel kell készülni rá, hogy elfogadjuk"

(Montaigne)

A halállal kapcsolatban rendkívül kényelmes lett volna néhány orvosi szakkönyvet áttanulmányozva, a magunk tapasztalatát hozzáadva, majd a kérdést leszűkítve, a tudomány eddigi eredményeit összefoglalni. Csakhogy a halállal való foglalatosság épp az egészségügyi dolgozóknak

⁵⁸ Polcz. A. 1993. 53-55.

⁵⁹ Gilgames.1966. 146.

sokkal több kérdést vet föl, mint más szakmákban tevékenykedőkben. Ráadásul, a halálról tudakozódva, az orvostól és nővértől a beteg is kérdez; gyakran olyan nehéz kérdéseket, amelyek csupán benne fogalmazódtak meg, de őt mind jobban foglalkoztatják és feleletet vár rájuk. Arról nem is beszélve, hogy korunk e kérdésben elárasztott bennünket a legkülönbözőbb értékű szakkönyvekkel és ponyvával; a sci-fi és horror irodalomban, filmekben e téma körül forog a legtöbb történés; nem is szólva arról, hogy a művészetek évezredek óta a legnagyobb mennyiségben és a legárnyaltabban a halállal foglalkoznak. Minden nap találkozunk vele valamilyen formában és egyetlen részkérdést vagy parajelenséget sem hagyhatunk megválaszolatlanul, épp a gyógyíthatatlan betegek, a haldoklók, de a saját munkaetikánk érdekében sem!

Amikor évek óta minden második egészségügyi szakközépiskolással megírtuk a halállal foglalkozó dolgozatot, magunk sem gondoltuk, hogy — részben a könyvek, filmek, részben pedig a fejlődő gondolatok, ismeretek hatására — ők is mennyi kérdést tesznek föl, és köztük milyen sokan kutatják a halálon túli állapotot. Példaként több évfolyam dolgozataiból bőséges válogatást mutatunk be, bizonyítva, hogy nem egy-két kirívó egyedi esettel, hanem általános érdeklődéssel állunk szemben.

A megoldatlan nagy gond ott kezdődik, amikor a kislányok a középiskola második éve után rendszeres, kórházi gyakorlaton vesznek részt, melynek során találkozhatnak a halállal. A beteg vészhelyzetében mindenkibe kapaszkodik, így a kislányoknak is tesz föl kérdéseket — ez kivédhetetlen —; ugyanakkor a tanulók tapasztalat híján és életkoruk miatt sem képesek megfelelő válaszadásra. (Van ennek egy súlyos társadalmi oka is — a korszerű halállal együttjáró elembertelenség —; amelyet a továbbiakban föltétlenül vizsgálunk kell.)

Valamennyi dolgozat a hódmezővásárhelyi Frankel Leó Közgazdasági- és Egészségügyi Szakközépiskola kislányaitól származott. A dolgozatokból — helyszűke miatt — részletek közlésére van lehetőségünk, amelyeket a hitelességük érdekében, íráshibáikkal együtt, betűhíven adunk közre. (A tanulók a névtelenül történő közléshez hozzájárultak!)

2.1. AZ 1987—88-AS ÉVFOLYAM II. A. OSZTÁLYA ÍRTA

1. "Mit jelent számomra a halál? Az élet megszűnését, az örök sötétséget."

2. "Felfoghatatlan! Félelmetes!!!" (Megjegyezzük, hogy ez egy dolgozat teljes szövege!)

3. "Még belegondolni is rossz, hogy bármikor történhet velem vagy hozzátartozóimmal valami. A halálra gondolva, mindig egy fajta borzongást érzek. Az idős, beteges emberek szemszögéből nézve a dolgot, már békés megnyugvást nyújtja a halál, a szenvedések végét jelenti."

4. "A kérdésem még annyira nem gondolkoztam. Belegondolva, közrejátszik az a környezet, ahol a halál bekövetkezik. Milyen volt az a környezet, milyen emberek vették körül, voltak-e barátok, v. talán egy nagy csalódás. A halál az mindig szomorú, főleg a hozzátartozók számára. Nincs az a megszokott arc, a megszokott hang, egy-egy megszokott mozdulat v. cselekvés. Aki átélte, az tudja igazán."

5. "Nagyon félek tőle. A halál az élet megszűntét jelentő biológiai »folyamat«. Sokszor elképzelem magam előtt, hogy milyen lehet »ott« fent. Találkozik ott fent az ismerőseivel és a többi emberrel!! Egyszer csak egy »nagy« ember kisebb lesz, és eltűnik."

6. "Halál. Számomra bánat, de mindenkit elér egyszer, az elmúlás. Néha szeretnék meghalni, ha valami bánat ér, de ha valami öröm akkor mindig azt mondom »sose halunk meg« Bízok magamban, hogy nem fogok tőle félni. Lehet ha most kilépek az utcára elüt egy autó. Senki se tudja."

7. "Mit gondolok a halálról? Nem tudom. Az biztos, hogy félek tőle. Nem akarok meghalni. Néha gondolok rá, és akkor félek. Van úgy, hogy hiszek a lélekvándorlásban. Vagy abban, hogy a világ újraszületik. Én is, csak egy másik emberben. Elmúlás. Kész. Vége. Nem tudom. Elképzelhetetlen. Nem érzek semmit. A hozzátartozóimnak fáj. Nekem nem.

Egyszer úgyis eljön!"

8. "Én nem szoktam gondolkodni a halálon csak akkor ha valami ér nagy csalódás ér!

Most nagy csalódás ért, de REMÉNYKEDEM a Jövőben!"

9. "Sokszor elakartam már dobni az életem de mielőtt hülyeséget csináltam volna mindig elkezdtem előre gondolkodni. Akkor rájöttem, nem érdemes.

Ha most ebben a pillanatban elkezdenék agonizálni akkor is elkezdenék gondolkodni hogy nem lehet meghalnom. Élnem kell mert vannak barátaim, barátnőim akiknek szükségük van rám. Ez nekem erőt adna és pár napig talán kihúznám. Tulajdonképpen nem félek a haláltól mert egy természetes dolog amelyet nem lehet elkerülni. A halál olyan mint az öregség. Senki sem akar megöregedni de az is elkerülhetetlen mint a halál. Szerintem az öregség a halál előhírnöke."

10. "Szeretnék meghalni, de csak pár napra. Hogy láthassam, hogy viseli meg a hozzátartozóimat és ezzel látnám, hogy ki mennyire szeret.

Komolyan: én nem félek a haláltól, mert egyszer úgyis bekövetkezik. Azt viszont senki sem tudja hogy holnap még élni fog vagy eléldégél még 70 évet. Nem érdekel nem tudom komolyan fölfogni, hogy 16 éves vagyok és holnap már ne éljek."

11. "Én nem szeretnék meghalni, ha lehet tán soha. Én nem tudom azt elképzelni, hogy egyszerűen nem leszek már többé. Ha meghalok én kíváncsi lennék arra, hogy a hozzátartozóim, barátom, hogyan viselkednének. Én ebben a korban [így] nem akarom elhagyni az élők sorát, már csak azért sem, mert életem legszebb szakaszában vagyok, amiben nagyon jól érzem magam. Boldog vagyok, tartozok valakihez. Úgy érzem sok embernek szüksége van rám.

Mindezt nem beképzeltségből írom, de így érzem őszintén."

12. "Sokszor volt már olyan gondolatom, hogy jól jönne, ha eltűnnék (nem meghalni), mert akkor éppen olyan rossz volt az életem abban a percben.

Én ezt a halált hülyeségnek tartom, mert lehet, hogy azután talán még jobb lesz az életem, és minden jóra fordul. Nem szabad feladni az életet, a rosszat is el kell viselni. előbb-utóbb többnyire minden jóra fordul. Én ha meghalok azt gondolom, hogy kiszáll a lelkem és beszáll egy másik épp akkor születendő gyermekbe. Lehet hogy ez hülyeség, de én ebben bízok, és hiszek. Nem annyira félek a haláltól, de nem szeretnék meghalni, még ráérek."

13. "A halál: megráz, fájdalmat okoz, szomorúságot hozz, úgy lenyom a mélybe, vagy én nem tudom, hogy miért érzek így. Néha talán úgy érzem jó lenne meghalni, mikor fölöslegesnek érzem magam, olyan elmúlást hozz rám. Vannak olyan pillanataim mikor elgondolkozok és nem jutt semmi eszembe, ilyenkor úgy érzem olyan fölösleges élni. Mikor egyedül van az ember az olyan borzalmas szerintem."

14. "Nem tudom elképzelni nélkülem az életet. Félek a haláltól, hogy majd eltűnik a sírom és nem is tudja senki, hogy én valahais éltem. Kiskorom óta foglalkozom a témával. Ha egyedül vagyok otthon, akkor bizony sokszor sírok is.

Kiskoromba valahogy többször foglalkoztatott a téma. És sehogy sem tudtam kiverni a témát a fejemből. Úgy próbálom elfelejteni, hogy ilyen is lehet, hogy olvasásba merülök!"

15. "Foglalkoztam már ezzel a gondolattal, hogy mi lesz akkor, ha meghalok. De soha nem tudtam a végére jutni. Szerintem ebben a korban

még nem szabad a halál gondolatával foglalkozni, most csakis az életre szabad gondolni; hiszen ezen gondolkodni még lesz időnk."

16. "A halál egy megfoghatatlan dolog, amit megérteni csak akkor tudnék, ha igazán átélném."

17. " Ha meghalok, akkor: már senki sem fog szeretni.
Elfelejtik, hogy valaha is tapostam a földet.
Elhagyom az otthonom, a barátaim, az emlékeim stb.
Nem tudom elfogadni.
Többet már nem tehetek a családomért, magamért."

2.2. AZ 1990—91-ES ÉVFOLYAM II. A. OSZTÁLYA ÍRTA

18. "Mostanában nagyon félek a haláltól. Talán nem is a ténye inkább a gondolata rettent meg. Kb. 3 hónapja hogy egyszerűen reszketek és sírás folyogat, ha rá gondolok.

Bár tudom elég fiatal vagyok, hogy féljek a haláltól, de éppen attól félek mi lesz, ha ilyen fiatalon halok meg. Már nagyon sokszor elképzelttem, hogy olyan lehet mintha csak aludnék. De ha utána belegondolok, hogy az ember teste rothad folyik, foszlik szét, hát igen ez az ami megfélemlít.

Egyszerűen nem tudom elképzelni, hogy milyen az ha én többé nem ébredek fel, fekszek valahol mások néznek, földbe tesznek és én nem érzek semmit, nem tudom, hogy milyen lesz az ÉLET, az ha én nem ÉLEK; majd végül nem marad belőlem semmi csak néhány csont és foszlány. Csak egy csepp voltam a tengerben, senki sem fog az idő múlásával rám emlékezni, legfeljebb »Halottak napján«. Én nagyon sokszor gondolok a halottakra. A halálban az a furcsa, hogy mindenki meghal egyszer. Csak ki előbb, ki utóbb ez mindig a hátul maradóknak fájdalmas. Így én nagyon félek mi lesz, ha meghalnak a szüleim, a testvérem, a nagymamáim.

Az egyik nagyapám 2 és fél éve halt meg. Én 13 éves voltam, nagyon szerettem a nagyapám és még most is szeretem, annak ellenére, hogy Ő ma nincs, de valahol a szívem mélyén él mégis tovább míg én is élek, majd tovább az én gyerekeimben.

Az viszont nem tudom elképzelni, hogy a halál után is van valamilyen élet.

Arra viszont már többször is gondoltam, hogy esetleg évszázadokkal ezelőtt már élt egy olyan ember mint én és netán évszázadok is eltelnek még ismét él egy ember aki nagyon hasonlít majd rám."

19. "[...]Az egyik rokonom, azt kérte, hogy ha meghal, őt ne temessék el, inkább kössék fel egy fára, és inkább egyék meg a hollók. Nagyon félt attól, hogy a koporsóban feléled, s nem fog levegőt kapni. (Már meghalt, és koporsóba temették.)

Vannak olyan emberek, akik megálmodják a maguk vagy a más emberek halálát. Ismertem egy nénit, aki rákos volt, s azt álmodta, hogy egy kies vidéken áll egy nagy diófa, s mindegyik levele lehullott. Pár nap múlva meghalt. Apukám is azt álmodta, hogy meghal a dédmamája, s másnap meghalt."

20. "Van sok olyan ember aki megjárta a halál mezsgyéjét és csodálatos túlvilági ragyogásról számolt be, egy szeretetet és megértést sugárzó világról, amelyet egy alagúton, vagy folyósón átvezető, izgalmas utazással lehet csak elérni. Ha egész életünket halálfélelemben éljük végig, akkor nem tudjuk az életet élvezni!

Számomra a halál olyan, ahonnan visszatérünk[...]

Sok idős ember fél a tudata megsemmisülésétől, vagy attól a szenvedéstől, ami szerintünk a haldoklási folyamattal jár együtt. Attól félnek, hogy egyedül lesznek, mások a pokol tüzétől, a kárhozattól félnek. A halál közelsége zavaróbb az élő ember számára, mint maga a halál."

21. "A halál tőlem valahogy mindig olyan távol állt. Maga a tény, hogy az élet vége... olyan fájdalmasnak tűnik. Tavaly meghalt egy jó barátnőm. Egyszerűen a mai napig nem tudtam felfogni, hogy ő már nincs, nem létezik, soha nem láthatom többé. Ez nem lehet igaz!!! Ha ő eszembe jut, mindig sírok. Fájdalmas nagyon, de ugyanakkor nem lepne meg, ha találkoznék vele az utcán. Sőt[...]

A fáradt szervezet elalszik, a lélek ellenáll, és átszáll egy másik lénybe. Hiszek a lélek vándorlásban."

22. "Amikor rámjön (általában este) a halál gondolata örületes félelmet érzek. Nem a testi haláltól, azt még el tudom fogadni. De azt nem tudom elképzelni, hogy utánna nem leszek gondolatban sem, nem tudok többé gondolkodni, nem tudom követni az ismerősök sorsát[...] én nem hiszek semmilyen földöntúli életben[...] Bár nem lehet tudni. Az energia nem vész el, csak átalakul elv szerint a mi energiánknak és a minket körülvevő bioenergiának is át kell alakulni valamivé. De mivé?"

23. "Én egyszer eljutottam odáig, hogy meg is próbáltam meghalni. Úgy éreztem nincs miért élnem de azután ráébredtem hogy túl fiatal vagyok hozzá. erre a rádöbbenésre segített az a fiú is aki ezekután ott ült az ágyam mellett és vigyázott rám. A Halál ugyanúgy mint a születés a legszebb élmény. Olyankor mindenki tisztán zuhan bele abba az alagutba amibe mindenki bekerül. A halál szép és csúnya lehet. Az élők számára mindig

szép de aki már átélte annak szép. Talán ez tükröződik a koporsóban fekvő emberek arcán. A megnyugtató nyugalom figyelhető meg."

24. "Nagyapám halála előtti napján félrebeszélte, és azt mondta, hogy olyan állatokat lát ha becsukja a szemét, amelyiknek például nincs feje, vagy torzszülött lényeket[...]"

25. "Én hiszek a túlvilági életben, vagy ha ez nincs akkor is kell, hogy legyen valami. Mert az az energia, ami ekkor felszabadul nem tűnik el úgy csak a semmibe. Valójában én a lélekvándorlásban hiszek. Ez biztosan igaz."

Jó lenne ha (bár ez elég mesészerű) apu lelke is belekerülne valakibe. Bár ez nem lehetséges, hogy találkoznánk, mert úgyis valami csecsemőbe kerül bele. De legalább élne, ha nem is úgy, mind eddig velünk élt."

26. "Én nem hiszek a túlvilági életben, s el sem tudom képzelni milyen lehet az. Lehet, hogy egyszer még élni fogunk, de átalakulva, s mi arról nem tudunk. Igaz, hogy az anyag nem vész el, csak átalakul, s ezért mondják sokan, hogy még élni fogunk, de nehogy azt mondja már nekem valaki, hogy teljes emberként, úgy mint azelőtt. Lehet, hogy egy-két szemcse átkerül, akár növénybe, akár állatba, de ugyanazok mi már soha nem leszünk."

27. "Ahhoz képest, hogy az élet ellentéte, elég jól állok vele. Nem félek tőle, sőt nem rémít meg ha valaki meghal. De a csúnya halált nem szeretem. Az olyat például, ha több évig szenved az ember a halálért ami csak pár másodperc."

28. "Pont most 25-én volt 1 éve, hogy meghalt az egyik ált. iskolai osztálytársam[...] baleset érte, és több hónapig kómában feküdt. Agysérülést szenvedett, 2-szer megműtötték, mikor már felépült annyira, hogy járni, beszélni tudott[...] de a szüleit sem ismerte meg, és az osztálytársait sem[...] egy vérrög került az érpályájába és meghalt. Borzalmas volt. A temetés is szörnyű volt, az egész osztály kiment és mindenki sírt, a fiúk is, borzalmas volt látni a koporsót, rajta a nevét, és az egész osztályt feketében, megdagadt, kisírt szemekkel. Pedig ő is ugyanolyan volt, mint mi, neki is ugyanannyi joga van az élethez, mint nekünk és ő nem élheti át a legszebb dolgokat, azt hogy férjhez menjen, gyereke szülessen, semmit. Ha osztálytalálkozó lesz, biztos, hogy nem fogjuk kibírni sírás nélkül. Szinte olyan mintha ő is még mindig köztünk lenne, hallom a hangját, amint énekel, látom őt, ahogy nevet és boldog és szinte nem bírom felfogni, hogy ő már nem létezik. Egy sír a temetőben, és csak a mi szívünkben él tovább[...]"

2.3. AZ 1990—91-ES ÉVFOLYAM II. E. OSZTÁLYA ÍRTA

29. "Én már 9 évesen elveszítettem édesapámat, Ő balesetben halt meg. Nekem apu volt a mindenem[...]

Sokszor szeretnék kimenni a temetőbe, de nagyon félek. Régen azt álmodtam, hogy amikor kimentem a temetőbe, apu ott ült saját sírjának a szélén. Engem ez a mai napig nagyon megvisel. Sokszor úgy érzem milyen jó is lenne apuval beszélgetni. Máig is szokszor szoktam sírni, és egyszerűen [nem] tudom felfogni, hogy Ő nincs soha többé.

Nagyszüleimet kb. 2 éve veszítettem el[...] Mama tüdőrákban halt meg nagyon sok szenvedés után, és szinte azt is elmondhatom, hogy végigláttam a haldoklását.

Tata rá egy évre lett öngyilkos. Ő behalt a magányba[...]

Egyszer én is akartam öngyilkos lenni, de szerencsére nem tettem. Rájöttem arra, hogy élni kell."

30. "Nekem meghalt mind a két mamám, tatám. Így nagyon [nagy] hiányérzetem van, hogy nincsenek nagyszüleim. Főleg anyukámnak az apukájának a halála nagyon, de nagyon megviselt. Pont a névnapja előtt halt meg. Nagyon rossz érzés volt, hogy már tatának a 75. névnapján nem voltam ott. Többet nem tudok írni, mert nagyon elkeseredett vagyok."

31. "Egy csalódás után azzal a gondolattal foglalkoztam, hogy egy autó alá ugrok[...] de végül nem tettem meg, mert gyáva voltam[...] A halálomat csendes elmúlásnak szeretném. Nem túl idősén, amikor már magatehetetlen öregnéni leszek. Azt szeretném, ha elhamvasztanának, mert a koporsóban a különböző férgek, bogarak a testemet szétrágnák, s ez szerintem olyan meggyalázó. A halál után szerintem nincs élet[...]"

32. "A halál az élet legszomorúbb pillanata, de én nem félek tőlle azért mert hiszek a túlvilági életben[...]

Én még fiatal vagyok nem szeretnék meghalni, de az ember nem tudhatja, hogy a végzet mikor következik be. De viszont a halálra már fel vagyok készülve, lelkileg."

33. "[...]4 hónappal ezelőtt halt meg az unokatestvérem 16 évesen[...] Eleinte föl sem fogtam, de 4 hónapja, minden este rá gondolok és sírok. Olyan jó lenne, ha el tudnám felejteni vagy, ha legalább nem kellene mindig úgy elaludni, hogy rá gondolok. Ha lefekszem és valami vidám dologra gondolok, biztos, hogy elém tárul az arca. Ezt még anyuéknak sem mondtam el. Mindenki azt gondolja, hogy én ezt már rég kihevertem. Gondoltam arra, hogy elmegyek orvoshoz és felíratok valami nyugtatót vagy altatót[...]

Részben örülök ennek a témának, de csak azért, mert így legalább kiönthetem a szívem. Sokszor úgy érzem, hogy nem bírom tovább. Volt olyan, hogy a sírást is alig bírtam abbahagyni, mert egyre csak őt láttam magam előtt, ahogy rámnevet és ahogy együtt bohóckodunk. Szinte úgy érzem, ha akarnám, megfoghatnám, olyan élesen látom magam előtt.

Most, hogy valakinek mindent le tudtam írni, nagyon megkönnyebbültem."

34. "Én rettentően félek a haláltól, mert én szerintem a halálon túli élet nem létezik, mint egyes vallások szerint. A halál után az emberre már csak egy koporsó, a hideg sír és néhány »kukac« vár[...]

A másik nagyapám már 9 éve meghalt, amikor még csak 7 éves voltam[...] Amikor meghalt, akkor még nem értettem, hogy hová tűnt. A temetésre nem vittek el, csak pár nap múlva néztük meg a sírját és akkor kezdtem megérteni, hogy Őt már örökre elvesztettem. Ezután még sokáig vártam őt, hátha egyszer ott vár engem, de ez már nem valósulhatott meg[...]

Ami azt illeti a saját halálomat úgy szeretném »megélni«, hogy büntudat nélkül haljak meg."

35. "Nem gondolkozom a halálról. El kell fogadnom mert aki megszületett az meg is fog halni.

Szerintem nincs halál utáni élet. Nem hiszek istenben sem a túlvilágban[...]

A haláltól én nem félek mivel a születés előtt sem éltünk és akkor sem félünk az élettől. Gyors halált szeretnék nem túl fiatalon és nem is olyan öregen. Egy őszi estén. Szépen elmúlni szenvedés nélkül."

36. "A halálról szerintem még ilyen fiatal korban nemigen kéne foglalkozni. Ha bár a fene tudja lehet, hogy már itt van az ajtóban. Én gondoltam már arra is, hogy a halál után az ember végig álmódja újra az életét és lehet, én is már csak álmodom magam[...]"

37. "Én a halál gondolatával egyáltalán nem szoktam foglalkozni. Úgy érzem elég fiatal vagyok és jógom van még élni[...]

Van egy 85 éves mamám aki ha akarom ha nem egyszer meg fog halni. Én nagyon szeretem őt és nem akarom elveszteni. Tavaly szívinfarktusa volt s mikor elvitte a mentő úgy éreztem nem fogom többet látni. Bocsánat tanár úr de nem tudom tovább folytatni, mert sírok."

38. "[...]1993. októberében a testvérem babát várt[...] Mivel császármetszéssel nem vették el tőle, meg kellett szülnie az életképtelen 5 kg 30 dekás gyermeket. Mind ezalatt az idő alatt én is ott voltam a szülőszoba előtt, és 5 órán keresztül izgultam az élettelen gyermek megszületéséért. Az az idő annyi volt mintha legalább 10 évet vártam volna és hiába. Ebbe teljesen belebetegedtem ha az 5 órából 2 órát eszméletemnél voltam, akkor sokat mondok. Két kezem összekulcsolva szorítottam, úgy, hogy az képtelenség lett volna szétvenni. Állandóan sírtam, valóságos állandó sírógörcsöm volt, folyton kérdeztem magamtól, hogy miért pont velünk történik ez meg[...] Próbálok beletörődni, de nagyon nehéz, az ilyen eset még talán nehezebb, mint az amikor valaki születik, él, és meghal. Számomra ennél szörnyűbb nincs! [...]úgy érzem egész életemben végigkísér."

39. "[...]Lehet, hogy sokak számára ez furcsa gondolat, de szerintem a halál ad értelmet az életnek. A halál ellen küzdünk, az elmúlásunk utáni kornak próbálunk önmagunkból minél többet átadni. Mindvégig azon fáradozunk, hogy megkönnyítsük életünk napjait, ugyanakkor ennek értelme megszűnik a halállal[...]"

40. "Sokáig félttem még a gondolatától is, de mióta hiszek Istenben, azóta nincs ez a problémám[...] Szüleim elváltak, úgyhogy számomra szinte olyan mintha »meghalt« volna apukám. Nagyon hiányzik. Alig látom. Nem azért mert nem lehet, hanem mert nem bírják vele lenni. Szörnyű ha belegondolok, hogy egyszer azokkal is megtörténik ez akiket a legjobban szeretek. Akkor először inkább én haljak meg, mert én nem akarom átélni ezeket a hatalmas fájdalmakat."

41. "Én csak addig szeretnék élni, míg hasznomat veszik, míg én is tudok nyújtani valamit, míg van értelme az életnek, míg nem vagyok senki számára teher[...] Bár tudom, hogy a munkám során sok halálesettel fogok találkozni, nem szeretném, ha természetes eseménnyé válna számomra, nem szeretnék érzéketlen maradni a dolgokkal szemben, hisz mégiscsak egy élet szűnik meg. Még akkor sem, ha ez az élet rendje.

[...]A lélekvándorlást talán úgy fogalmaznám meg, hogy energia nem vész el, csak átadódik."

42. "A halál egy hosszantartó folyamat. Születésünkkor az anya testéből előbukkanó test egy új élet kezdetét jelenti. Testünkkel a romlást hoztuk a világra mintahogy isten gyártja a halottakat teremtő céllal. Valójában a teremtésből lett a halál. Minden megteremtett emberi test és lélek a

születéstől kezdve a romlást hordozza magában. Megöregszik, elsorvad a test és kiürül a lélek. A halál értelmet nyer.

A halál tornácán hatalmas kígyó tekeregve sziszegésével fogadja a gonosz istenség trónusához igyekvőket. A haldokló ember életvirágja hervadó tündöklésével beragyogja a halál udvarát az érkezőnek. [Lásd a 17. rajzot.]

Talán nem csak a gonoszhoz érkezik a lélek[...]"

43. "Azt mondják, hogy az a halál a legszebb, amelyik a leggyorsabb, én másként vélekedek. Én lassan szeretnék meghalni, mert lenne időm azokra gondolni, akiket szeretek, ha csak egy pillanatra is."

44. "A haláleseteket nagyon nehezen tudom feldolgozni, mert egyszerűen nem tudom felfogni, hogy már nincs többé, hogy nem láthatom, nem szól hozzám.

Mi még fiatalok vagyunk, s nem gondolunk a halálra, mert van bennünk egy életöszton. Bár ma már egyre több fiatal akar öngyilkos lenni. Nekem egy unokatestvérem lett öngyilkos 18 évesen. Az egész család bele volt betegedve. Testvérei nagyon közel álltak hozzá. Több hónapig tartott ez a gyötrődés, hogy miért tette? Testvérei és édesanyja több éjszakát virrasztottak, sírtak. A két bátyt halott testvérük ruháit szorították magukhoz, sírtak és néztek a semmibe..."

45. "Én nem hiszek a túlvilági életben, bár az is lehet, hogy ha hinnék benne akkor jobban el tudnám fogadni a halált.

Talán ha jobban belegondolok akkor a halált úgy is eltudnám képzelni mint egy mély álom nélküli alvást. Az álom nélküli alvás nagyon pihentető, de fel lehet belőle ébredni, nem úgy mint a halálból. Számomra azért rossz a halál mert ilyenkor az ember nem találkozik a hozzátartozóival, nem tud velük beszélni, nem tudja, hogy mi folyik körülötte. Az igaz, hogy a halál után már ezt nem érzékeli az ember mert meghalt a testével együtt a lelke is, de a halál előtt ha belegondol ebbe, akkor ez egy nagyon súlyos lelki problémát okoz nála."

46. "Már mikor magát a szót leírom egy furcsa érzés fog el. Kiskoromban nagyon félttem a haláltól. Néha amikor eszembe jutott, napokig képes voltam sírni. Olyan szörnyű az a gondolat, hogy az ember az egyik pillanatban él, létezik, érez, mozog, a másik pillanatban viszont mindennek vége. Amikor csináltam, vagy mostanában is ha csinállok valamit és befejezem mindig egyfajta nyomasztó feszült érzés lesz urrá rajtam[...]"

47. "[...]Én a halált nem gonosznak látom. Most[...] úgy gondolom, hogyha valaki meghal, akkor az nem azért van mert az biztosan az Isten

bosszúja, hanem talán azért, mert elvégezte a küldetését, már nincs miért élnie ezen a Földön."

48. "[...]ha az életemben eljön, mert elfog jönni akkor nem betegségben ágyban akarok meghalni magatehetetlenül hanem valamely cél érdekében. Pld. életmentés, hazáért!"

Nekem volt olyan időszakom amikor ezt a drága dolgot az életet elakartam dobni magamtól! Furcsa dolog, de könnyűnek látszik, de végbe vinni annál nehezebb.

Szeretek élni!"

49. "Sokat elnézem az idős embereket, akik szegények már nagyon menni, beszélni sem tudnak. Boldogság az nekik, hogy élhetnek?? A kórházba sok idős emberrel beszélgettem, aki majdnem mind azt mondta nekem, hogy »miért hagyja őket Isten szenvedni?«"

50. "[...]Az iskolából egy tanárnő lement alfába (ő is ki akarta deríteni, hogy ki) mi lehetett előző életében[...] A halál egy hosszú álom, míg fel nem ébredünk egy új testben. Ez több generáción át vezethet."

51. "A halál mindenkiben ott él és nem tudni, hogy mikor jut hatalomra[...] Az Életet óvni kell és nem lehet önként felajállani a Halálnak. A munkám során többször szembe kell nézni a halállal, amit sohasem fogok megszokni. Nekem harcolni kell ellene mindörökké." (Lásd a 13., 14. és 15. rajzot.)

52. "A halál, a természetes halál szerintem megváltás (nem mindenkinek). Én hiszek a lélekvándorlásban, hogy van valami a túlvilágon. Írtam egy kis verset:

Mi az az élet?
Vízió, mely kitölti a létet?
Mi a halál?
Megváltás talán?
A válasz titok és talány,
A megfejtése rád vár."

A kislány a dolgozatában egy másik versfelét is írt:

" Ma délután is úgy szerettem volna meghalni,
Minden rosszat, szenvedést elfelejteni,
Ég és Föld között lebegni,
A Nap sugarait magamhoz ölelni.
De nem lehet,
Mit Istentől kaptunk, büntelen nem vehetjük el,

Örök szenvedés lenne az ítélet vétkünkért,
Felelősek lennénk a kárhozott napokért.
De mégis félek. Most még van bátorságom
a semmibe zuhanni,
még alig éltem, a létet elszakítani nem félek.
De mi lesz később? Ha majd rettegek, öreg leszek,
A halál bármelyik percben eljöhet, értem.
Nem lesz visszaút, nekem is mennem kell."
(Lásd a kisművétől a 10. és a 11. rajzot.)

53. "Én már nem félek a haláltól (sőt semmitől), ezt bizonyítja, hogy már egyszer majdnem saját kezűleg vettem véget életemnek — mert totál ki voltam készülve —, és azóta már szinte nem is érzek semmit. Úgymond kiégtem. Ez kúrva szar érzés, de rájöttem, hogy így a legjobb, így az ember nem tud csalódnni és nem érezek fájdalmat sem, igaz így már örülni sem tudok annyira a dolgoknak[...] A halál gyönyörű dolog lehet, az embert megmenti a szenvedéstől — igaz az örömeiktől is megfossza —. Én hiszek a halál utáni életben[...] A boncolást viszont örületesen undorító dolognak tartom, az embert legalább halála után ne bántásák[...]" (Lásd a 22. rajzot.)

54. "Az élet igazságtalan, mert vannak akik élni szeretnének, s mégis korán meghalnak. Tatám mindössze 58. éves volt, amikor meghalt[...] Alig tudtam elhinni, mikor közölték velem, hogy tatám nincs többé[...] Temetése után mindenhol őt láttam, vele álmodtam, s halálfélelmem volt. Azóta is félek a haláltól, az a gondolat, hogy nem leszek többé. Bár hiszem, hogy a halálon túl van valami[...] szerintem én ha egyszer már élhettem, egy váza voltam, ami összetört." (Lásd a 12. rajzot.)

55. "A világegyetemre az állandó mozgás, átalakulás jellemző. Az emberi életről is el lehet ezt mondani, s a halál is átalakulásként fogható fel. Olyan átalakulás ez, ami után kell lennie valaminek ott a másvilágon. Ha a halált elképzelem, egy kép alakul ki bennem, nagy sötétség, s egy mély végtelen űr. Ebben az űrben soha véget nem érően zuhanok lefelé, csak lefelé, megállás nélkül. S ennek soha nincs vége. S ebbe az űrbe egy nagy fekete madár ejt bele, aki álomban lep meg." (Lásd a 6. rajzot.)

56. "Én néha szoktam úgy érezni, ha most meghalnék, a lelkem tovább élne, és mint a szellem ott lebegne a családom, a barátaim felett. Ilyenkor úgy képelem, hogy ott vagyok mellettük, és figyelem, hallgatom őket; Ez az érzés jó, mivel ilyenkor (mikor elképzelem) ők is tudják hogy ott vagyok, csak éppen nem látnak.

Viszont van olyan érzésem, amikor ha meghalnék, nem élne tovább a lelkem, és ez nagyon furcsa érzés, ilyenkor olyan ürességet érzek körülöttem és egy nagy sötétséget." (Lásd a 21. rajzot.)

57. "Van olyan időszak, amikor vágyom a halálra[...] Már mindenféle módon elképzeltem, hogy hogyan ölöm meg magam, de mire cselekednem kellett volna nem bírtam megtenni. Nagyon félttem a következményektől, attól, hogy a szüleim életét elrontom vele. Mindezek után rájöttem, hogy úgy szerettem volna csinálni, hogy még időben megmentsenek és akkor majd talán jobban megérteneek. Ma már, ha megtenném, úgy csinálnám, hogy biztosan meghaljak, tehát ne tudjanak megmenteni. Olvastam halálközeli élményeket, s szinte »kedvet kaptam« arra, hogy meghaljak[...]

Talán a halál fogság, de lehet — szerintem —, hogy a lélek szabadsága[...]

Amikor meghalt a nagyapám, akkor mindent igazságtalannak éreztem[...] A temetésen egyszer furcsa dübörgésre figyeltem fel. Először nem tudtam, hogy mi az, aztán rádöbbsentem, hogy a koporsóra eső földdarabok. Ez kimondhatatlanul rosszul esett. Legszívesebben odamentem volna és kivettem volna a koporsóból a nagyapámat, mert elképzelhetetlen volt — még ma is az —, hogy ő meghalt. Úgy gondolom, hogy még mindig él, és ekkor nem olyan szörnyű az egész[...] Az a jó, hogy a kutyája és a macskája még mindig él. A kutya szemében szomorúságot, és magányt látok[...]" (Lásd a 9. rajzot.)

58. Ezt a dolgozatot a kismővér az "Erkölc" c. témakörben írta, mégis ide kívánczok, mert részletet mutat be az öngyilkossági kísérlet "lelki anatómiájából".

"[...]Néhány nappal ezelőtt a testvérem — tudom, hogy szeret — olyat mondott egy nagy veszekedés közben, amely *majdnem* a vita végszava, s egyben az életem utolsó, de végzetes szava, mondata lett. Annyira kiborultam, hogy reszkető kézzel búcsúlevelet írtam és egy pengével félrevonultam a WC-be. (Máskor is volt nálam már penge, ki is bontottam, de visszatettem.) Félve, de a »már minden mindegy« alapon vágást ejtettem a csuklómon. Szerencsére vagy SAJNOS nem volt elég mély. A véremtől nem láttam a mélységét és így több mettszést is ejtettem, amelyek csak felületesek voltak. (Volt azonban, amelyik vágást többször is megvágtam, így fokozatosan mélyült, s azt hittem, hogy már elég mély. Láttam, ahogy a bőröm szétnyílik, s ez nagyon hátborzongató, s »hivogató« látvány volt: Szinte fokozta bennem a vágyat, hogy még és még vágjam. Mikor rájöttem, hogy nem sikerült, igyekeztem elállítani a vérzést. (Anyuék már nagyon kerestek.) Ekkorra már kezdtem megnyugodni, de

még mindig úgy gondolom, hogy jobb lett volna, ha sikerül. Csak anyuékát sajnálom, mert, ha egyszer sikerülni fog, nem tudom velük mi lesz. Azt hiszem megtettem mindent, hogy befogadjanak az emberek, de ez nem sikerült. Eddig mindig az erkölcsi normákon belül próbáltam élni, de ma már nem nagyon érdekel[...]

Mostanában ez az egy mondat jár a fejemben: Ha nem dönthettem el a születésemet, akkor majd eldöntöm a haláloamat.

Valami azonban arra készíttet, hogy ne adjam fel[...]"

59. "[...]Nem a legjobb körülmények között élek[...] sokat gondolkozom az öngyilkosságon. Egyszer másodikos koromban pengével összevagdostam a bal kezem, de hála Istennek nem lett semmi komolyabb bajom. De a helye örökre megmaradt, és ha ránézek, mindig eszembe jut, hogy milyen ostoba és felelőtlen voltam akkor. Amikor az öngyilkosságon jár az eszem, a végén mindig meggondolom magamat. Nem hagyhatom anyukámat az öcsémrel együtt a pácban, akik csak rám tudnak »támaszkodni«[...] A haláltól egyébként kicsit félek." (Lásd a 25. rajzot.)

60.

"HALÁL

Édesapám merre vagy, merre keresselek Téged,
Merre induljak, hogy megtaláljalak Téged.
Nem tudhatom, hogy Te most mit érzel,
Nem tudhatom, hogy miért hagytál itt minket.

Olyan szomorúak nélküled a napjaim,
Olyan furcsák nélküled az esték.
Nagyon hiányzol, hiányzik az ahogyan hívtál engem.

Ezt a nevet nem mondja már nekem
senki, nem kiabálja nekem senki.
Hiányzik a beszélgetéseink, hiányzik a
tányérod az asztalról.

Tudom, rám kedden nagyon megharagudtál,
s bocsánatot kérni nem hagytál.
Úgy távoztál tőlünk, hogy engem leszídtál.

Még most is nagyon szeretlek, s engedd meg,
hogy ez úton bocsánatot kérjek.
Tudom sok gondod volt vélem,
Nem hallgattam az intő apai beszédre.

Tudom sok gondot okoztam neked,
de ezeket jóvá tenni már nem lehet.
Most már érzem hiányát.
S bárcsak lehetne, hogy a HALÁLBÓL visszahozzalak Téged.

*

Édesapám halálával elég sok rossz dolgon mentem keresztül.

1993. augusztus 4-én hajnalban olyan 1/4 4-kor arra ébredtem fel, hogy édesanyám apunak azt mondja, hogy szóljál már valamit, válaszoljál már! Ekkor már hörgő hangot hallottam és kirohantam a szobámból.

Láttam édesapámat, olyan furcsa volt. Én is szóltam neki, hogy apu mi van veled, de sajnos nem kaptam rá feleletet. Ekkor gyorsan eszembe jutott, hogy megnézzem a szemét a pupillája teljesen tág volt, tehát eszméletlen volt. Gyorsan rohantam a mentőket hívni, de mire hazaértem édesapám már halott volt.

Olyan lelkiismeret furdalásom volt az miatt, hogy nem tudtam hozzányúlni, azaz inkább nem mertem hozzányúlni nehogy valami más bajt csináljak neki és hogy abba haljon meg. Ezt nem bocsájtottam volna meg soha az életben magamnak.

Ezután elmentem unokatestvéremékhez, hogy jöjjön már el valaki anyuhoz és hozzám, mert apa meghalt. Kijöttek, a mentősök eközben megérkeztek és megállapították, hogy sajnos meghalt.

Kihívták az ügyeletes orvost és megvizsgálta. Kiállította a halotti bizonyítványt és megkérdezte, hogy belenyugszunk e abba, hogy ha azt írja rá a papírra, hogy szívinfarktusba halt meg.

A boncolást nem kívántuk.

Ezután a mentősök nem vitték el édesapámat, nekünk kellett halottas kocsit után járkalni. Végre sikerült találni, még akkor sem fogtam fel az egész dolgot. Egyszerűen hihetetlennek tartottam, hogy velem ilyen megtörténjen.

1/2 6-kor elvitték édesapámat.

Ezután édesanyám ment intézni a dolgokat és nekem kellett a családba elmondani, hogy mi történt. Testvérem felesége akkor volt terhes a keresztlányommal. Egyszerűen nem akarták elhinni, hogy mi történt.

Édesapám édesanyja egyszerűen »hisztizett« nagyon ki volt bukva. Tudom, hogy egy szülőnek szörnyű dolog a saját fiát eltemetni. Egy gyereknek pedig nagyon nehéz azt elviselni, hogy apa nélkül nőjön fel és, hogy egy gyerek temesse el saját édesapját. Egyszóval szörnyű dolog. Édesanyámat legfőképpen nagyon megviselte a dolog 10 kilót fogyott. Egyszerűen nem tudott enni, mert ha már leült enni, mindig édesapám jutott eszébe. Nem tudom, hogy hogy van ez édesapám azt mondta halála előtt 2 nappal, hogy ő figyeljük meg 2 nap múlva meg fog halni.

Lehet, ezt a dolgot az ember megérzi? A temetés számomra iszonyú dolog volt. Életemben nem láttam halottat a ravatalon. Egyszerűen ott a ravatalozóba nem tudtam bennt lenni. Ki kellett járkálnom. Egyszerűen nem tudtam azt elviselni, hogy jönnek oda a rokonok és részvétet kívánnak. Ez egyszerűen szörnyű volt.

A temetés utáni hetekben, hónapokban édesanyámmal, ha az idő engedi minden szerdán és pénteken kijárunk a temetőbe.

Azóta amióta édesapám meghalt, azóta minden szerdán hajnali 3 órákor felébredek édesanyámmal együtt és 4 óráig nem tudunk elaludni. Mitől van ez?

Tanár úrnak leírok még egy verset, amit akkor írtam, amikor úgy éreztem, hogy nekem is meg kell halnom, mert annyira hiányzik apa.

ÉDESAPÁMNÁL JOBB NINCS

Az én édesapámnál nincs jobb a világon.
Bármennyire szeretem sajnos hiányzik az élők sorából.
Bárcsak tudnám, hol találhatnám még, hogy
apai gondoskodásával a karjaiba zárjon.
Most már tudom milyen rossz nélküle, eddig el
se tudtam volna nélküle képzelni az életemet.
Én voltam mindene, én voltam a szeme fénye.
Mindenki nagyon szerette, szeretett ő mindenkit.
Most már, hogy nincs többé, nem ér semmit az életem.
Miért éljek tovább nélküle?
Este amikor lefekszem szemem elé mindig ő kerül.
Látom előttem az arcát, holtan. Sokat sírok
utánna, sokat hívom őt vissza.
Hiába keresem őt az utcákon, soha többé nem jön velem szembe.
Soha többé nem szólít a nevemen.

Nem ül senki sem a kisszéken, senki sem alszik az ő helyén.
Mit nem adnék azért, hogyha egyszer egyetlen-
egyszer az életben viszont láthatnám.

Sokan mondták nekem, hogy én felelek azért, mert édesapám meghalt, mert nem nyújtottam elsősegélyben. Ez bennem egy világ összeomlását okozta. Miért ilyenek az emberek?"

2.5. NÉHÁNY GONDOLAT A DOLGOZATOKRÓL

Tanulságul levonhatjuk, hogy a legtöbb 16 éves kislánynak még nincs, vagy alig van halállal kapcsolatos élménye. Ez a XX. század második felében, az európai jellegű kultúrákban kialakult általános képet tükrözi. (A beteg a kórházban hal meg!) Akinek családi, rokoni fokon már van halálélménye, az rettenetes és feldolgozatlan. (Lásd pl. a 60. dolgozatot.) Az eddig említett jelenségekből ered, hogy a kislányok — néhány kivételtől eltekintve — kínzó halálfélelemben élnek — lásd pl. a 22. dolgozatot —, vagy struccpolitikával a témát teljesen elutasítják, mondván: "fiatalok még és inkább az élettel foglalkoznak." (Pl. a 37. dolgozatban.) A fizikai elmúlást elutasítják. "Nem tudom elfogadni. Nem akarok meghalni" — vallotta a lányok egyike. Sem érzelmi, sem értelmi szinten nem fogadták el. "Nem tudom elképzelni nélkülem az életet" — írta az egyik tanuló, mintha a halál pusztán tőlünk függő esemény lenne. (Lásd a 14. dolgozatot.)

A tizenéves kislány a párválasztás kezdetén, a kinyíló szerelem boldog mámorában fürdik, diszkóba jár és intim légyottokra. Az 1987—88-as, általunk is oktatott évfolyam hallgatói között volt egy fiú, aki nyíltan megtagadta a halálról szóló mentális dolgozat megírását. Tettét azzal indokolta, hogy *a téma nem érdekli*. A sors kemény felelete volt, hogy az érettségi évében közúti balesetben meghalt. Az egész osztály kíméletlenül szembekerült az addig ismeretlen vagy feldolgozatlan halállal. Borzongva és hitetlenül zokogtak a temetésen. (Hasonló élmény tükröződött a 28. és a 33. dolgozatokban is.)

A haláltól való félelem tehát általános és nemhogy az élményt, de a gondolatot sem tudják feldolgozni. A felnőtt szakember őszinte vallomása is ezt igazolja:

"A halál mindig éjszakai sötétség képzetét kelti bennem. Szorongásokat, amelyeket a rá gondolás maga is képes előhívni.

Emlékképek idéződnek fel, mindazok, amelyeket osztálytársam apjának nyitott koporsójánál éltem meg hétévesen; a nagynéném haláltusájának látványa tizenhárom éves koromban; barátom holtteste tizenkilenc éves koromban. A halál képzete egyszerre hoz létre bennem egyféle visszavonhatatlanság-élményt és egy sejtésszerű érzést, valami láthatatlan túlvilági erőnek a létezését, egyszersmind félelmet és kíváncsiságot, irtózást és borzongást, elmenekülést és közelkerülést, valaminek a végét, és valaminek a kezdetét. Sajnálát és emlékezés él bennem, nemcsak irántuk, önmagam iránt is."⁶⁰

A váratlanul bekövetkező, főleg fiatalit sújtó halált a hozzátartozók a legkevésbé tudják elfogadni. A 60. dolgozat megfogalmazójában a szenvedés olyan mélyre rágta magát, hogy tollat ragadott és két verset írt a halálélményéről, pedig nem készül "költőnek". Ebben a dolgozatban megtaláljuk a *kiszolgáltatottság* gyötrelmét is. A társadalom még mindig fölkészületlen a haldokló azonnali, gyors megsegítésére, valamint a hozzátartozóknak a halottal kapcsolatos teendőit szükség szerint elrendezi. Ennek a dolgozatnak még tanulsága az is, hogy az elhalttal kapcsolatban *lelkiismeretfurdalás* lép föl, főleg az egyébként elvégezhető, de elmulasztott feladatok miatt.

Az 1987—88-as évfolyam vizsgált osztályára jellemző volt, hogy a halálról a 42 főből csupán 31 tudott értékelhető dolgozatot írni, bár ezek között is nem egy volt, akinek csak egy-két mondatra futotta! (Lásd az 1. és a 2. dolgozatot.)

A továbbiakban valamennyi bemutatott dolgozatot értékelve, a jelenségek között az *önsajnálát* volt feltűnő. "Ha meghalok, senki nem fog szeretni és elfelejtenek" — írta az egyik tanuló. Volt, aki a halált az öregséggel rokonította, mert szerinte, a fiatalság a halálhoz nincs közel, fiataloknál véletlenszerű lehet a bekövetkezése.

A halált sokan minősítették. Ezek szerint létezik "jó, rossz, szép, csúnya és ronda, érzéketlen, fájdalmas, fájdalom nélküli" stb. Arra vonatkozóan, hogy pontosan melyik mit jelent, tisztában van-e a leírt fogalom meghatározásával, kevés választ kaptunk. Ide sorolható egy fogalmazás, amely a kérdést megkerülve, csupán hiányt jelez: azért "ronda a halál, mert az élet szépségei elvesznek". Gyakori jelenség, hogy a haláltól azért irtóznak, mert holttestüket majd a férgek zabálják. (Pl. a 31. és a 34. dolgozatban.)

⁶⁰ Bakó T. 1992. 13.

A halál gondolatával való megalkuvás különös formáira is kaptunk példákat. Ilyen volt az a vallomás, amelyben a kislány fejtegeti, hogy legfeljebb néhány napra, kíváncsiságból azért halna meg, hogy meglássa, ki és milyen mélyen gyászolja? (Lásd: a 10. és a 11. dolgozatot.) Egy másik szerint a halál a bánatban megváltás lenne, de a bánat csakhamar elmúlik, következésképpen a halál értelmetlen. Ezzel rokon gondolat az is, hogy ha a fiatal bánat éri, vagy fölöslegesnek érzi magát, vagyis az életének pillanatnyilag nincs értelme, akkor szeretne meghalni. Ebbe a csoportba sorolhatók azok, akik már játszottak az öngyilkosság gondolatával és keresték a halált. Ezek egy része nem kudarcélmény vagy elkeseredettség hatására váltódott ki bennük, hanem pusztán kíváncsiságból.

Szomorú az, ahogy az évfolyamok közelednek időben a mához, a "potenciális öngyilkosjelöltek" száma egyre szaporodik. Döbbenetes, hogy az 1993—94-es évfolyamban a kislányok fele írt az öngyilkosságra való hajlamról, közülük többen — lásd az 57. és az 58. dolgozatot — már próbálták is: borotvapengével, maradandó nyomok hagyásával összevagdosták a csuklójukat. Gondolataik, cselekedetük elkövetésének indoklásában kivétel nélkül a békétlenségre, a közösségük befogadási képtelenségére, és a rossz családi helyzetre, elsősorban az iszákos apa durvaságára hivatkoztak. Mindezt tetézi, hogy önmagukat sem tudják elfogadni. Dolgozataikból árad a szeretet iránti éhségük, amelyet sem otthon, sem máshol nem tudnak kielégíteni. (Lásd pl. az 52. dolgozatot. Öngyilkossági kísérleteikről lásd még a 13.2. alfejezet végén közölt pontos adatokat.)

Az 53. dolgozat egyik tanulsága az, hogy a környezet milyen mélyen el tud rontani egy 16 éves lányt is, aki többé nem fél a haláltól, lelke megkérgesült, nem találja az élet értelmét és, ahogy írja: "Úgymond kiégtem". Lehetne-e csodálkozni, ha hamarosan ott találnánk az öngyilkosok között?

Szerencsére az pozitív jelenség, hogy valamennyi tanulón eddig urrá lett a józan élni akarás, sőt többen kimondták, hogy az öngyilkosság meggondolatlan cselekedet és bűn. Más kérdés, hogy — a szakirodalom szerint — aki egyszer kacérkodott az öngyilkossági gondolattal, vagy meg is próbálta, az újra kísérletet tehet rá.

Elgondolkodtató jelenség az, hogy a halál elutasítását milyen sokan igyekeztek misztikus elképzelésekkel indokolni. Ezekben a válaszokban a halált túlvilág váltja meg; valamilyen továbbélési lehetőség: lélekvándorlás, újraszületés, túlvilági találkozás a csoport hasonló sorsra jutott tagjaival. Válaszaikban itt-ott küzd a természettudományos

racionalizmus — lásd pl. a 22. dolgozatot —, de zömében vallási képzetek, ismert mítikus képek, sőt megfegtetlen parapszichológiai jelenségek keverednek. (Lásd pl. a 19. dolgozatot.)

A mai családban alig van idő a fiatalokkal foglalkozni. Ami felvilágosítást otthon kapnak, az is a legfontosabb gyakorlati feladatok megoldására szorítkozik, nem elvont, nehezen érthető filozófiai kérdésekre, amelyeket "egyszeri üléssel" nem lehet tisztázni, hanem hosszadalmas nevelőmunkával kell alakítani.

Az emberi természet alapvető tulajdonsága az, hogy a gondolkodó lény a felvetődő kérdésekre megoldást keres. Ezek a fiatalok az anyagelvűségtől nem kaptak kellő választ a lét több, alapvető kérdésére. Így sajátos fantáziakép alakult ki bennük túlvilágról, továbbélésről, amelyet az ismert és innen-onnan hallott vallásos elemekből raktak össze. Mint egészségügyi középiskolások, hiába ismerték meg kortársaiknál jobban az emberi test anyagát és működését; sőt, éppen e bonyolultságot látva, tételeztek föl valami erőt, lehetőséget, amely ezt működteti és nem hagyja veszendőbe menni. Az egyik válasz ki is mondja, hogy nincs halál, mert a bonyolult emberi szervezet nem pusztulhat el igazán! A másik lány szerint a halál "örök álom, amiből nincs felébredés. A halál sötétség."

Az *álm* és a *sötétség* a lét és nemlét határterülete. (Lásd pl. a 45. és az 50. dolgozatot.) Ezekben már nincs valódi, biológiai élet, de a teljes "Nirvána" sem ez. Mintha egy különös fogódzót hagytak volna maguknak, amely talán egyszer mégis kilendíti az embert ebből az állapotából és az élet addig ismeretlen formáját nyújtja. Nagyon érdekes volt az a teljesen egyéni válasz, amely szerint a halál "valaki hiánya". Emberé, Istené? Mindegy végül is, mert ki lehet "valaki"? Lény, akinek nemcsak teste van. A lélek pedig elpusztíthatatlan, így tehát a halottban már nincs, de csupán a hiányát érzékeljük, ugyanakkor valahol lennie kell.

Ezekből a fantáziamotívumokból alakult ki a sajátos életkép is, amely több tanuló vallomásából kiolvasható. A halál elől valahogy el kell menekülni. Ebben az esetben a másik lehetőség az élet, az "életbe való bújás" maradt. Érdekes, hogy ezek a kislányok elsősorban nem az élet szépségeit taglalták. Szerintük nem azért érdemes élni, mert szép és jó, hanem azért, mert "vannak, akik őket szeretik", tehát ezeknek "szükségük van rájuk". Életüknek addig van értelme, amíg valaki igényli őket. Bár ez szép és nemes gesztusnak hat, mégsem teljes értékű, hiszen megfelekedzik a saját "önző" életörömről, amely az egyén számára fontos és nem tekinthető rombolónak. Bizonyos önfeláldozás jellege van a dolognak: addig élek, amíg kellek valakinek, azután akár meg is halhatok, mert tovább nem érdemes elszenvedni az élet nehézségeit.

Végezetül két nagyon fontos motívum hiányára kell még föl hívnunk a figyelmet. Ezek a válaszok az élet megtartása mellett a biológiai megsemmisülés ellen küzdenek. Ehhez segítségül hívják a "lélek halhatatlanságát". Dolgozataikban nem fejeződik ki az a továbbélési, fennmaradási lehetőség, amely az értelemben, az ész által létrehozott maradandó fontos alkotásban él tovább és tartja fenn az emlékezést nemzedékeken keresztül. Megoldásként senki sem gondolt arra a halhatatlanságra, amelyet a közössége biztosíthat az egyénnek, biológiai halálán túl. Kivétel talán a 39. dolgozat vonatkozó, homályos utalása volt.

A kislányok biológiai fölkészültségük ellenére sem gondoltak a gyermekben való racionális továbbélésre, a gének átadására. Arra, hogy csupán "szántani és vetni" kell ahhoz, hogy bekövetkezzen az "aratás", mert a szunnyadó magban az élet csírája él tovább.

A megoldások hiánya szintén aligha írható az életkor számlájára, hiszen az a 16 éves fiatal, aki már sajátos túlvilági filozófiát képes magának kialakítani, most ismerkedik a testi szerelemmel, rá kellett volna, hogy jöjjön e kézenfekvő megoldásokra is; ha lett volna, akár csak egyetlen óra is, amikor értő felnőttek értelmes világgépet adnak neki!

OSZK

Magyar Széchényi Könyvtár

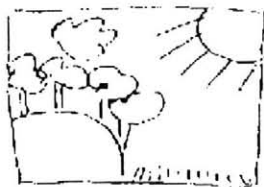
1.

2.

3.

mind elvezik.

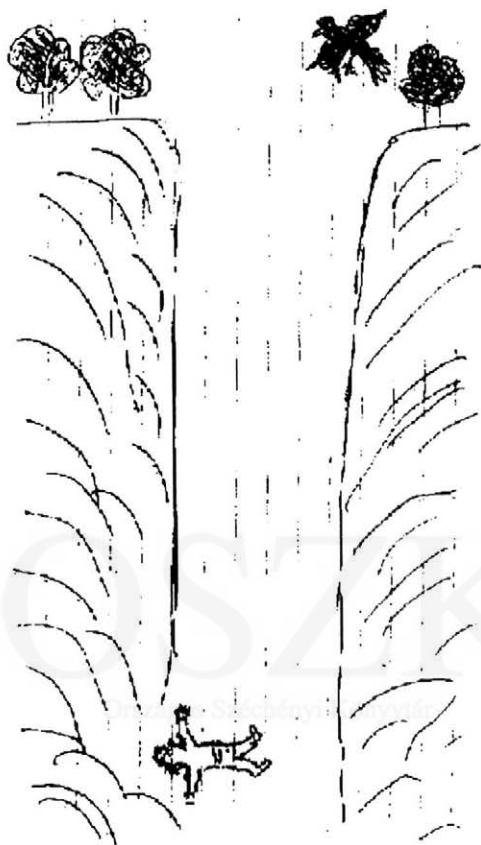

és csak ez
marad
utána

4.

5.

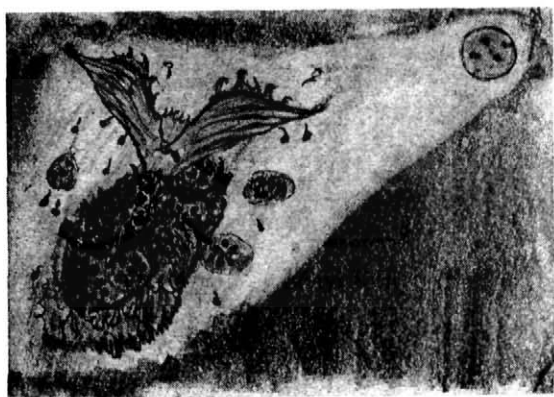
6.

7.

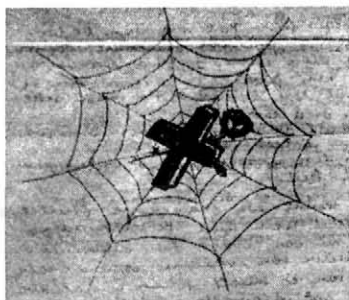
8.

9.

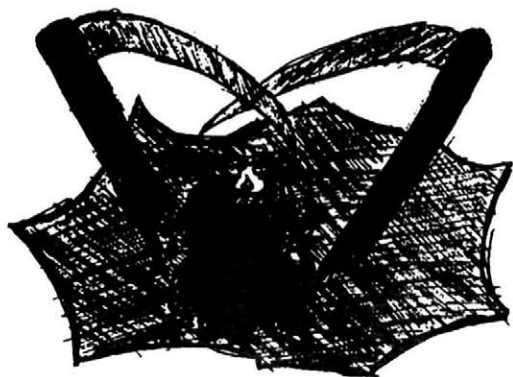
10.

11.

12.

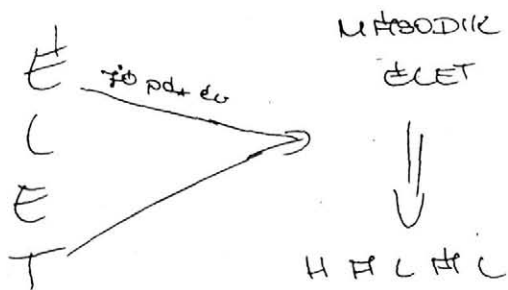
13.

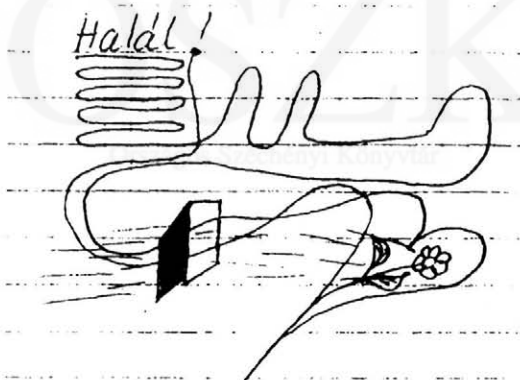
14.

15.

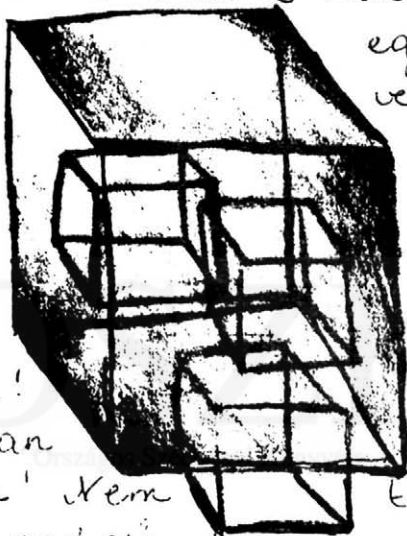

16.

17.

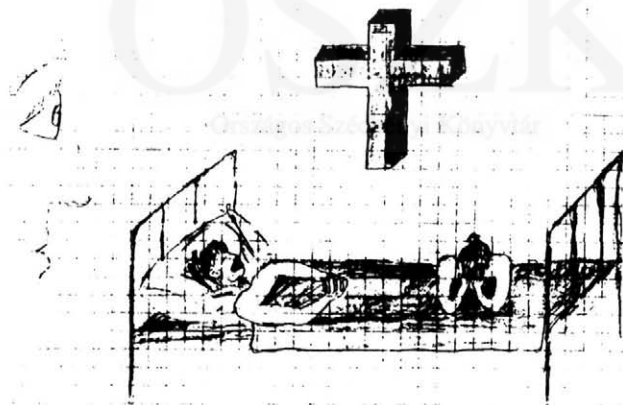
t tesz fel. De, magában mit jelen
 k meg, van-e élet a halál után
 mintem
 - élet
 nem
 De én
 "élet"
 az ami
 élet,
 fogalom!
 gy ne van
 élet van! Nem
 az az mondyák, hogy az emberrel

egy valóság
 vege, és egy
 a halál
 nem tan
 szót, mert
 van ut
 kármé
~~Sz~~ Azt
 az élet
 tudom a
 tudom a

19.

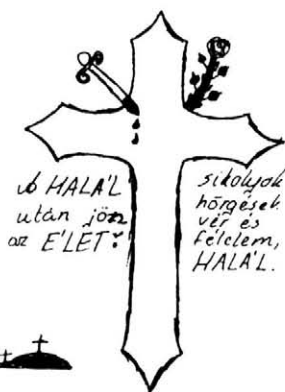

21.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

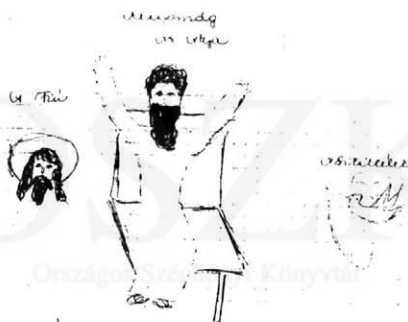
Ó drága vér,
 Megfizetse mindenért,
 Akár az Istenek,
 Én NEM VESZÍTHETEK!

Ó HALA'L
 után jön
 az E'LET!

sikolyok
 hörgések
 vér és
 félelem,
 HALA'L.

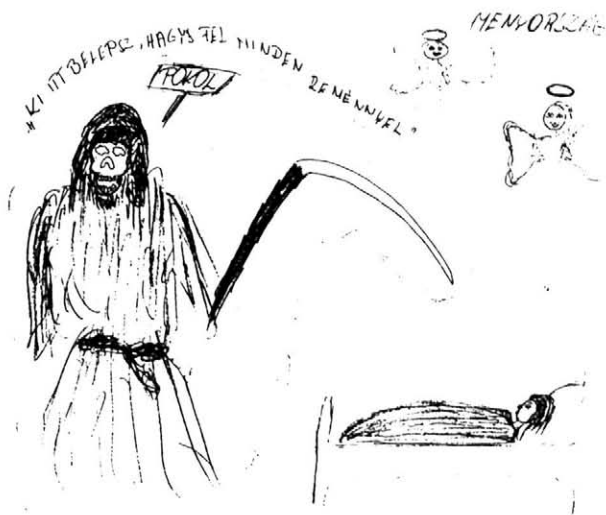
22.

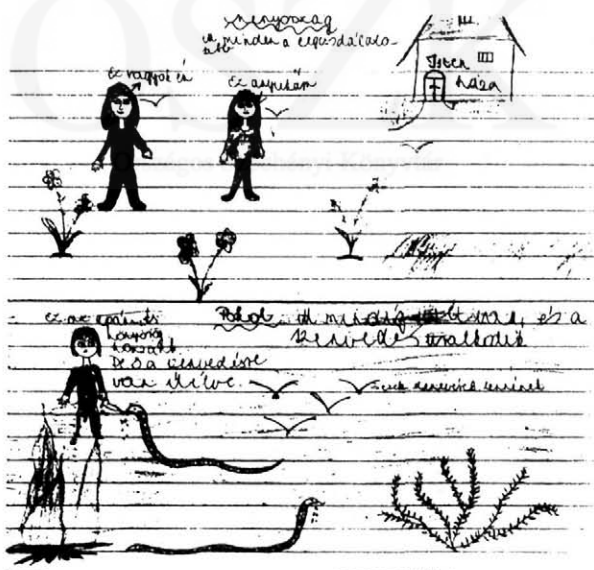
ÁRKAT

23.

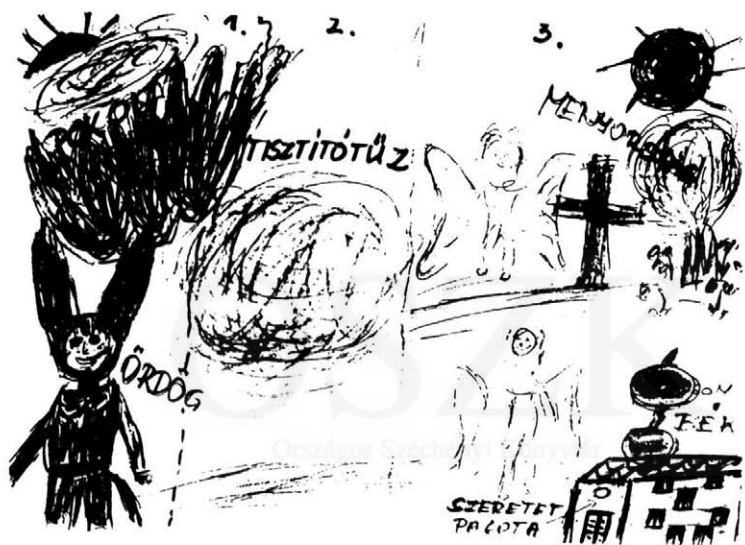

24.

25.

58

26.

2.6. A BEMUTATOTT RAJZOK ÉRTÉKELÉSE

Megkértük a kislányokat, hogy a halállal kapcsolatos dolgozataikat rajzzal illusztrálják. Ezekből mutatunk be huszonhatot. A legtöbb színes, néhány fekete grafit ceruzával vagy kék golyóstollal készült. Ahol az írást és a rajzot is közöltük, ezt jelezzük. Gyakoribb azonban, hogy a kettő közül csak az egyiket szerepeltetjük. Nem voltak azonos színvonalúak és vagy az írás vagy a rajz ért többet.

A rajzokat az 1987—88-as (1. 2. 4. 8. 16.), az 1992—93-as (5. 7. 19. 20. 23. 24.) és az 1993—94-es (3. 6. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 17. 18. 21. 22. 25. 26.) évfolyam munkáiból válogattuk ki. Ezeket öt csoportba helyeztük el.

I. HALÁLÁBRÁZOLÁSOK (1-3. rajz.)

Mindhárom esetben a gyermekes perszonalizációval találkozunk, amikor a halált egy csontváz vagy koponya személyesíti meg. (Ilyen ábrázolási mód van a 19. rajzon is, de egyértelműen szellemalakot tükröz.) Koponya és lábszárcsont, a halál szimbólumai vannak a 22. rajzon. Csontváz található még a 24. rajzon is. Ezek valamennyien sablonos ábrázolások. Ide tartozik néhány olyan rajz is, ahol a halál nincs jelezve, de *attribútumai*, azaz tárgyi jelképei föllelhetők. A 6. és 9. rajzon a halál madara, a 13. és a 14. rajzon pedig a kaszája látható.

II. MEGSEMISÜLÉS (4-6. rajz.)

Közös vonásuk, hogy nincs túlvilágkép. Az élet és a halál mereven elkülönül. Fenn süt a nap, a természet látható. A kép alsó felében temető, teljes sötétség, vagy egy feneketlen, végtelen űrbe zuhanó test jelzi a visszavonhatatlan megsemmisülést; a tudattalan, lét nélküli állapotot.

III. ELVONT ÁBRÁZOLÁSOK (7-18. rajzok.)

Az elvont ábrázolásokat két csoportra oszthatjuk. Az első az *allegorikus*: a 7-15. rajz, vagyis a kötetben bemutatott illusztrációk nagyobb része. Ez az arány az eddig begyűjtött, összes rajz

vonatkozásában is jellemző. Közülük az itt bemutatott 7. rajz a legrealisztikusabb, és az indíttatása biológiai, élettani ismeretet tükröz. A tüdők oxigénért kiáltanak. A szív friss vérért esedezik, de már nem kap. Sírni kezd, könnyei hullanak, mintha emberi arc lenne. Az éltető levegő nélkül beáll az agyhalál. Míg a jobb alsó sarokban az életet lángnyelvek jelzik, a bal felsőben egy gomolygó szellemlény — talán az elszálló lélek vagy a halál — a túlvilágról neveti a küzdelmet és örül a bekövetkezett végnek.

A 8. rajzon kígyó látható. Hullámmozdulatából látszik, hogy mászik. Az életből csúszik át a halálba. Nem véletlen, hogy a kígyó motívuma gyakori volt a rajzokon, így pl. a 25. ábrán kettő is fellelhető. Bár erről, és a kígyó mítikus, illetve szimbólikus jelentéseiről a tanulók mit sem tudtak, rendkívül érdekes, hogy az emberekben évezredek óta keresztül ösztönösen újrafogalmazódik.

A kígyóábrázolások jelentéstartalma két nagy csoportra osztható. Egyik, a kisebb részben értéket jelöl, tehát pozitív tartalma van. Ilyen például a közismert népi kerámia, a "Miskakancsó" hasán tekerdő kígyó. A népi hiedelem szerint, a kígyó csak tiszta italban, vízben él meg. A cserépkancsón a kígyó tehát biztosíték, hogy a gazda a legjobb italát tartja benne.

A kígyómotívumok másik, a nagyobb csoportot kitevő részéhez az *ártó* kígyók tartoznak. Ezek lopják el az élet fűvét, és biztosítják a meghalt számára az örök halált; vagy a paradicsomi kígyó — maga a Sátán személye —, aki Éva engedetlenségét kihasználva, az Úr dühével az ember halhatatlanságát veszejtí el. Ebben a jelképrendszerben tehát a halált szimbolizálják.

A madarak közül a varjú, holló, keselyű szintén a halál megszemélyesítői lehetnek. A 9. képen egész apoteozissal találkozunk. A kép mindenütt sötét, csupán a jobb felső sarokban látható Föld felől árad egy fénycsóva. Ennek végén, a bal alsó képmezőből kiindulva, a fényből mintegy sötét sziget emelkedik ki egy jól körülhatárolt, a halál keresztjével jelzett sírhalom, amelyet lángnyelvek vesznek körül. A Föld felől éppen megérkezik és letelepedik a sas, amely csőrében hozza a letépett virágokként ábrázolt lelkeket és leszórja e kies helyre, amely már tele van hervadó, pusztuló bimbókkal. A kép János evangélista leírását juttatja eszünkbe: "[...]a negyedik lelkes állat hasonló vala a repülő sashoz."⁶¹

⁶¹ Biblia. János, Jelenések 4:7.

Az egy szerző által készített 10. és 11. képen pusztuló őszi táj látható. A viharban a földön egy kopasz fa látszik, amelyről lehull az utolsó levél és a kereszttel ellátott sírhalom felé száll. A fán lévő pókháló érintetlen, sőt a 11. képen kinagyítva, mint fő motívum jelentkezik. A halál fekete keresztyével jelzi, hogy a benne fennakadt, letört rózsa az ember lelke, amely immár örök fogságba került. A pókháló, mint a halál motívuma egy másik kislővér rajzsorozatán is feltűnik. (Lásd: a 14. képet.)

A 12. képen a törrel ledőfött szívből vér csöpög és fölül a halál keresztyét hordozza. Ez az erőszakos halálábrázolás közismert módját testesíti meg. A 13., 14. és 15. képeket egy tanuló rajzolta. A halál kaszái, a levágott virág, az elfűrészelt életfa, mint ismert szimbólumjelek mellett a 14. kép foglalja össze az egész mondanivalót. A halál attribútumait középen (kasza, facsonk, a halál pillangói) a rajzot uraló pókháló fogja össze. Belé torkollik a balról jövő, zöldelő fák övezte élet útja, és innen vezet tovább jobbra a fekete varjaktól kísért, kopár út a halál birodalmába.

Az elvont ábrázolások másik csoportját a 16., 17. és 18. képen látható *absztrakt* rajzok képezik. A 16. rajz betűkből alkotott "szókép". A reinkarnációt, majd a végleges nirvánát, a halálban egyesülő, többé újra meg nem születő élet beteljesülését: a vágytalanság birodalmában halhatatlanságot nyert lélek útját ábrázolja. A 17. képet maga a kislővér magyarázta el. (A 42. dolgozat második bekezdése.) A leszakított virág, a meghalt lelke nyitott ajtón át érkezik a halál tornácára. Útját az absztrahált, tekergő kígyó jelöli. Legérdekesebb a 18. rajz, amely egymásba épülő kisebb-nagyobb kockákkal a lét, a köztes lét és a halál vagy túlvilág szintén egymást átfedő dimenzióit tükrözi. Jelzi, hogy a tér és idő összefüggései a halál síkján összemosódnak.

IV. SZELLEMVILÁG (19-21. rajzok)

Ezeknek a rajzoknak közös jellemvonásuk, hogy nem a halált, hanem az elhalt ember szellemét állítják középpontba. A szellem már testetlen, arc nélküli, pl. a 19. képen, vagy csak az arc körvonala látható, amint testén kívül visszatekint ágyára, amelyre ráborulva, egyik hozzátartozója siratja. A 20. illusztráció képsorozata a "köztes lét"-ről hoz tudósítást. A halottból elszáll a lelke, amely megidézhető, majd egy csecsemőben újraszületik.

V. TŰLVILÁGI ÉLET (22-26. rajzok.)

Valamennyi igen sematikus és keresztény vallási szemléletet tükröznek. A halál tör vagy kaszás alak formájában eljön az emberért, majd magával viszi a biblikus túlvilágra, ahol egy új élet várja. A jók Isten közelében, angyalok között a mennyországban élvezik üdvözült életüket, a rosszak a pokolban, a halál és az ördög társaságában szenvednek tovább, mindörökké. Egyéni vonást a 25. rajzon érzékelhetünk, ahol a család a túlvilágon különvállik és a gonosz apa kígyók, tűz, hínár társaságában a pokolban szenved tovább, míg az anyát és a rajzot készítő leányt az "Isten háza" várja. (Itt jegyezzük meg, hogy a rajzok értékelésénél figyelembe vettük Hárdi István⁶² és Bakó Tihamér⁶³ vonatkozó rajzfejtéteit.)

3. MILYEN A HALÁLLAL VALÓ KAPCSOLATUNK ÉS A HALÁLSZEMLÉLETÜNK?

"Omnia mutantur, nihil interit" = minden változik,
semmi el nem enyészik.

(Ovidius)

A halállal való kapcsolatunkat a *halálszemléletünk* alakítja. F. Reimann írta, hogy "Eduard Wechssler négy szemléletet jellemez: hogyan képzeljük el, éljük meg a halált.

Felfogható úgy, mint »belépés a mindenségbe, olyan vég, amely visszailleszkedik a kezdetbe.«⁶⁴ E. Wechssler felosztása szerint van:

1. *Természethit.* "nyilvánvalóan vegetatív növényi képzeteket idéz ez a látásmód: keletkezés, érés és elmúlás, visszatérés az anyaföldre, amelyből szüntelen új sarjad ki örök körforgásban." A "kozmosz-organikus" Novolis szerint: "Ha egy szellem meghal, ember lesz. Ha az ember meghal, szellem lesz."⁶⁵

2. Az "*etikus-heroikus*" látásmód a meghalást "feladatnak tekinti", amelyre föl kell készülni. A halálban "[...]»győzelmet és beteljesedést mint a nyomorúságból való megváltást« látunk az »elvégeztetett!« értelmében.

62 Hárdi I. 1983.

63 Bakó T. 1992. 126-128.

64 F. Reimann. 1987. 62.

65 F. Reimann. 1987. 62.

Ebben a felfogásban az erős ember »a magasabb rendű önmaga iránti hűségének boldog bizonyosságával« élheti meg a halált.⁶⁶

3. A "mechanikus-fizikális" vagy "természettudományos" halálszemlélet szerint "[...]»a természeti törvénynek megfelelő mechanikus szükségszerűség«, s a halált az ilyen beállítottságú ember, ha erős, »a szükségszerűség iránti megadással, félelem és szomorúság nélkül« éli meg[...] a halál minden bizonnyal e felfogás számára a legegységelműbben az abszolút vég, megváltás és reménység nélkül[...] megvan benne az illúziómentesség bátorsága[...]"⁶⁷

4. A negyedik típusú halálszemlélet *emóciómentes álláspontot* tükröz és "racionális—matematikai" felfogást jelöl. "[...]a meghalás »a szellemnek semmi«; eszerint »a halál után a semmi van, és maga a halál is semmi«[...] az erős ember »a szellem egykedvűségével« képes elviselni a halált, »talán azzal a vigasszal, hogy jóhírében tovább él.«⁶⁸

F. Reimann megjegyezte, hogy "mind a négy felfogás egy bizonyos alapmagatartásra épül, amely végigvonul az ember egész életén, s amelynek a halállal kapcsolatos beállítottság csak végső konzekvenciája. Így nemcsak életünk formálja halálszemléletünket, hanem halálszemléletünk is formálja életünket."⁶⁹

A nővérek a halálszemlélet valamennyi típusával találkoznak hivatásuk során. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy miként az emberi jellemek is keverten jelentkeznek, a halálszemléletünk sem tisztán különül el. Nem egy haldoklóban a kettősség bizonytalansága él és emiatt gyötrődik. Ezért (is) fontos a nővér empátiája, amellyel bele tudja élni magát a gyötrődő ember tudatvilágába, mert segítenie kell betegét a helyes választásban és ezáltal a megnyugvásban.

Kunt Ernő írta: "Úgy tudjuk, hogy az ember az egyedüli élőlény, amely tudatában van múlandóságának. Az emberi ismeretek közül minden bizonnyal ez a legsúlyosabb terhű s a legösztönösebb erejű."⁷⁰ Kunt szerint az embernek a halálhoz való viszonyulása öt féle: 1. halált *tagadó*, 2. a halált *elutasító*, 3. *halálvággyal* rendelkező, 4. a halált *elfogadó*, és 5. a halált *megszokó* kapcsolat. Utóbbira a történelem szolgál példákkal: a háborúk, éhínségek, járványok, katasztrófák esetén.⁷¹

66 F. Reimann. 1987. 63.

67 F. Reimann. 1987. 63-64.

68 F. Reimann. 1987. 65.

69 F. Reimann. 1987. 65.

70 Kunt E. 1981. 37.

71 Kunt E. 1981. 36.

Végső soron megállapította: "A halálhoz való viszony még érzékenyebb, még sajátosabb része a személyiségnek, mint a nemiségehez való kapcsolat[...] A mély műveltségű embereknek általában rendezettebb, érleltebb halálképük van."⁷²

A Biblia tele van a kor hívő emberének halálszemléletével. Ezek egy részét közvetlenül Jézus kinyilatkoztatásaiént írták le. Valamennyi a halál elfogadására ösztönöz és a túlvilági boldog élet beteljesülését helyezi kilátásba. Példaként János evangéliumából idézünk:

"[...]ha valaki megtartja az én beszédemet, nem lát halált soha örökké."⁷³ Vagy: "Én vagyok a feltámadás és az élet: a ki hisz én bennem, ha meghal is, él;

És a ki csak él és hisz én bennem, soha meg nem hal."⁷⁴

4. A GYÓGYÍTHATATLAN BETEG

" Már nem a célt keresem én, csak
valami irgalmas okot,[...]
Éltem: — s ez halni megtanított."

(Váci Mihály: Fogadatok magatok közé.)

4.1. MIKOR ÉS MIT KELL A BETEGGEL KÖZÖLNÜNK?

F. Reimann írta: "Egyes páciensek pontosan akarják tudni, hányadán is állnak, némelyek vigasztalást, mások illúziót óhajtanak, s ugyan kinek van ahhoz joga, hogy magától döntse el, mi »a helyes«?"⁷⁵ Ez az idézet is mutatja, mennyire nehéz a gyógyíthatatlan beteg és a haldokló mentális ellátása. Tulajdonképpen jó lenne az egész dolgot az orvosok "nyakába varrni", mondván, ők találkoznak velük először, ők állapítják meg a visszavonhatatlan tény, és az ő intellektusuk legalkalmasabb arra, hogy e nehéz és kényes kérdést megbeszéljék. Csakhogy nem tehetjük! A beteggel legtöbb időt a nővér tölt és kikerülhetetlen, hogy a mentális gondozását ne vállalja.

⁷² Kunt E. 1981. 23.

⁷³ Biblia. János 8:51.

⁷⁴ Biblia. János 11:25-26.

⁷⁵ F. Reimann. 1987. 67.

"A megmondani vagy elhallgatni dilemma végül is hamis általánosításhoz vezethet, hiszen az egyes esetek, az eltérő személyi kapcsolatok határozzák meg, mennyit és milyen formában célszerű közölnie az orvosnak, illetve elvárnia, kérnie a betegnek. Az igazság esetenként más és más" — írta Kunt Ernő.⁷⁶ Vissza kell kérdeznünk: kezelése és ápolása során, mennyire kerültünk közel a beteghez és fokozatosan hogyan készítettük föl állapotja romlásának elfogadására, illetve az elmúlására? Ugyanis, olyan mértékben tudunk vele "igazságot" közölni.

A témával kapcsolatban van egy megkerülhetetlen és kényes szociológiai tény. Ez pedig *társadalmunk intelligencia szintje*. Bántó és bizonyára igaztalan lenne vulgárisan kimondani, hogy népességünk általános emberi felfogása és ismerete jóval alatta van a nyugat európai, amerikai vagy ausztráliai populáció tudásszintjének, hiszen itt is, ott is megannyi a kivétel, de az bizonyos, ezen a téren szintén jelentős elmaradásunk van. Az előző félévszázad során, a felsőfokú tanintézményekbe való bekerülés politikai szelekciója miatt, sajnos értelmiségünk sem kivétel! Sőt, kialakult egy "szakmabarbár" vezetőréteg. Magyar Imre professzor már 1978-ban így fogalmazott: "Hazánkban a lakosság nem érte el azt a szellemi magasságot, mely megengedi a belenyugvást a biztos közeli halálba." Egy mondást idézve hozzá teszi: "Legfőbb törvény a beteg üdve", amely jelzi, hogy a jelenkori társadalmunkban a halál árnyékába került beteg "üdvét" nem szolgálja a teljes és nyers igazság közlése.⁷⁷

Szó sincs arról, hogy a világ főntebb jelzett területein minden diagnózis közlése egyszerű lenne. Kovács József fogalmazta: "Érdekes módon az orvosetikai kódexek nem nagyon írtak olyasmit, hogy az orvosnak igazmondási kötelessége lenne[...]"⁷⁸ Joseph Fletcher 1977-ben így írt: "Amikor az Isten azt mondta, hogy a hazugság bűn, akkor e szabály alól az orvosokat felmentette, és megengedte nekik, hogy annyiszor hazudjanak napjában, ahány beteggel csak találkoznak[...]"

A szabad választás lehetősége és az igazsághoz való jog nélkül a betegek csupán bábuk."⁷⁹

⁷⁶ Kunt E. 1981. 152.

⁷⁷ Blasszauer B. 1984. 331.

⁷⁸ Orvosetikai dilemmák. 1993. 1:11.

⁷⁹ Blasszauer B. 1984. 322.

E szinte drasztikusan kemény szókimondás után gyógyír Pap Ilonának, a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Belgyógyászati Intenzív Osztálya adjunktusának árnyalt megfogalmazása. A halál árnyékába került betegekkel kapcsolatban elmondja, hogy "Számomra ezek rettenetes helyzetek, de nincs más lehetőségem, minthogy reményt adjak a betegnek, beszélgessek vele, mert ez hihetetlen erőt ad neki."⁸⁰ Az igazság az, hogy a betegnek — kérésére — egyedül Amerikában mondják meg köntörfalazás nélkül a rideg tényt, ha a páciens gyógyíthatatlan.

Magyarországon "Jog szerint az ápolónők nem adhatnak igaz választ ezekre a kérdésekre, de feltehető, hogy nem is szívesen tennék."⁸¹

Polcz Alaine a gyógyíthatatlanság és a halálközelség közléséről így vélekedett: "Biztos vagyok benne, hogy nem elvekhez és orvosi etikához, hanem a beteg vagy családtag teherbírásához mérve kell megtalálni a közlés optimális módját."⁸²

Közlésünkkor hogyan találhatunk az *optimális módra*? Ismét vissza kell térnünk az empátiára. Ha a beteggel megfelelő kapcsolatot tudunk kiépíteni, megkezdhetjük a *folyamatos* és *fokozatos* fölkészítését a halál elfogadására. Az a fontos, hogy ne egyszerre, ne "kötélként" dobjuk rá a tényt, hogy ő "halálra ítélt", mert úgy érzi, mintha máris a bitófa alatt állna. A hasonlatunk nem öncélú. Közismert, hogy a hirtelen, durva közlés olyan félelmet és elkeseredést szülhet, amely öngyilkosságba hajszolhatja a beteget. Közlésünk tehát legyen *hozzászoktató*. A *reményt* mindenkiben *végig fenn kell tartani*. Ez nem kegyes hazugság! Valamennyi szakember nem egy olyan klinikai esetet ismer, amikor a "biztos" gyógyíthatatlan diagnózis, valamilyen eddig ismeretlen körülmény miatt tévesnek bizonyult; a beteg meggyógyult és túlélése évtizedekig tartott.

"A szenvedőkkel való őszinteség nem jelenti, hogy meg szabad fosztani őket minden reménytől: attól a reménytől, hogy van esélyük a gyógyulásra, bármilyen csekély legyen is az; és attól a biztonságérzettől, hogy nem hagyják el őket, ha segítségre lesz szükségük."⁸³

A gyógyíthatatlan betegség elfogadásának lélektani fokozatai vannak. Hozzá kell segítenünk a beteget, hogy ezeket végigjárja, az

80 Kalocsai K. 1993. 50/104:4.

81 Bokor N. 1989. 2:588.

82 Polcz A. 1989. 226.

83 Bokor N. 1989. 2:589.

igazság teljes mélységébe jutva, és közben ne szenvedjen újabb és újabb lelki sérüléseket.

A tudomásul vétel fokozatai kultúránként eltérnek. Bokor Nándor így osztályozott:

I. Amerikában

1. A tudomásulvétel elhárítása, 2. harag, 3. a sorssal való alkudozás, 4. depresszió, 5. beleegyezés;

II. Európában

1. tudatlanság, 2. bizonytalanság, 3. burkolt tagadás vagy a tudomásulvétel elhárítása, 4. lázadás, 5. alkudozás a sorssal, 6. depresszió, és 7. a halál elfogadása.⁸⁴ Elisabeth Kübler-Ross 1977-ben így fogalmazott: a gyógyíthatatlan beteg

"1. Nem fogadja el a halál tényét, elutasítja.

2. A düh vagy »miért pont én?« stádium.

3. Az alkudozás időszaka, »O.K., de kérek még egy kis időt.«

4. A depresszió, »mit is kellett volna másként tenni?«

5. A halál elfogadása, a megbékélés időszaka, a haldokló »nem boldog, de nem is szomorú.«"⁸⁵

III. Magyarországon

1. Tiltakozás, 2. harag és gyűlölet kiváltódása, 3. alkudozás, 4. elfogadás, és 5. lázadás nélküli megadás.

Bokor Nándor példáját idézzük a tiltakozás fokozatával kapcsolatban:

"Orvosi tapasztalat, hogy az igazsággal szemben a betegek egy része valóban mélyről jövő ellenállást tanúsít; egyértelműen adják tanújelét, hogy belülről elutasítják azt, amit betegségükről mondtak nekik még akkor is, ha azt ismételten kérte és ismételten meg is kapta. Majdnem mindenki átmegegy az elutasítás fázisán, amikor saját halálával kell szembenéznie."⁸⁶

Sajnos azt is leírhatjuk, hogy a saját halállal kapcsolatban az emberek *nem az igazságot* kívánják hallani, hanem azt, *amit ők szeretnének*, és ez mindenféleképpen *megnyugtató* jellegű kell, hogy legyen!

⁸⁴ Bokor N. 1989. 2:589.

⁸⁵ Blasszauer B. 1984. 83.

Orvosetikai dilemmák. 1993. 1:26.

⁸⁶ Bokor N. 1989. 2:588.

A halállal és e tény elfogadásával kapcsolatban, Andor Miklós a betegek öt alaptípusát írta le:

- " - olyan személyiség, aki belenyugodott az elmúlásba;
- szervi és lelki (organopszichés) okból közömbös;
- aki vágyik a halálba, depressziós;
- akinek intenzív halálfelelme van;
- gyógyíthatatlan beteg, aki tudja vagy nem tudja."⁸⁷

Azt tudnunk kell, hogy 1960 óta "[...]a beteg fel van jogosítva arra, hogy feltárjuk neki a javasolt kezelés kockázatát[...], hasznát és a lehetséges eljárásokat mind a gyógyításban, mind az orvosi kísérletekben, kivéve a vészhelyzeteket vagy amikor a beteg nem beszámítható."⁸⁸

Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy "Az eltitkolás, kitérés, a tájékoztatás visszatartása vagy az igazságnak nem megfelelő tájékoztatás időnként szükséges lehet — írta Bokor Nándor. — De ha valaki elleplezi az igazságot, ennek terhét magára kell vállalnia. Helytálló információnak mindig el kell jutnia valakihez, aki szoros kapcsolatban áll a beteggel. Azt a gyakorlatot nem engedhetjük meg, hogy a beteget »saját érdekében«, »tapintatból« megtévesszük, és erről a környezete ne tudjon."⁸⁹

Fontos, hogy ne játsszunk szerepet, főleg akkor, ha már a beteg és a hozzátartozója is tudja a tényeket. Ha mégis kialakulna, "Elsődleges feladatunk a pánikszzerű izgalom csillapítása, és a szinte elviselhetetlen szorongás feloldása."⁹⁰ Mind a beteget, mind a környezetét "szocializálni" kell az új helyzetre.

Amikor az orvos feloldotta az addigi tilalmakat (pl. dohányzás, diéta stb.), adjuk meg a betegnek a megadható kéréseit. Sohasem szabad visszautasítanunk, ha meg akarja velünk beszélni a fájdalmait és a félelmeit. Ha ezek között olyat észlelünk, amelyre — meggyőződésünk szerint — az orvos tudna válaszolni, akkor se hárítsuk el; ne adjunk olyan tanácsot, hogy forduljon az orvosához, hanem mi tegyük meg ezt. Hívjuk föl a kezelője figyelmét a beteg kérdésére és kérjük fel, hogy segítsen megválaszolni.

⁸⁷ Andor M. 1993. 74.

⁸⁸ Bokor N. 1989. 2:589.

⁸⁹ Bokor N. 1989. 2:589.

⁹⁰ Andor M. 1993. 75.

Amikor a beteg állapota odáig jutott, hogy kezd elszakadni és ebben pillanatnyi megnyugvást talál, föltétlenül hagyjuk meg a távolságot és fölöslegesen ne zaklassuk.

A szakemberek nem egyszer ellentmondásos véleménye jelzi, hogy a gyógyíthatatlan beteg *felvilágosítása* világviszonylatban is nagy gond, Magyarországon pedig szinte megoldatlan.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az ápolónak ismernie kell a beteg diagnózisát és pillanatnyi állapotát. Tudni kell, hogy a kezelő orvos elvégezte-e a szükséges felvilágosítást? Ha még nem tette volna, beszélnie kell vele és fölkérni rá, hiszen ez amúgy is elkerülhetetlen, és a beteg további gondozását nehezítené meg az ápoló számára. A kegyetlen tények közlése: a diagnózist és annak következményeit elmondani nem a nővér feladata, erre vállalkoznia nem szabad! Ugyanakkor a felvilágosítás után, a beteg bizalmát bírva, lelki gyötrődésének feloldásáért mindent el kell követni.

5. A HALDOKLÓK

" Omnia mors aequat "

A halál mindent elsimít.

(Claudianus)

A gyógyíthatatlan betegnek túl kellett jutnia a felvilágosításon, a tudomásul vétel és elfogadás fokozatain, amikor a haldoklás állapotába kerül. Agóniája lehet *rövid* vagy *hosszú*, *súlyos* vagy *könnyű*; lehet, hogy végig *öntudatánál* van, *kába*, illetve *delirál*, vagy váltakozva *világos* és *elborult* időszakokat élhet meg; végül *öntudatlan* állapot következhet be, amelynek legsúlyosabb fokozata a *kóma*. Ezekkel kapcsolatban először néhány fontos és általános gondot kell elemeznünk.

5.1. AZ ÖNTUDATLAN "ÉRZÉKELÉSE"

Már régi leírásokból is ismert, hogy az önkívületi állapotban lévő — vagy külső tünetei alapján annak tűnő — ember kisebb-nagyobb korlátozottsággal a *környezetét észleli*. Az orvostudomány erre sokáig nem figyelt oda. Amikor mind több ilyen jelenséggel találkozott, a *parapszichológia* tudománytalan területét vélte benne fölfedezni. Századunk második felében viszont már foglalkozni kellett vele és igen

feltűnő megállapítások születtek. Az öntudatlan érzékelését két, különálló jelenségre kell osztanunk:

5.1.1. A LUCID ÁLLAPOT

Az eszméletvesztés vagy delirálás közben ún. **lucid** pillanatok vagy percek következhetnek be. A beteg helyzetében és állapotában külsődlegesen nem tudunk változást, elsősorban *tiszta öntudatot* felfedezni. A beteg többnyire csukott szemmel, mozdulatlanul fekszik, vagy tovább tart a nyugtalan állapota. A számunkra érzékelhetetlen tiszta pillanataiban azonban mindent hall, több mindent érzékel és felfog.

5.1.2. AZ E. S. P. JELENSÉG

Az E.S.P. észlelés "*Az extrasensorialis percepció, az érzékszerveken kívüli érzékelés a korszerű pszichiátria által is felismert jelenség, amiről vallások, néphitek, történeti epizódok régóta közölnek ismereteket*" — írta Polcz Alaine.⁹¹

E. S. P. észlelés akkor következik be, amikor a beteg bizonyosan nincs eszméletén, mégis tudja, hogy mi történik vele, milyen körülmények között fekszik a teste és mit cselekszenek vele. Olyan parapszichológiai állapotról van szó, mintha az *éntudat* "testen kívül lebegve" figyelné a korpuszt és önmagát. A jelenséget értelmezni még nem tudjuk — nem is a mi feladatunk —, a megoldása szakemberekre vár.

Az egészségügyi dolgozóknak, legfőképpen a haldoklóval legtöbbet lévő ápolóknak viszont mind lucid, mind a feltételezhető E. S. P. jelenség során az a fontos feladatuk, hogy természetesen viselkedjenek és főleg úgy, mintha a beteg öntudatánál lenne. Sem kétértelmű, sem a beteg állapotát meghatározó, vagy a beteg személyiségét sértő szavak el nem hangozhatnak! Azt ugyanis nem tudhatjuk, hogy a beteg valójában milyen állapotban van és mit hallhat meg tőlünk, vagy mit érzékelhet a körülötte zajló eseményekből.

⁹¹ Polcz A. 1989. 42.

5.2. A SZEREPJÁTSZÁSRÓL ÁLTALÁBAN

Változatlanul nagy gond, hogy "mit és hogyan mondjunk?" A beteget már felvilágosították, vagy megannyi jelből önmaga is rájött, hogy menthetetlen. Valójában még sokan nem dolgozták föl magukban a visszafordíthatatlan tényt, és az őszinte megbeszélések helyett megkezdődik az alakoskodás.

Szerepet játszhat a beteg, az orvos, a nővér és a haldokló hozzátartozói. A kombináció igen bonyolult és a legszomorúbb, amikor a *beteg visszajátszik*, elősegíti a naív és primitív tettetést. Témánkkal kapcsolatban ismerjük meg néhány szakember fontos véleményét.

Ancsel Éva fogalmazta: "Embertelennek tartom azt, hogy ilyenkor nem szabad beszélgetni az életről, a halálról, a múltrol: elkülönítik a beteget, ahelyett, hogy éppenséggel körülvennék."⁹²

A hódmezővásárhelyi Erzsébet Kórházban van egy ún. "Bel. B" Osztály. Ez az elfekvő részlegünk. Amikor valamelyik osztályról idekerül a beteg, többnyire pánikba esik, mert "köztudott", hogy ide "csak az utolsó stádiumban" kerülnek. Pedig ez csak részben igaz. Van, akit a hozzátartozói gyógyulása után itt felejtnek, vagy teljesen egyedül maradván — szociális otthoni elhelyezésre várva — kerül erre az osztályrészlegre. De, ha ezt előkészítés, megmagyarázás nélkül teszik, úgy érzi, mint aki "halálra ítélt" és lelki fájdalommal valóban sürgeti az elmúlását. Azonosítani kezdi a maga sorsát a körülötte szenvedő, haldoklók helyzetével. A valóban gyógyíthatatlan betegek számára is nagy trauma ide kerülni. Van, aki ekkor tudja meg, hogy az orvostudomány már "lemondott" róla és halálra szánt. Meg is gyorsul az elmúlása!

A haldokló elkülönítésének értéke egyébként máig sem tisztázott. Nem tudjuk, hogy jó-e, ha a haldoklók elfekvőbe, elkülönítőbe kerülnek, vagy ott hagyják őket a többi beteg között. Ami az egyik betegnek nyugtalanító, a másoknak megnyugvást hoz. Dr. Szabó Rezső szegedi főorvos mind ezt a gondot, mind pedig a haldoklónak adható triviális választ sarkítva mutatja be egy kegyetlen viccel:

"Nem Yorkban a reggeli vizitkor panaszkodik az egyik beteg:

- Doktor úr! Az este meghalt mellettem a jobb oldali ágyon a beteg, ma reggel a bal oldalon! Nem lehetne az ilyen beteget egy külön kórteremben elhelyezni?

- Nyugodjon meg, kérem, ez az a kórterem!"⁹³

⁹² Juszt L. — Zeley L. 1981. 45-46.

A haldoklóval, a halottal kapcsolatos színjátékot Buda Béla így elemezte: "[...]a szociológusoknak tűnt fel, hogy milyen érdekesen dugják el az orvosok ezeket a sikertelen eseteiket és mennyire tartják őket maguk is fenn ezt a furcsa tabut, titkolózást, hogy erről ne lehessen beszélni, és erre aztán boldogan ráhangolódnak a hozzátartozók is, mert valahogy olyan kínos az egész[...] Egy nagy szervezett hazugságrendszer épül ki a páciens köré, mind többször tapasztaljuk, konkrét esetekben tényszerűen, hogy a beteg maga egy idő után egész világosan átlátja, hogy mi a helyzet, és a többiek kedvéért játszik velük együtt[...] a haldoklónak a saját pszichikai terhei mellé, a környezet megnyugtatása kedvéért még ezt a furcsa színjátékot[...] is fel kell vállalnia..."⁹⁴

Ugyancsak Buda Béla fogalmazta egy másik munkájában:

"Az ápolónőnek nagy a szerepe, hogy a beteg ne tudja meg idejekorán a kedvezőtlen kórismét, mégis kapjon választ állapotával kapcsolatos aggodalmaira. A haldokló beteg lélektani ellátása és a halállal kapcsolatos pszichológiai munka (például betegtársak feszültségének feloldása, a hozzátartozók és a haldokló közötti kommunikáció elősegítése stb.) ugyancsak leginkább az ápolónő feladatkörében oldható meg."⁹⁵

6. A HALDOKLÓ GYERMEK

" Vivitur ingenio, cetera mortis erunt"

Az ember a szellemében él tovább;
öbbi része a halálé.

(Vesalius)

A legnehezebb emberi feladatok közé a haldokló gyermek mentális ellátása tartozik. Nyilvánvaló, hogy ép lelkű ember mindenkit sajnál. Rossz érzés az idős szenvedését látni, de a "korai halál", amikor gyermek készül távozni, még a kevésbé érzékeny embert is megviseli. Ez természetes jelenség.

A gyereket sohasem szabad "kis felnőtt"-ként kezelni. A halál árnyékában mégis egyfajta *koraérettség* figyelhető meg a magatartásukban és gyakran többet tudnak állapotukról, mint gondolnánk. Arról nem is

⁹³ Szabó R. 1990. 5:145-146.

⁹⁴ Juszt L. — Zeley L. 1981. 46-48.

⁹⁵ Buda B. 1985. 289.

beszélve, hogy az állapotuk és a haláltudatuk elviselése olykor hősiesebb, mint a felnőtteké.

Dr. Függs Zsuzsa pedagógus-pszichológus a szegedi Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Gyermekklinikáján dolgozott. A tapasztalatairól megjelentett kiadványban beszámolt arról, hogy az egyik nap feszült légkör volt a súlyosan beteg gyermekek között:

"Nem kérdezősködtem, tudtam, hogy előbb-utóbb előkerül valahogy a szokatlan hangulat magyarázata. A várakozó csend egyre mélyült, majd egy gyerek kibökte:

- H. Gabit bevitték a »függönyös szobába«[...]

- Járt nála a pap is és megadta neki az utolsó kenést[...]"⁹⁶

Hiába titkolták előlük azt, hogy mi következik a »titkos«, lefüggönyözött helyiségben. Részben ösztönösen ráéreztek, részben jó megfigyelők voltak. Mégis: "Éppen a reménytelen sorsú gyerekek részéről tapasztaltam a legnagyobb akaraterőt, aktivitást, tervezést, gyógyulni akarását[...]

Minden embernek joga van reménnyel, hittel, tervekkel, méltósággal távozni és ezt a töretlen hitet a legnagyobb tisztelettel támogatni kell a lehető legnagyobb mértékben."⁹⁷

A gyermeki koraérettség leginkább a haldoklás során nyilvánul meg. O. Péter a halála előtt rendelkezett:

"- Tessék megmondani az adjunktus néninek, ha van még énbennem valami, ami nem hibás, akkor azt tegyék bele egy másik gyerekebe, hátha az meggyógyulna tőle. Erről én hallottam a TV-ben. Köszönetnek szánt mosolyát a fájdalom eltorzította, még motyogta, hogy el ne feledkezzen erről — azután elment."⁹⁸

6.1. A HALDOKLÓ GYERMEK ÉS A SZEREPIÁTSZÁS

Már a fenti példák jelezték, hogy a gyermek esetében a színlelés nehezebb, mint a felnőttek esetében, mivel a gyermek őszintébb. Polcz Alaine írta: "[...]a gyermekkel olyan kapcsolatunk legyen, hogy a megszokást, a konvenciót, a rutint átlépve ne a felnőttek számára kialakított

96 Függs Zs. 1986. 53.

97 Függs Zs. 1986. 55.

98 Függs Zs. 1986. 55.

sémákban beszéljen velünk; és hogy nekünk legyen bátorságunk őszintén hozzányúlni a témához.

Ameddig mi a halálélményt el akarjuk fedni, és szerepet játszunk — addig a gyermek visszajátszik nekünk. Saját viselkedésünk tükrét láthatjuk[...]"⁹⁹

A meg nem ismerhető, a *titok* mindenkit fokozott izgalommal tölt el: "ugyan milyen lehet?" A halál, azaz az élet kérdése a gyermekben — különösen, ha érzi ennek az életnek a csődjét, befejeződését közeledni — még inkább fölfokozódhat.

"A titok súlyossá teszi még a nem súlyos problémákat is. A gyermeknek a titok mindig nehezen elviselhető nyomást jelent. Hát még ha a titok egyúttal maga a borzalom, ami őt érinti és fenyegeti teljes létében és nem szabad kimondani. Ha mégis kimondja, a felnőttek talajt veszített rémülettel fogadják, nem válaszolnak, másra terelik a szót, elfordulnak, fedeznek és hazudnak."¹⁰⁰

Éppen Függs Zsuzsa és más pszichológusok klinikai gyakorlata mutatta meg, hogy a halál közelébe került gyermek szemlélete, illetve hangulata is oldódik, "vidámabb" lesz, ha törődnek, játszanak vele, és hazugságok helyett a foglalkozások során sikerélményekben részesítik.

"Valószínűleg döntő jelentősége van a rendszeres, folyamatos velük történő tervszerű foglalkozásoknak, melyek a feladatok és azok teljesítését kísérő állandó sikerélmények sorozatos biztosításával némileg kivédhető."¹⁰¹

A fenti jó példa helyett a legtöbb kórházban ma is a "struccpolitika" érvényesül: "A nővérek, a gyermek testi gondozói a hosszú és közvetlen együttlétek folyamán közel kerülnek a beteghez; de az empátia, a fenyegető veszély, a tehetetlenség és a saját fel nem dolgozott halálfélelmük miatt szintén elhárítanak, hiszen ők sem tudnak mit kezdeni a gyermekek halálfélelmével."¹⁰²

Ha viszont a haldokló gyermeknél a halál választékos kimondása után elhárítás következik, vagyis nem akar róla tovább beszélni, ezt el kell fogadnunk, javasolta Polcz Alaine.¹⁰³ Ebben az esetben mégis szinte belekényszerülünk egyfajta szerepjátszásba. Legtöbbször már nincs arra

⁹⁹ Polcz A. 1993. 57.

¹⁰⁰ Polcz. A. 1993. 61.

¹⁰¹ Függs Zs. 1986. 56.

¹⁰² Polcz A. 1993. 72.

¹⁰³ Polcz A. 1993. 127.

idő, hogy a csorbát, amelyet kezdetben elkövettünk, most kiköszöröljük, mert az alatt a halál bekövetkezhet. Ilyenkor a szerepjátásunk őszinte lehet és átélt, amikor a gyermek hinni kezd nekünk. A közmondás igazsága marad a gyakorlatunk: "Hazudj, de rajta ne kapjanak!" Ekkor azonban újabb veszély leselkedhet: "A tökéletesen működő elhárítás leépítése veszélyes, és nem is szükséges. Nem lehet kényszeríteni sem a beteget, sem a hozzátartozóit a szembenézésre — amikor erre még nem érettek, nem képesek."¹⁰⁴

6.2. MIT MONDHATUNK A HALDOKLÓ GYERMEKNEK?

Ha a szerepjátás mindkét részről ennyi gonddal jár, fölmerül és újra visszatér a kérdés, hogy egyáltalán mit mondhatunk a gyermeknek? A megoldás azért nehéz, mert a nővérnek előbb a saját halálfélelmét kell legyőznie. Második fokozatban pedig a halálélményt feldolgoznia. Figyelmeztetünk arra, hogy ez semmiképp sem lehet lelkünk olyan "megerősítése", hogy a halál *rutin legyen és közömbössé váljunk* vele szemben. Legyen a lelkünk — az anatómiából ismert fogalom szerint — egy "félig áteresztő hártya", amely kivédi a félelmet, az elkeseredést, de mindkét irányba *be- és kiereszti a meleget*, amely még ebben a nehéz helyzetben is mind az ápoló, mind a haldokló számára gyógyírt jelent. A haldokló ápolunk ugyanis azért kérdez, mivel *megnyugvást, reményt és igazat* akar hallani, illetve kapni.

A haldokló gyermeket végighallgatjuk. Hagynunk kell, hogy kibeszélje magát, sőt kérdésekkel is segítenünk kell. El kell fogadnunk félelmének jogosultságát, ezután jöhet a megnyugtatása.¹⁰⁵

Az elesett gyermeket föl kell készítenünk a halálra, és ez nem az utolsó pillanatok műve, hanem — ha van rá időnk — állapota rosszabodásától kezdve folyamatosan kell végbemennie. Fontos, hogy tisztában legyünk a meggyőződésével és ennek megfelelően természettudományos vagy vallásos szemléletben beszéljünk vele. Arra ügyeljünk, hogy egyik irányba se térítsünk, ez nem a mi feladatunk, és már el is késtünk vele. A haldokló meggyőződését kell erősítenünk, hogy megnyugodjon. A vallásos gyermek esetében könnyebb a feladatunk, de ez is kettős: "[...]a halál elfogadása és a remény fenntartása mind a vallási

¹⁰⁴ Polcz A. 1993. 128.

¹⁰⁵ Polcz A. 1993. 123.

gyakorlatban, mind a haldoklók pszichoterápiás ellátásában igen fontos."106

Polcz Alain a *hit megerősítését* nagyon fontosnak tartja és ezt a gyakorlatot javasolja: "Ha a gyermek valamilyen formában hívő, hitét erősíteni, ha materialista, ateista, a halált mint átalakulást, minden szenvedés végét beszéljük meg az adott pillanatban[...]"107 (Szomorúan kell leírnunk — hogy bár ez a legtöbb, amit az ateista esetében tehetünk —, a gyakorlat az, hogy a halál árnyékába jutva ez "sovány vigasz" számára. Olyankor önmagától, igaz primitív szinten, kezd megszületni valamilyen "túlvilágkép", amely jobb kapaszkodónak bizonyul, mint az "anorganikus megsemmisülés" ténye.)

Miért tekintjük nagy hibának, ha egy gyereket *kényszerítő módon* világosítunk fel: "- meg fogsz halni!", mert oldhatatlan rémülete gyűlöletté alakul és állapotát e kettős teher tovább súlyosbítja. A reményt sohasem szabad elsöpörni. Az utolsó pillanatig van remény! "A betegségről felvilágosítást kell adni, mindjárt a kezdetén." De úgy kell magyarázni, hogy az "[...]optimizmusra ad[jon] lehetőséget[...]"

Fontos, hogy tudja a beteg, hogy mindent megteszünk érte[...]", és hitet táplálunk belé a korszerű orvoslás iránt.¹⁰⁸

Vigyáznunk kell arra, hogy csak a *jelenre* utalhatunk, a jövőre, a fájdalmakra nem! A várható tüneteket viszont érzékeltetni kell. Gyermek és felnőttek egyaránt vannak, akik előre akarják tudni az orvosi beavatkozásokat, mások viszont csak az utolsó pillanatban. Ezekről ne a nővér, hanem a kezelést végző orvos beszéljen. A felvilágosítás után viszont a nővér a *fájdalmat* és a *félelmet* csillapítsa. "[...]amit mondunk, az legyen összhangban tetteinkkel, ez a kongruencia — ami hitelt adó és meggyőző."¹⁰⁹

Polcz Alaine írta, hogy "A felnőttek információmegtagadása a legnagyobb hiba, de komoly veszély az *ellentétes* felvilágosítás is a betegségről. Ez megzavarja a beteget, bizalmatlanságot kelt, és félelmet szül."¹¹⁰

A nővér találkozik legtöbbet a szülőkkel, felnőtt hozzátartozókkal. Velük is őszinte kapcsolatot kell kiépíteni. Miután az orvos elvégezte a

106 Polcz A. 1993. 124.

107 Polcz A. 1993. 126.

108 Polcz A. 1993. 131.

109 Polcz A. 1993. 173-174.

110 Polcz A. 1993. 132.

szükséges felvilágosítást a gyógyíthatatlan gyermek sorsáról, a nővérnek kell feloldania a hozzátartozókban keletkezett szorongást.

6.3. MIT TEHETÜNK A HALDOKLÓ GYERMEKÉRT?

Feladatunk két nagy csoportra különül el: fizikális és mentális ellátásra. Előbbi a kezelést, ápolást jelöli. Mindazt, amit a szenvedő testnek meg kell adnunk. Utóbbi a lelki törődés, amely épp olyan fontos és sokrétű. Itt ezeket részletezzük.

6.3.1. A MEGKAPASZKODÁS

Az egészséges újszülöttnél a *Moro-reflex* kiváltható. Életünk során ez az *ösztön* sohasem hagy el bennünket. Az átkaroló, ölelő mozdulat mindig a *megkapaszkodást* biztosítja. Ez érett korban átalakul és belső, *lelki megkapaszkodást* vált ki. Az embernek mindig kell egy bizonyos támaszték, amelybe ha megkapaszkodhat, biztonságot nyújt neki. A haldokló gyermeknél mind a fizikai, mind a lelki kapaszkodó párhuzamosan igényelt és ezek elválaszthatatlanok.

Nagyon fontos a *testi közelség*. Ebben legnagyobb szerepe a kéznek: karunknak, tenyerünknek és az ujjainknak van. Az ölelésnek, símogatásnak és a cirógatásnak. Utóbbi a "lélek erotikája" a haldokló gyermek számára. Ezek a mozdulatok kölcsönösek és el kell érni, hogy a gyermek is gyakorolni tudja. Erre akkor van a legtöbb lehetősége, amikor a testét ápoljuk. Hagyjuk, hogy megérinthessen, hogy viszont símogathasson és szerethessen bennünket. Szokjuk meg ezt a különös érzést és helyzetet. Polcz Alaine írta: "Annyira elidegenedtünk testünktől, mások testétől, hogy ezt újra kell tanulni."¹¹¹

A beteg gyermekre a kéz rátétele számára szinte *életerőnk átsugárzását* jelenti, és ezt, az élet különleges ajándékát, a szülőknak, szeretett hozzátartozóknak szintén engedjük gyakorolni, sőt őket is tanítsuk meg rá. Még lucid állapotban is szükséges! Egy anya mondotta öntudatlan gyermekét símogatva, aki erre reagálni kezdett: "A kezemet ismeri a teste". Dr. Ballay Judit szakorvos nyilatkozta, hogy legfontosabb: "Ülni mellette

¹¹¹ Polcz A. 1993. 149.

és fogni a kezét." Polcz Alaine írta "Legjobb a szeretett személlyel való testi kapcsolat, a kézbe való kapaszkodás, ölbe, nyakba való megbújás."¹¹²

6.3.2. A HALDOKLÓ GYERMEKKEL VALÓ BESZÉLGETÉS

A haldokló gyermek jobban megkívánja a mentális, mint a fizikai törődést. Munkaidőnk zömét ez kellene, hogy kitegye. Kisgyereknél nagyon fontos a mesélés. Ennek is két formáját ismerjük. Amikor mi beszélünk el egy történetet, és amikor a gyerekkel meséltetünk. Az utóbbi a fontosabb, mert a *kreativitásra hat* és az utána kapott dicséretünk hatására *sikerélménye lesz*. Azt is vegyük figyelembe, hogy mindig értékesebb, ha szabadon adunk elő és nem könyvből olvasunk. Ez vonatkozik a gyermek teljesítményére is. Az önálló mondatszerkesztéssel mindenki jobban tudja önmagát adni, és ebben a helyzetben nem a történet a fontos, hanem az, hogy "meghallgattak" és a másíknak valamit "én is adhattam".

A serdülő korú gyermek esetében nem a mesélés, hanem az *elbeszélés* a lényeges. Korának megfelelően meg lehet vele beszélni egy neki tetsző regényt, filmet, kötelező olvasmányt. A tizenéveseknél bevált az *életút* elbeszélése. A haldokló önmagát adja. Ha még magának sem fogalmazta meg, de ösztönösen érzi, hogy ez az utolsó alkalma, szívesen visszaemlékezik azokra az évekre, amikor derű, napfény és szeretet övezte.

Legtöbbször úgy tudunk közel kerülni hozzá, hogy a saját életünkből vett részletek elmondásával indítjuk el az emlékezés fölkelését. Adjuk a szájába a lehetőséget, hogy a "történetet" az ő élményével folytathassa. Hagyjuk beszélni, *hagyjuk álmodozni*, beleélni magát a múltjába, mert ez "elringatja".

A súlyos beteg, haldokló gyermek szemlélete, hangulata megváltozik, oldódik és vidámabb lesz, ha törődnek vele. Függsuzsa írta:

"Valószínűleg döntő jelentősége van a rendszeres, folyamatos velük történő tervszerű foglalkozásoknak, melyek a feladatok és azok teljesítését kísérő állandó sikerélmények sorozatos biztosításával némileg kivédhetők."¹¹³

¹¹² Polcz A. 1993. 148.

¹¹³ Függs Zs. 1986. 56.

6.3.3. A KREATÍVITÁS MANUÁLIS LEHETŐSÉGEI

A súlyosan beteg gyermek, amíg bírja tanulni és játszani szeretne. Mindkettőt elő kell segíteni. Ilyenkor már a *játszva tanulásnak* van kreatív értéke. Az ágyban csak akkor szolgáljuk ki, amikor ez már elkerülhetetlen. *Kiszolgáltatottból együttműködővé* kell változtatni. Ha az utolsó pillanatig tevékenykedik, hagyjuk érvényesülni. Ne tiltsuk meg neki, hogy ceruzáit, füzeteit, festékeit az ágyba vigye. Az ilyen tiltás nem eredhet abból, hogy összekoszolja a tiszta ágyneműt.

6.4. AZ AGÓNIA

A legtöbb gyermek *nagyon akar élni*. Sejti, hogy a világból még sok szép és jó dolog várt volna rá, amelyektől most a sors megfosztja. A haláltól *fél és menekül*. Nagy gond, ha nem kapott előzőleg megfelelő mentális segítséget. Az agonizáló gyermeket a *halálfélelemmel* ne hagyjuk magára!¹¹⁴ "Beszéljünk azokról, akik meghaltak, ápoljuk az emléküket, megmaradt tárgyaikat, a gyermekkel együtt, közösen értékelve, mit tettek az anyagiakért, és mit adott az eredmény az elmúlás szemszögéből nézve. Fokozottabban figyeljünk az emberi, szellemi, lelki értékekre."¹¹⁵ Tegyük hozzá, hogy ezt a javaslatot teljes mértékben a szülőkkel együtt lehet végrehajtani.

Az agónia kezdetével biztosítani kell a szeretett személyek jelenlétét. Az ő szintjén meséljünk neki az agóniáról. Legyen ez mesészerű, amelyből azt következtetheti, hogy jó lesz neki a halál, megváltást nyújt és megszabadul minden szenvedéstől, sőt *szeretet várja*, ha van hite.¹¹⁶

Polcz Alaine így látja a gyermek halálát: "[...]a gyermekek különböző módon hálnak meg. A csendes belenyugvástól, halk visszavonulástól a síránközó pánikállapotokig, nyöszörgésig, félelemig, tiltakozásig; archaikustól a tudatos félelemig mindent megtalálunk. Érzéseiket kevéssé tudják kifejezni, így kevés az összehasonlítási alapunk, egyes jelzésekből, jelekből tudunk következtetni."¹¹⁷

¹¹⁴ Polcz A. 1993. 120.

¹¹⁵ Polcz A. 1993. 175.

¹¹⁶ Polcz A. 1993. 137-142.

¹¹⁷ Polcz A. 1993. 56.

Ha az agonizálót már zavarják a vele való foglalkozások, magára kell hagyni. A beteg, haldokló gyerek körül a legfontosabb a nyugalomban kialakuló *béke* és a *szereetet*, amelyet akkor is éreznie kell feléje sugárzódnia, amikor már lehunyta szemét.

7. A HALDOKLÓ FELNŐTT

"Auctor abit operis, sed tamen extat opus",
vagyis: a mű szerzője meghal, de műve mégis
fönnmarad.

7.1. A KUDARCÉLMÉNY

Bármilyen korú legyen is a haldokló, az egészségügyi dolgozóknak *kudarcélményt* vált ki. Talán az egyéniségében még kialakulatlan gyermek távozása nem is okoz akkora csalódást, mint egy felnőtté, aki már individuum, esetleg ismert, szeretett személyiség. De a szakma kudarcának is átélhetjük ezt a helyzetet, hiszen "mi emberileg mindent megtettünk érte, de ez a »minden« is kevésnek bizonyult" — vélekedhetünk nap, mint nap.

Ma tehát a halálélmény kudarcélmény; kudarc a haldoklónak és az a környezetének, a családtagoknak, egészségügyi dolgozóknak, barátoknak és munkatársaknak egyaránt. A kudarcnak lélektani fejlődése és folyamata van. Előbb mindig a betegben öntudatosul, azután — akár a ragály — áterjed a körülötte lévőkre. Ebben a kegyetlen frusztrációban mind a haldoklónak, mind a környezete számára az egyik legelviselhetetlenebb dolog a *kiszolgáltatottság*.

Pellei Iona írta: "Szepes Mária egyik könyvében olvastam, hogy persze mindnyájan *tudjuk*, hogy meg fogunk halni, de nem hisszük[...] Aztán év múlik évre, mindig új kérdések és új feladatok várnak megoldásra, amíg végül ott állunk szemközt saját halálunkkal váratlanul, készületlenül és kiszolgáltatottan."¹¹⁸

Polcz Alaine fogalmazta: "A haláltudat az ént veszi célba. Minden vallás és hit szelídítette a halált, s mivel a halál az egyetlen, kikerülhetetlen valóság, ha elfordulunk tőle, vad lesz és félelmetes. Korunk halála vad és fekete, félelmünkben tagadjuk meg, mert elvesztettük az *értelmét*."

¹¹⁸ Pellei I. 1993. 3/4:385.

Megpróbálunk nem törődni vele, mintha akkor nem létezne. Ebben a tagadásban segít az orvostudomány."¹¹⁹

F. Reimann szerint is, a nyugati kultúrákban "Gyerek módjára azt hisszük, hogy mágikusan kirekeszthetjük a halált, ha nem beszélünk róla."¹²⁰

"A haldokló mellett az orvos úgy érzi: szakmája cserben hagyta. Talán ezért is van az, hogy a haldoklók mellett többnyire a segédápolónők ülnek, akik érzik az orvos és a beteg közötti kapcsolat elégtelenségét[...] nagyobb a jelentősége a lelki támasznak, majd végül a nem verbális kommunikációnak."¹²¹

Andor Miklós megfogalmazása: "[...]az orvos mintegy kizárja magát a gyász, a veszteség, az ismeretlentől való félelem megéléséből. Érzelmi és ösztönéleti terhelése helyett természettudományos tudati reakcióval védekezik."¹²²

Kun Istvánné bicskei ápolónő írta: "Nehéz feladat a haldokló ágya mellett megbirkózni a tehetetlenség, a reménynélküliség érzésével."¹²³

7.2. MIT MONDJUNK A HALDOKLÓ FELNŐTTNEK?

"Természetesen nem mondhatjuk meg a betegnek, hogy életének utolsó szakaszába lépett, de ha direkt, vagy indirekt kérdést tesz föl, nem csaphatjuk be"¹²⁴ — nyilatkozta Marie de Hennezel a párizsi Egyetemi Kórház Palliatív (szenvedést enyhítő) Ápolási Egység pszichiátere. Korábban már láttuk, hogy hazánkban is nehéz az őszinte felelet. "[...]merni kell megmondani neki, tudjuk, hogy meg fog halni, használva a »halál« szót, ami megerősíti őt a halál tényében."¹²⁵

Hárdi István véleménye némileg eltér a fentiektől és jelzi azt a különbséget is, amely a mai francia, illetve magyar társadalom gondolkodásmódja között van. Hárdi szerint a haldokló betegnek ne a tényt adjuk, hanem erősítsük meg abban, amit hallani szeretne: pl., hogy

¹¹⁹ Polcz A. 1989. 357.

¹²⁰ F. Reimann. 1987. 66.

¹²¹ Egészségügyi Munka XXXVI. 5:137.

¹²² Andor M. 1993. 73.

¹²³ Kun I. 1990. 38.

¹²⁴ M. de Hennezel. 1989. 5:138.

¹²⁵ M. de Hennezel. 1989. 5:139.

meggyógyul. Azért kell egyetérteni ezzel, mert magasabbszintű, mint a vigasztalás. Az utóbbi nagyon kétes értékű. Buda Béla így magyarázta:

"Kérdés, hogy vigaszt kell-e nyújtani. Maga a »vigasznyújtás« egy sajátos régies felfogáshoz kötött igény. Noha fel lehet ezeket a különféle, a túlélést vagy az örökkévalóságot sugalmazó törekvéseket úgy is fogni, mint vigasznyújtást, ám a tudományos felelet is mégiscsak az, hogy nem vigaszt, hanem *segítséget* kell nyújtani a haldoklónak, illetőleg a haldokló környezetének."¹²⁶

7.3. HOGYAN SEGÍTSÜK AZ AGONIZÁLÓT?

Tisztában kell azzal lennünk, hogy a haldokló és a környezete szenved. Ez a környezet lehet az otthoni, családi vagy a kórházi, az elmúlás mindenféleképpen gondokkal jár. Az agonizálót akkor különítsük el, ha teljesen öntudatlan és bizonyosak vagyunk benne, hogy nem érzékeli már a külvilágot, vagy ha ő maga, illetve a családjával együtt, közösen kéri, épp az utolsó órák meghitt együttléte vagy a nyugalom miatt. Tudnunk kell, hogy lehet valaki közömbös, nem törődöm, nyugtalan, szenvedő, rettegő és beletörődött, megbékélt, sőt derűs is a halála előtt. A vele való utolsó cselekedeteket alapvetően az agonizáló állapota határozza meg, tőle függően kell cselekednünk.

Buda Béla írta: "[...]az élet élményeihez, a létezés egyszerű, primitív élményeihez való ragaszkodás, olyan erős még a haldokló betegekben is, hogy az igazi alapkívánság az, hogy még élni egy kicsit, még találkozni szereteteinkkel, még rendezni azt, ami rendezetlen a lelki szférában."¹²⁷

7.3.1. TESTI KÖZELSÉG BIZTOSÍTÁSA

A haldokló gyermeki erővel küzd a megkapaszkodásért. M. de Hennezel "kézi kontaktus útján" kísérel meg a haldoklóval a testi megkapaszkodás biztosítását. Tapasztalata az, hogy a "testen át" a lélek szenvedése enyhül. Azt nyilatkozta, hogy "Lehetővé kell tenni a haldokló számára a kommunikációt, a szeretetteljes kapcsolatot a végső

¹²⁶ Juszt L. — Zeley L. 1981. 126.

¹²⁷ Juszt L. — Zeley L. 1981. 74.

pillanatig."¹²⁸ Azt is észrevette, hogy "Betegeink körülvétele csökkenti a fájdalmat."¹²⁹

"Az agónia ideje alatt a legtöbb beteg csak azt kívánja, hogy üljunk le melléje, és csendben maradva fogjuk a kezét."¹³⁰ Ilyenkor nincs más tennivalónk, mint hogy ráfigyeljünk!

Buda Béla írta: "Kezdik például orvosilag, pszichológiailag tanácsolni, hogy vegye körül a család, a hozzátartozók köre a haldoklót, ne riadjon vissza a halálos fenyegetés megbeszélésétől, egy kicsit tekintsek át a múltjukat, a kapcsolataikat."¹³¹ Hozzátehetjük: ösztönözni kell, hogy a jó cselekedeteket és a pozitív élményeket is számba vegye. Ezzel már átjutottunk a lelki segítségnyújtás területére.

7.3.2. LELKI SEGÉLY

"[...]a haldokló pszichológiai segítségre is szorul — írta Buda Béla —, és a gyors meghalás igénye éppen abból származik, hogy ebben a zavaros, nehéz pszichológiai helyzetben nem kapja meg a haldokló a segítséget."¹³²

Debreczeni Károly klinikai lelkipásztor mondja: "[...]útitársra úgy istenigazából akkor van szüksége a betegnek, amikor a világtól elkésződő, utolsó fázisba érkezik."¹³³

James C. Carpenter 1979-ben úgy fogalmazott, hogy a haldoklóval kapcsolatban a vallásnak két fő funkciója van:

1. segíteni felismerni és megoldani a be nem fejezett ügyeket, amelyek gyakran megakadályozzák a haldoklókat abban, hogy a halált elfogadják; és

2. biztosítani a haldokló beteget arról, hogy valóban van élet a halál után."¹³⁴

Az ápolónak, miként a gyermeknél, a felnőttél sincs térítési feladata. Mit tehetünk a haldoklóért, különösen akkor, ha látjuk, hogy

¹²⁸ M. de Hennezel. 1989. 5:137.

¹²⁹ M. de Hennezel. 1989. 5:139.

¹³⁰ Polcz A. 1989. 257.

¹³¹ Jusst L. — Zeley L. 1981. 126.

¹³² Jusst L. — Zeley L. 1981. 76.

¹³³ Orvosetikai dilemmák. 1993. 1:24.

¹³⁴ Blasszauer B. 1984. 85.

magára maradt és senki sem jön hozzá? Beszélgetni kell vele. Legyünk hozzá szeretettel és hagyjuk őt megnyilatkozni.

A hódmezővásárhelyi Erzsébet Kórházban van egy 16 ágyas belgyógyászati B. osztály, ez az "elfekvő", és a 35 ágyas női, illetve 31 ágyas férfi részleggel rendelkező, vagyis 66 ágyas belgyógyászati A. osztály. A B. osztályon átlagban 5 beteg haldoklik és évente 110 hal meg. Az életből távozókat 80 év körüliek. Az A. osztályon például 1993-ban 178 halott volt, ez átlagos szám. Fialat szíves és tumoros épp úgy van közöttük, mint végelgyengült öreg.

H. I-né, az A. osztály főnővére elmondja, hogy az utóbbi években fogy a kórházban elhaló betegek száma, egyre többen viszik ki a haldoklókat, illetve az ilyen beteg kéri, hogy otthon fejezhesse be az életét. Ez pozitív jelenség. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a közel 180 haldoklóból évente csak 10 körül van, aki kéri, hogy egyházától keressék föl. A helyzet arányaiban ugyanez a B. osztályon is.

G. M., a B. osztály főnővére elbeszélte, hogy az elfekvő betegek halálközeli viselkedése eltér más osztályokon agonizálókétól. Itt — aki végig észnél van — áttekintheti a sorsát, és a legtöbb kéri ebben a nővérek segítségét. Beszélgetni akar. Legtöbben megérik a halál közeledését. Általában fél nappal, néhány órával haláluk előtt szinte megújulnak, bizakodóvá válnak, olykor enni kérnek.

Valamennyien megnyugtatóra várnak. Aki papot, lelkipásztort kér, annak teljesítik, és a lelkész távozása után mély nyugalom árad el rajtuk. Aki a nővért hívja, kéri tőle, hogy "- ne hagyjon itt" és "fogja a kezem". Gyakori kérdésük, amely a halál utáni "sors" iránt érdeklődik: "- ugy-e jó felé megyek?", vagy "- odaát már vár valaki rám?"

Sajnálatos, hogy a haldokló célzott szándékkal történő mentális fölkészítése nincs megoldva, de erre korábban a nővérek sem az alap-, sem a továbbképzésük során nem kaptak jelentős tanácsot. Így marad az ösztönös és az empirikus segítségadás, amely a nővérek rátermettsége szerint nagyon eltérő hatékonyságú.

Ilyen esetekben mit tud tenni az ápoló? Ami mindenkitől elvárható, hogy tehetsége szerint *lelkileg segítse* a haldoklót. Most szükséges az empátia, amivel eddig elnyerte a beteg bizalmát és megismerte annak szemléletét. A halállal, túlvilági étellel kapcsolatos kérdéseket nagyon komolyan kell fogadnia. Azt sugalljuk kollégáinknak, hogy hazudni nem kell, ha a haldokló olyan, akár meseszerű elképzeléseket fest halál utáni sorsáról, amelyeknek valóságáról nem vagyunk meggyőződve, de kiábrándítani sem szabad. Meg kell hagyni a hitében, sőt azt erősíteni

benne. A lelkészek ugyanezt teszik. Akkor a haldokló megnyugszik vagy békésebben várja élete beteljesülését.

7.4. A HALDOKLÓK INTÉZMÉNYES GONDOZÁSA

A civilizált világ mind inkább elutasítja a "korszerű halált", melynek során az ember idegen környezetben, gépek között, magára hagyva fejezi be az életét. Más kérdés, hogy — szerte a világon — a mai tömeglakások szinte lehetetlenné teszik, hogy ott valaki, rendes ellátás mellett, napokig, hetekig haldokoljon. A 42-64 négyzetméteres emeleti átlaglakás többnyire tele van több műszakban dolgozó, különböző korú és életvitelű emberrel, akik egymást is zavarják, vagy éppen mindenki távol van és nincs aki a beteget gondozza. Ebben a környezetben a haldokló emberhez méltó ellátása lehetetlen.

Cicely Saunders egy londoni kórházban megalapította a "Tender Living Care"-t (T. L. C-t), azaz a haldoklók szerető, szelíd gondozásának osztályát. Mérföldkő volt ez. A hagyományos, emberközpontú halál és a korszerű, gépesített elmúlás közötti első, elfogadható átmenet.

Az Amerikai Egyesült Államokban hasonló intézmények születnek, amelyeket "Shanti-Nilaya házak"-nak neveztek el. A "Hospice" szintén olyan létesítmény, ahol a haldoklók életük utolsó, fontos szakaszában is emberhez méltó életet élhetnek. Magyarországon igyekeznek terjeszteni egy hasonló intézményt, amelynek egyelőre "Anyaház" nevet adtak. A T. L. C. otthonokban, és a legtöbb hasonló intézményben is, csak tüneti kezelést nyújtanak, a szenvedést elviselhetővé mérsékelik, de az élet meghosszabbítására nem törekednek. Az elv az, ha a vég visszavonhatatlan, mesterségesen ne nyújtsuk a gyötrődést. Ez nem *szociális halál* előkészítése, amely a haldokló beteg elhanyagolásából áll, "mert úgymint menthetetlen".

Hazánkban is — ahol most térünk át a szabad kórházválasztásra és az új pénzügyi, ellátási rendszerre, azok az osztályok, intézmények fognak hatékonyan teljesíteni, amelyek a haldoklók ezen korszerű ellátására képesek lesznek. Hegedűs Katalin írta, hogy mind — a nálunk még törvénytelen — "eutanázia mozgalomnak", mind a "hospice" ellátásnak az az alapvető célkitűzése, hogy "[...]nem magára hagyni a haldoklót; fizikai és lelki támogatást nyújtani neki a végső út előtt. A fizikai támogatás a megfelelő fájdalomcsillapítást, a testi komfort biztosítását jelenti, a lelki támogatás pedig a hívők számára lelki vigasz, a nem hívők számára is

valamilyen lelki, pszichológiai segítség nyújtása."¹³⁵ Más kérdés — és ezen a szemléleten változtatnunk kell —, hogy a hospiceokat ma még "gettónak" vagy "terminális zónának" tekintik.

8. A HALÁL: FÁJDALOM ÉS FÉLELEM

"Viszonylagos, hogy ki mikor kezd el haldokolni; vannak, akik utolsó negyedórájukban is bizakodva szorítják hozzátartozóik kezét, s vannak, akik évtizedekkel haláluk előtt már koporsójukban fekszenek. A test elpusztul; agonizálni csak a lélek tud igazán."¹³⁶
(Németh László)

Különös kettősség övezi a halállal való kapcsolatunkat. Az egyik a teljes közömbösség, sőt még a gondolatnak is az elhessegetése, a másik pedig a félelem és a rettegés.

"Hogyan lehet, hogy mégsem rettegjük végig az életünket, mint a halálra ítélt, holott mindnyájan halálra ítélték vagyunk[...] De hogy lehet, hogy az elkerülhetetlen legnagyobb veszélytől — a haláltól — a többi félelmeinkhez viszonyítva nem félünk sokkal-sokkal jobban? Gondolkodtak-e azon, hogy egyáltalán, a halál biztos tudatában hogyan bírnak élni?" — teszi föl a filozófikus kérdést Pellei Ilona.¹³⁷ Kiss Ferenc anatómus professzor vallotta: "A halálfélelem valóság... a tudomány ebben a dologban tudatlan."¹³⁸

"Non mortem timeamus, sed cogitationem mortis", vagyis: nem a haláltól félünk, hanem a halál gondolatától. Az európai jellegű kultúrákban szinte mindenki fél a haláltól. A megállapítások szerint, "A halálfélelem három forrásból táplálkozik: a magányból, a fájdalomtól és a bizonytalanságtól való félelemből."¹³⁹ Bartos Andrásné kiskunfélegyházi ápolónő Jungeltől idéz: "A halálfélelemben elemi módon jelentkezik az ember joga az élethez." Majd így folytatja:

¹³⁵ Orvosetikai dilemmák. 1993. 5.

¹³⁶ Kristó N. I. 1982. 2:591.

¹³⁷ Pellei I. 1993. 3/4:385.

¹³⁸ Márkl-Zay J. 1994. 100.

¹³⁹ Juszt L. — Zeley L. 1981. 7.

"Halálfélelmünk 3 elemből tevődik össze:

- az ismeretlenségből, a bizonytalanságból,
- a magány érzéséből és a
- fájdalomtól való félelemből."¹⁴⁰

A fentieket kiegészítve, hozzá kell tennünk, hogy bárcsak ilyen "egyszerű" lenne a kérdés. A halálfélelmünk nem három komponensű, hanem jóval árnyaltabb. A halálfélelmet még a következők indukálják: az *önsajnálattal*. *Aggodalom* az itthagytott család sorsa, egzisztenciája miatt. *Elszakadás* az emberektől és a környezetünktől. A föl- és meg nem oldott *társadalmi gondok* miatt. (Pl. anyagi helyzet, megoldatlan kapcsolatok, mint a haragosokkal való kibékülés elmaradása.) Vallásos embernél a "végelszámolás" sikere vagy kudarca okozta *feszültség*. Az élet itthagytott tárgyi, szellemi, érzelmi értékei miatt érzett *gond*, és a többi. Nem véletlenül fogalmazta M. de Hennezel: "[...]a halálfélelem elsősorban az önmagunkkal való szembesüléstől való félelem. Az igazság pillanata."¹⁴¹

Kunt Ernő a halálfélelmet sokkal árnyaltabban írta le: "Bármely kultúra s bármely egyén halálképe a következő legalapvetőbb emberi-érzelmi minőségekből épül föl: *ismeretlen, elvesztés, megszűnés, fájdalom, félelem, magány*. Ezeknek az érzelmeknek kibogozhatatlan összefonódásából áll össze a *halálfélelem* érzése."¹⁴²

Andor Miklós írta: "A halálfélelem elemi élmény, amely egyaránt betöltheti a tudati, az érzelmi és az ösztön szférát. Függetlenül attól, illetve attól függően, hogy a beteg biológiai létét fenyegeti-e veszély, kialakulhat a halálfélelem."¹⁴³

Mint minden ideológiának, az emberi érzésvilágnak is fejlődési folyamata van. Polcz Alaine ennek, életkorok szerint, három szakaszát különböztette meg. A gyermek számára "A halál valahol a beláthatatlan idő végén van. A felnőttkor közepéig keveset törődünk vele, gondolhatnánk, ám csakis általában állítható ez, mivel sok gyermek küszködik a halál gondolatával és komoly félelmeket él át."¹⁴⁴

A következő életszakaszban: "A serdülőkorban előtérbe kerül a halál problémája, rendszerint halálfélelemmel kísérve, mivel ez az életkor a fokozott érzékenység és az élet alapkérdéseivel való szembesülés ideje."¹⁴⁵

¹⁴⁰ Bartos A. 1989. 11:329.

¹⁴¹ M. de Hennezel. 1989. 5:138.

¹⁴² Kunt E. 1981. 156.

¹⁴³ Andor M. 1993. 2:75.

¹⁴⁴ Polcz A. 1993. 43.

¹⁴⁵ Polcz A. 1993. 44.

Végül: "Az életdelelő után, negyvenéves kor körül ismét előtérbe kerül, hogy aztán öregkorban állandósuljon a szembenézés — készülődés vagy *félelemelhárítás* formájában."¹⁴⁶

Halálfélelmünket a *eltűnéstől*, az egyéniségünk és világi életünk végleges megszűnésétől való félelem is táplálja. A hiány, a szeparáció attól, akihez tartoztunk, a *gyász lényegét* is jelenti a hozzátartozóknak: a tárgyestét és az elválás megélését.

"Életünket csak akkor tudjuk a »helyére tenni«, ha a halállal kapcsolatban is képesek vagyunk rá."¹⁴⁷

Zeley László írta: "Korunk egyik legfélelmetesebb pradoxona, hogy miközben egyre tágabb lehetőségeket biztosít a személyiség kiteljesedéséhez, nem mer szembenézni az egyéni élet elmúlásával, a halállal. Az önmaga számára végtelenül fontos szubjektum elborzad a gondolattól, hogy egy napon eljön az utolsó perc, s nem tudja, nem akarja elképzelni, hogy nincs tovább."¹⁴⁸

A kisdövérek dolgozataiban is föl-föltűnt az a fajta halálfélelem, amelyet a tetem kegyetlen oszlása miatti gondolatok során éltek meg. Polcz Elaine ezt írta: "Legtöbb ember hosszú ideig attól a szörnyűségtől fél, hogy a tetemet a pondrók rágják. Pszichológiailag az az érdekes, hogy ilyen apró dolgokhoz kötődhet a halálfélelem."¹⁴⁹ A halálfélelmünk abban is megnyilvánul, hogy rettegünk éjjel egy temetőn átmenni, netán ott egyedül időzni. "Sok járulékos tényező mellett a haláltól félünk, mert a temető éjjel: csönd, sötétség, élettelenység, elszigeteltség, magány — és a holtak jelenléte valamilyen formában. Ezek mind összetevői a halálnak — elképzeléseink szerint."¹⁵⁰

Halálfélelmünkben a temető még másként is belejátszik: az elhaltak "szellemei ott bolyonganak". Babonás elképzelésünk szerint közöttük: "jó és ártó szellemek" egyaránt rémíszigetgetnek. Ugyanakkor, "A jámbor és a bölcs nem fél a haláltól. Mindkettőjük számára életté válik a halál. A jámbort reménységgel, a bölcsöt megnyugvással tölti el."¹⁵¹

A halálfélelem mértéke az intelligencia fokával is mérhető. Sajnos kevesen vannak, akik halálfélelmük eloszlatását belső megnyugvásuknak

¹⁴⁶ Polcz A. 1993. 44.

¹⁴⁷ Polcz A. 1989. 50.

¹⁴⁸ Juszt L. — Zeley L. 1981. 7.

¹⁴⁹ Polcz A. 1989. 49.

¹⁵⁰ Polcz A. 1993. 18.

¹⁵¹ Bartos A. 1989. 11:330.

köszönhetik. "Azokat, akik törekednek arra, hogy végiggondolják élet és halál kapcsolatát, akik igyekeznek a halált az élet részeként felfogni, s e tudást személyiségük részeként beépíteni, ezeket az embereket kidolgozott halálképük segít megvédeni a halálfélelem személyiségromboló hatásától. Az ellenőrizetlenül feltörő, elementáris erejű halálfélelem az egyént és környezetét egyaránt károsítja. E gond ma mindenekelőtt a halálos betegségben szenvedőket s az őket kezelő egészségügyi személyzetet terheli."¹⁵²

Az elmúlás fájdalmas gondján az ember igazán sohasem fog úrrá lenni. Ancsel Éva így írt: "A halál fájdalmas marad elsősorban azok számára, akik elveszítenek embereket, a halál fájdalomosságának a ténye tehát minden bizonnyal megoldhatatlan. Amit megoldhatónak tartok, az a halálfélelemnek az életből való kiküszöbölése."¹⁵³

9. A HAGYOMÁNYOS HALÁL

"[...]egyetlen biztos dolog van,
a halál, a földi vagyon, alighogy
megszerezted, máris semmivé válik."¹⁵⁴
(Püthagorasz)

Az úgynevezett *hagyományos társadalmakban*, amelyen például a törzsi- vagy a fél évszázaddal ezelőtt még élő magyar *paraszti* társadalom volt, a családban zajlottak az élet fontos eseményei: születés, növekedés, egybekelés, szexuális élet, betegség és elhalálozás. A gyerek "belenőtt" a család által élt világba, saját kultúrájába és időben tapasztalatot nyert. A paraszti *nagycsaládban* három, gyakran négy nemzedék is együtt élt. A gyermek látta a déd- vagy a nagyszülő betegségét, gondozta, ápolta, mikor ágyának esett. Ott volt, amikor küzdöttek az életéért; a halálakor pedig látta vagy tevőleges részese is volt a halott mosdatásának, öltöztetésének, ravatalozásának és virrasztásának.

A halál eseményei az otthonban zajlottak, és ezeket természetes folyamatként élte meg. A temetés után családtagjaival évekig együtt jártak a sírt gondozni. A gyermek felnőtté érésével átvette a szülei szerepét, és az

¹⁵² Kunt E. 1981. 146.

¹⁵³ Juszt L. — Zeley L. 1981. 52.

¹⁵⁴ Kristó N. I. 1982. 1:39.

ő gyerekeit is ebben a kultúrában nevelte tovább. Hagyományos társadalomban a halál is *közösségi* volt.

Ilyen körülmények között a halál nem volt "csúnya, kegyetlen, rettenetes" stb, hanem *természetes, az élet velejárója*. "A hagyományos felfogás szerint a természetes, *szép halál* azoknak válik osztályrészévé, akik a közösségi normákat életük során nem megsértették, hanem inkább erősítették[...] a szép halál öregkorban — ezalatt általában az unokák felserdülésének megérését értik — nem váratlanul, de nem is hosszas betegeskedések után, családja körében éri el az embert."¹⁵⁵

A haldokló ember ápolása, az agonizáló temetésének előkészítése szintén természetes körülmények között zajlott. Kunt Ernő így fogalmazott erről:

"A haldokló megkülönböztetett helyzetbe kerül a társadalmi értékrend jogállása, a hozzá fűződő érzelmek és a neki tulajdonított különös, olykor emberfeletti képességek tekintetében. Körülötte már kezdetét veszi a temetés rítusa[...]

A súlyossá váló beteg mellett mindig van valaki. Figyelik, hogyan fordul rajta a kór[...] Nem hagyják magára."¹⁵⁶

Ezek szerint leírhatjuk, hogy humánusabb volt ez az elmúlás, mint a mai? Igen! A veszteség ma a közvetlen családban okoz gondot, egykor a közösség lett szegényebb.

"A halál pillanatát úgy tekinthetjük a közösség szempontjából, amikor a rendszer védtelen marad egy külső erővel — »a túlvilág erőivel«, a »Halállal« — szemben, s kénytelen egy tagját elveszíteni. A közösség figyelme a halott felé fordul[...]

A halál beálltakor a környezet által végzett cselekedetek lényegében mind arra irányulnak, hogy alkalmazkodjanak ahhoz a pillanathoz, amelynek révén az előbb még élő léttelenné, valami *mássá* alakul át. Ennek az átalakulásnak a magyarázata, megnevezése, illetve az erre tett kísérletek képezik valamennyi nép halálképének alapját."¹⁵⁷

¹⁵⁵ Kunt E. 1987. 84.

¹⁵⁶ Kunt E. 1987. 109.

¹⁵⁷ Kunt E. 1987. 116.

10. A KORSZERŰ HALÁL

" A szanatóriumokban, ahol oly szívesen,
az orvosok és a nővérek iránti oly sok
köszönettel halunk meg, az ember az
intézmény által rendelt halállal hal:
s ezt látják ott szívesen."¹⁵⁸

(Rainer Maria Rilke /1875—1926/, a XX. századról írta.)

Ma a humánus elmúláshoz szükséges legfontosabb láncszemek hiányoznak. Amikor valaki hosszadalmas betegségben szenved, többnyire kórházba adják. Otthon általában nincs senki, illetve hiányzik az ápolást végző családtag, ezért a hozzátartozók kénytelenek intézeti ellátásról gondoskodni. A haldokló idegen környezetbe kerül. Testi gyötrelmei mellett lelki gondjai is növekednek. A gyógyítás "elgépiesedésével" a beteg agóniája és halála is mind inkább elembertelenedik. A betegnek együttérző és segítő családtagok nélkül kell meghalnia. Az orvosra és a nővére hagyatkozhat.

A gyerek nem látja, hogy mi történik azzal a családtaggal, akit betegsége miatt kiemelnek a családból és egy intézetben elkülönítenek. Jószerevével, legközelebb még néhányszor a betegágyánál találkozik vele, majd a sírjánál állhat. A gyerek nem éli át a családtag elmúlását és nem tud következtetni belőle a majdan rá váró feladatokra, illetve vele is bekövetkező, hasonló sorsra. Előbb-utóbb annyit felfog, hogy ami a haláltusában zajlik, az számára nem kellemes, ezért ösztönösen kerüli.

A beteg kiszolgáltatottságát drámai erővel írta le Juszt László: "A haldokló szereteteitől elszakítva, az orvosi technika minden segítőeszközétől körülvéve, a modern kórház személytelen környezetében, és ugyanakkor félelmetes magányban búcsúzik a világtól."¹⁵⁹

Bartos Andrásné ápolónő ezt írta: "A ma embere haldokló embert nem ismer a családjában, csak beteget és halottat. Szükség lenne a hozzátartozók emberibb viszonyulására ahhoz, hogy minél több ember haljon meg a családja körében."¹⁶⁰ Andor Miklós így vélekedett: "Egyik

¹⁵⁸ Kunt E. 1981. 106.

¹⁵⁹ Juszt L. — Zeley L. 1981. 59.

¹⁶⁰ Bartos A. 1989. 11:330.

beteg a halál elkerülésének lehetőségét, a másik a halálnak fenyegető bekövetkezését látja a kórházi kezelésben."¹⁶¹

Kunt Ernő a "korszerű halálban" a *kapcsolatrendszer* negatív változását bírálta: "Korunkban az emberek általában nem otthonukban fejezik be életüket. Hozzátartozóiktól, megszokott környezetüktől elszakadnak. Egészségügyi intézményekbe kerülnek. A személyes kapcsolatok helyét intézményesített kapcsolatok veszik át."¹⁶²

Kunt Ernő fölhívja a figyelmet az "emberek között elszenvedett magányra".

"A kórházi ápolószemélyzet nem tudja, és nem is tudhatja betölteni a hozzátartozók szerepét a beteg körül. A gyógyító tevékenység — az idő egyre szűkebbé válásával — a betegségre irányul, és nem a betegre. A szervek működészavarainak elhárításában hatalmas sikereket ér el az orvostudomány, e beavatkozásokhoz áll rendelkezésére hatékony gépi felszerelés, s ez irányú tevékenysége adatolható a legkézzelfoghatóbban. A beteg így törvénytelenül magára marad."¹⁶³

Kunt a halál individualizálását a történelembe ágyazva magyarázta. A felvilágosodás korában "[...]kezdődött meg az a folyamat, amelynek eredményeképpen minden egyes ember halála veszteséget kezdett jelenteni a közösségnek. Így vált a halál megrázó egyéni élménnyé az előbbi korok jellegzetesen közösségi élményével szemben. Ez az alapeszme vált általánossá és magától értetődővé napjainkra."¹⁶⁴

A halált nem csak individualizáltuk, hanem el is utasítottuk. "Megtanultuk, hogy a halált kívülről nézzük. Mindig csak nézők vagyunk, és valahogy meggyőződésünk, hogy velünk ilyesmi nem történik. Nem csoda tehát, ha félünk tőle, és legszívesebben nem beszélünk róla. Ennek következményeként azonban a halál is emberhez méltatlanná vált."¹⁶⁵

¹⁶¹ Andor M. 1992. 2:74.

¹⁶² Kunt E. 1981. 28.

¹⁶³ Kunt E. 1981. 32.

¹⁶⁴ Kunt E. 1981. 89-90.

¹⁶⁵ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 11-12.

11. EMBERHEZ MÉLTÓ MÓDON MEGHALNI!

" Remegek már a haláltól, hisz a
Hádészban a szöglet, ami vár rám,
hideg és szűk, a lejárát is ijesztő,
s aki egyszer lemegy, az már
soha fel nem jön a fényre[...]"¹⁶⁶

(Anakreon)

A nők munkába állításával megszűnt a "családi ápolószemélyzet". Az emberek a megélhetés és a pénzhajszolás következtében elkényszerültek otthonaikból, a lakások a nap nagyobb részében lakóik nélkül maradtak. Egyelőre még milliók vergődnek attól, hogy haldokló betegeiket intézetbe adják. Az ide került, elesett emberek humanizált elmúlását mindenféleképpen meg kell oldanunk. Ebben a legfőbb szerep az ápolóknak jut.

Hozzá kell szokni, hogy *az ember test és lélek egysége*. A halál bekövetkezéséig e kettő elválaszthatatlan. Aki nem az embert, hanem egy kórokozót vagy annak tüneteit kezeli, az nem orvos, nem ápoló, pusztán felső- vagy középszinten képzett egészségügyi dolgozó. Ezt a kemény igazságot bántószándék nélkül, a gond feltárása érdekében, segítőtleg kellett leírni.

"»Ma az emberek nem meghalnak, hanem abbamarad az életük«— hallottam Kunt Ernőtől egy előadáson — írta Pellei Ilona —, és ez számomra azt jelenti, hogy elvesztettük a meghalás méltóságát, ethosát, amelynek visszanyerése nem egy ásatag tradíció öncélú felélesztését jelenti, hanem *létkérdés*."¹⁶⁷

Rosdy Pál írta 1980-ban: "Az emberi életet a legtöbb ember szentnek tartja, a keresztények pedig egyenesen Isten szeretetének ajándékát látják benne[...]. Korunkban nagyon fontos, hogy megvédjük az emberi személy méltóságát és az élet keresztény értelmét, éppen a halál órájában, minden »technicizálódással« szemben. »A természetes halálhoz való jogon« azt értjük, hogy mindenkinek joga van emberi és keresztény módon meghalni[...]"¹⁶⁸

¹⁶⁶ Kristó N. I. 1982. 1:39.

¹⁶⁷ Pellei I. 1993. 3/4:385.

¹⁶⁸ Blasszauer B. 1984. 215-216.

A helyzet nem olyan egyszerű, hogy a haldoklót vegyük le a "gépről" vagy rá se tegyük. Maguk a hozzátartozók méltatlankodnának elsőként, hogy szerettükért nem tettek meg mindent. A szenvedések mérsékléséért igenis szüntelenül harcolnunk kell. Nem azért fejlődik az orvostudomány, hogy az eredményeit "kétes elvi" okokból félrelökjük!

Arról van szó, hogy még nem is indokolt, de az osztályos dolgozók kényelme miatt vezetékek bilincsébe verve, gépek fogságába helyezzzük a szenvedőt. A test folyamatait a kijelzéseken keresztül figyeljük, de az embert lelki gondjairól senki sem kérdezi; senki sem ül mellé, és nem beszél hozzá megnyugtatóan. Harold Y. Vanderpool 1978-ban ezt írta:

"Emberhez méltó módon meghalni tehát annyi, mint az elérhető legtöbb önkontrollal, a magánélet tiszteletben tartásával, az egyénre fordított figyelemmel és támogatással távozni."¹⁶⁹

Időzzünk el röviden e megállapításoknál és vizsgáljuk meg H. Y. Vanderpool gondolatait. Szerinte, a végstádiumban lévő beteg *tisztelete* legalább három tényezőt követel meg:

"1. Óhajuknak megfelelően, minden betegnek őszinte tájékoztatást kell adni minden döntésről és beavatkozásról, ami állapotával kapcsolatos, és meg kell szerezni beleegyezését, mielőtt beavatkozások történnek."¹⁷⁰

2. Tagadja az E. Kübler-Ross által fölállított, a haldokló öt fokozatára vonatkozó átsegítési megfigyelését, arra hivatkozva, hogy ha az orvosok, nővérek "[...]nem tudnak megbírkózni a halállal és a haldoklással, saját tehetetlenségük nem adhat alapot arra, hogy a betegek óhaját félremagyarázzák."¹⁷¹(Saját véleményünk szerint, csak részben van igaza E. Kübler-Rossal szemben, akinek vonatkozó megállapításainak egy részét félreértette.)

3. "Amennyire lehetséges, fenn kell tartani azt az autonómiát és önkontrollt, ami a nyugati individualitást jellemzi."¹⁷² H. Y. Vanderpool szerint, a haldokló fő gondja a függőség; az, hogy őt ki kell szolgálni, testi szükségleteit nem tudja egyedül ellátni, gyakran szégyenteljes helyzetbe kerül és ez megalázza. Ezzel saját tapasztalataink alapján is egyet kell értenünk, azzal viszont kevésbé, hogy a haldoklónak gondja "mástól segítséget kérni és kapni." Az igazán elesett ember számára minden feléje nyúló, segítőkész kéz enyhülést jelent.

¹⁶⁹ Blasszauer B. 1984. 238.

¹⁷⁰ Blasszauer B. 1984. 239.

¹⁷¹ Blasszauer B. 1984. 239.

¹⁷² Blasszauer B. 1984. 239.

Ezekből a vélekedésekből egyértelműen kitetszik: mindenki tudja, hogy a mai intézeti haldoklóellátás nem jó. Tudjuk, hogy épp az ápolószemélyzet segítségével és a hozzátartozók közelségével humanizálnunk kell, de ezek módszerét nekünk és most kell kidolgozni! Ez nem egy ember feladata, hanem az egész orvosegészségügyi társadalomé!

12. EUTANÁZIA

" Kérjed az isteneket, hogy
élted végét széppé tegyék."¹⁷³

(Püthagorasz)

A halál lehet *megváltás* is, amelyet a szenvedő és környezete egyaránt vár. A gond az egész világon ott kezdődik, amikor a halált szándékosan sürgetni és elidézni kezdjük. Ez az *eutanázia*. A szó a görök mitológiából ered. *Thanatosz* — Noxnak, az Éjszaka istennőjének egy fia — a Halál megtestesítője volt. A szókezdő két hang, az "eu" pedig azt jelenti, hogy *jó* vagy *könnyű*.

Az eutanázia kifejezést 1646-ban használták először, "a világból való halk, könnyű, fájdalom és kínlódás nélküli eltávozás" jelölésére.¹⁷⁴ Az eutanázia hívei szerint az a fontos, hogy az *emberi méltóságon* ne essen csorba a halál miatt.

"A mesterséges életben tartás, az ún. »dühödtt gyógyítási akarás« alternatívájaként bontakoztak ki a világban az elmúlt évtizedek során az eutanázia-mozgalmak" — állapította meg Hegedűs Katalin.¹⁷⁵

Az eutanáziának két formája van. Az egyik az *aktív*, a "mercy killing", azaz a *kegyelemölés*. Ahogy a nép száján terjed: "eloltották" a beteget, vagy "levették a gépről". A másik formája a *passzív* eutanázia, amely nem más, mint a beteget — sorsára hagyva — *hagyni meghalni*. Volna ugyan még beavatkozási lehetőség, gyógyszerekkel is tarthatnánk az életét, gépre is tehetnénk; és lehet, hogy a szenvedő ember napokat, heteket, vagy többet is nyerhetne még, de nem tesszük. Ki tudja, honnan vettük hozzá a szakértelmet, lehet, hogy fölcsapunk jósnak, de úgy döntünk, vagy a konziliárus és család, esetleg maga a haldokló is úgy

¹⁷³ Kristó N. I. 1982. 1:39.

¹⁷⁴ Hegedűs K. 1993. 3/8:784.

¹⁷⁵ Hegedűs K. 1993. 3/8:784.

vélekedik, hogy "minek a szenvedést nyújtani, amikor a végeredmény úgyszólván az, hogy meg fog halni."

Ez körülbelül olyan okoskodás, hogy "kár volt megszületnünk, amikor úgyszólván meghalunk". Bármiként alakul a haldokló sorsa, lehet, hogy mint egyén szomorúan élem meg a szenvedését és szeretném "átsegíteni", de nem tehetem. Ennek több akadálya is van. Az 1972-ben született 23-as Egészségügyi törvény kimondja, hogy :

"Az orvos az általa gyógyíthatatlannak vélt beteget is a legnagyobb gondossággal köteles gyógykezeltetni." A magyar BTK szerint, az *eutanázia minden formája szándékos emberölés!* Magyarországon ma az eutanázia tehát tilos, gyilkosságnak számít, de nem egy kultúrállamban is hasonló a helyzet. A leghatározottabban ki kell mondanunk, *a nővér még az eutanázia gondolatával se foglalkozzon!* Miért e szigorú szabály?

1. Az egészségügyi dolgozókat eskü köti. Mi az élet védelmére készültünk és nem a halál osztogatására. A *halálszabályozás* még súlyosabb vétség, mint az indokolatlan abortusz, a *születésszabályozás*, holott ez is gyilkosság. (Ugyanakkor nem kívánunk rossz előítéletet kelteni az *egészségügyileg AB-ra* szorulókról iránt.)

2. Büntetőjogi felelősségünk van a ránk bízott beteg megfelelő ellátásáért, életének megőrzéséért. Gondoljunk csak arra a néhány éve, az egyik bécsi kórházban zajló, és súlyos elmarasztalásokkal, börtönnel végződő esetre, amikor nővérek a betegek egy részén sorozatosan alkalmaztak aktív eutanáziát. A társadalom úgy emlegette őket, mint a "Halál Angyalai"-t.

3. Az embernek lelkiismerete van, amely számonkér és ezt egész életünkön keresztül hordozhatnánk, illetve szembesülhetnénk önmagunkkal. Nem lenne jó érzés, amikor tükörbe néznénk és ott egy gyilkost látnánk!

4. A keresztény egyházak a leghatározottabban tiltják a mesterséges halál alkalmazását. Teológiai érvük az, hogy az életet az Isten adta. Az *Élet* csodálatos kegy és adomány — élnünk kell vele. Aki adta, az veheti vissza. Isten feladata a halál osztogatása, ember ebbe nem avatkozhat!

Dr. Somfai Béla, a torontói egyetem teológiai fakultásának professzora így vélekedett az eutanáziáról: "A keresztény vallás egyetlen olyan cselekedetet sem fogad el, amely az élet végét okozza. Az eutanázia és az öngyilkosság csak árnyalataiban és módszereiben különbözik egymástól. Számunkra minden rossz, ha egyetlen célja az, hogy a

szenvedésnek véget vessen. A keresztény meggyőződés szerint, a szenvedésnek van értelme."¹⁷⁶

A kereszténység két okból ragaszkodik a haldokló szenvedésének megéléséhez. Az egyik az, hogy Jézus kínhalált halt érettünk, akkor valamit törleszhetünk neki; mi is elviselhetünk érte. A másik nézet szerint a szenvedés azért szükséges, mert a földi bűnöktől tisztít és a lélek bátrabban léphet az Úr ítélőszéke elé.

Fölvetődik az újabb kérdés, hogy az eutanázia ellen társadalom és egyház miért tiltakozik ily erélyesen? Nemcsak a felsorolt szempontok miatt, de azért is, mert ha engedélyeznék, az emberek egy része visszaélne lehetőségével. A fehér köpeny is rejthet gyilkost! Gondoljuk meg, hogy bosszúból, öröklési vágyból, megunásból, hányan fizetnének azért, hogy valamelyik hozzátartozójukat "eloltsák". A társadalom hamarosan átalakulna gyilkosok és rettegők táborára, majd százezerszámra folyna a kíméletlen kivégzés, gyilkolás. Hová vezetne?

Benedek István írta: "Az eutanázia[...] keresztülvihetetlen mindaddig, amíg a közerkölcs minőségi változáson megy át; ma még joggal fenyeget az a veszély, hogy az étellel üzérkedés eszközévé válnék."¹⁷⁷

"Véleményem szerint eutanáziáról csak és kizárólag akkor beszélhetünk — írta Hegedűs Katalin —, ha a *beteg akarata* érvényesül valamilyen módon, anélkül emberölésről van szó!"¹⁷⁸ Bár tudjuk: ritkán fordul elő, mégis nem egy esetről beszámoltak már, hogy a haldokló kikerült a terminális állapotból és utána még évekig az életet élvező emberként élt tovább. Milyen jó, hogy nem végeztek rajta eutanáziát, még a kérésére sem!

A társadalom persze megosztott. Az eutanázia terén is vannak "liberális" eszmék, "humánusra" hivatkozók és "ortodox" nézetek. Az igazság viszont az, hogy jóval többen vannak a *reálisan* gondolkodó, esküjüket és a törvényeket betartó emberek, mint az ezeket föllazítók. Az eutanázia helyett az **ortotanáziát**, vagyis a *helyes halált* fogadjuk el, és természetesen a szenvedéseket is megfelelően kell enyhítenünk. Vizsgáljuk meg, hogyan vélekednek azok a szakemberek, akik e kérdéssel behatóan foglalkoztak.

¹⁷⁶ Kalocsai K. 1993. 50/104:4.

¹⁷⁷ Benedek I. 1974. 66.

¹⁷⁸ Hegedűs K. 1993. 3/8:784.

Cicely Saunders, egy londoni elfekvő kórház igazgatónője szerint, "A betegek sohasem kérik, hogy öljük meg őket. Csak annyit jegyeznek meg, amikor felvesszük őket a kórházba, hogy a fájdalom valósággal megőrjíti őket."¹⁷⁹ Bölcsen jegyezte meg: "Mi sokkal többel tartozunk az embereknek, semhogy elegendőnek találhatnánk, hogy csupán gyors kiutat nyújtsunk nekik."¹⁸⁰

Magyar Imre belgyógyász professzor véleménye az eutanáziáról: "[...]az embernek semmiféle joga nincs ahhoz, hogy egy másik ember életének véget vessen[...] Az orvosnak sincs hozzá joga. A valódi eutanáziát tehát véleményem szerint az orvos nem végezheti el, nem könnyítheti meg a beteg sorsát olyan módon, hogy aktívan véget vet az ember életének."¹⁸¹ Néhány évvel később nyilatkozta: "A halál ellen az orvosnak mindenkor küzdenie kell, nyugodt lélekkel kell azonban beletörődnie abba is, hogy a küzdelem néha sikertelen. Ilyenkor azonban nem hagyhatja ott gyáván és közömbösen a csatatereket. El kell követnie mindent, hogy — vesztessen is — megkönnyítse az élet befejeződését."¹⁸²

Horváth Tibor büntetőjogász 1973-ban fogalmazta meg, és ma sem tudunk helyette bölcsőbbet idézni: "Az orvosi hivatás gyakorlásával összeférhetetlen, hogy a beteg az orvosban ne a gyógyítóját, hanem halálának potenciális okozóját lássa."¹⁸³

Egyes nyugati országokban az eutanázia — bizonyos keretek között — polgárjogot nyert. Pap Ilona adjunktusnő írta: "Hollandia 15 millió lakosára jutó évi 130 ezer halálesetből 2300—2400 a bejelentett eutanáziás eset, és 4-500 körüli azoknak az eseteknek a száma, amikor az orvos valamilyen módon részt vesz a beteg öngyilkosságában."¹⁸⁴

Az ókori bölcselők között is többen voltak, akik a gyöttrő halál elől kívántak menekülni. Mimmermosz írta: "Még mielőtt csúnya kór és gyöttrő gond nyomorít meg, hatvanas évnapomon érjen utol a halál."¹⁸⁵ Menandrosz szerint, "Akit az istenek szeretnek, fiatalon hal meg."¹⁸⁶

Az eutanáziával kapcsolatban fölmerülhet egy további gond is: kérheti-e a beteg saját részére az eutanázia alkalmazását? Rendelkezünk-e

¹⁷⁹ Juszt L. — Zeley L. 1981. 66.

¹⁸⁰ Juszt L. — Zeley L. 1981. 66.

¹⁸¹ Juszt L. — Zeley L. 1981. 61-62.

¹⁸² Blasszauer B. 1984. 12.

¹⁸³ Blasszauer B. 1984. 294-295.

¹⁸⁴ Pap I. 1993. 50/96:2.

¹⁸⁵ Kristó N. I. 1982. 1:36.

¹⁸⁶ Kristó N. I. 1982. 1:64.

saját életünkkel? Hazánkban büntetőjogi, etikai és vallási szempontból nem! Nyugaton a beteg teljes tudatában tehet úgynevezett "Living Will"-t, vagy *élő végrendeletet*. Kérheti, hogy haldoklása során, amikor *terminális állapotba* kerül, ne nyújtsák tovább az életét. Ez a fajta "mesterséges ételszabályozás" az "ars morendi", azaz a *meghalás művészetét* segíti elő. Ezzel kezdődik egy újabb morális, illetve jogi gond.

Túl azon, ki és miként dönti el, hogy a hagyatkozó mennyire volt szellemileg friss, írásban rögzítve "meghívja a halált" és ez nem más, mint egyfajta öngyilkosság. Ezt majd végrehajtja önként, vagy az orvos, nővér segítségével. Ha a beteg "saját jó halála" érdekében az öngyilkosságot választja, ez a "*do it oneself*" *eutanázia*. Vagyis, kérésére a beteg, vagy haldokló kezébe adhatjuk a "mérget", hogy vegye be, vagy kegyesen mi is beadhatjuk neki. Az egészségügyi dolgozó szempontjából ez a "hóhérolás", archaikus kifejezéssel élve.

Arthur J. Dyck 1977-ben írta: "Az a személy, aki saját halálát okozza, tagadja életének értelmét és értékét."¹⁸⁷ Majd így folytatta: "Annak, hogy az ember hogyan hal meg, meghatározott jelentése van azok számára, akikhez rokoni szálak fűzik."¹⁸⁸ Az eutanázia ezen az újabb "síkos" területen már egyértelműen "átcsúszik" az öngyilkosságba, amellyel újabb fejezetben kell foglalkozunk.

13. ÖNGYILKOSSÁG

"Együtt pihennek vak gödörben
a smaragdok s a kavicsok"¹⁸⁹

(Mózes Ibn Ezra)

Az *öngyilkosság* az egyénnek *önmaga ellen irányuló agressziója*, az írott történelem óta társadalmi megítélések és elítélések keresztüzében állt. Korok, népek, társadalmi rétegek másként értékelték, és ezek az ítéletek ma is rendre változnak, illetve fejlődésben vannak. Ezt bizonyítják nagy gondolkodók vélekedései is:

Euripidész írta: "[...]örült, aki halni vágy, még a rút élet is szebb, mint a halál."¹⁹⁰ Malraux gondolata: "Akkor kellene öngyilkosnak

¹⁸⁷ Blasszauer B. 1984. 261.

¹⁸⁸ Blasszauer B. 1984. 262.

¹⁸⁹ Kristó N. I. 1982. 1:140.

lennünk, mikor elbuktunk; viszont éppen akkor kezdjük újra szeretni az életet[...]"¹⁹¹ Racine szerint: "Nem féli a halált, ki élni nem szeret."¹⁹² Vörösmarty Mihály fogalmazta:

"A halál nem büntetése
Annak, aki halni vágy."¹⁹³

Végül Dosztojevszkij demagógiája szinte bíztat az öngyilkosságra: "Ha hatalmamban lett volna, hogy ne szülessék meg, bizonyára nem vállaltam volna az életet ilyen nevetséges feltételekkel. De még hatalmamban van meghalni[...]"¹⁹⁴

Ma az emberiségből évente 700.000—1.000.000 ember követ el öngyilkosságot.¹⁹⁵ Hazánkban évente 3.000 ember lesz öngyilkos, és ez 30.000 kísérletre e sik.¹⁹⁶ Tragikusan magas számok ezek! Bakó Tihamér az öngyilkosságok okát vizsgálva, így fogalmazott:

"A »titok«, ha van ilyen, nem egy bennünk mélyen meghúzódó sötét, önpusztító erőben lakozik, hanem köztünk. Köztem és közted. A kapcsolatokban, a viszonylatokban, a kötődésekben."¹⁹⁷ Kunt Ernő hasonlóképpen látja: "[...]az öngyilkosság egyéninek látszó tragédiája mélységesen közösségi gond."¹⁹⁸ Az bizonyos, hogy az öngyilkosság nemcsak az elkövető maga ellen, hanem családjá, közössége ellen is irányul, vagyis komoly ön- és társadalmi kritika.

"A magát elveszítő egyéniség belső motivációinak és külső késztetéseinek fejlődési folyamata alig, vagy csak hozzávetőlegesen fejthető meg."¹⁹⁹

Bakó Tihamér azt írta, hogy "Freud megállapítása szerint minden öngyilkosság során megölünk valakit, minden öngyilkosság egyben gyilkosság is. Megöljük magunkban azt a személyt (természetesen szimbólikusan), akivel azonosítottuk magunkat, de akinek *szeretettét elvesztettük*. Ez teszi lehetővé, hogy az öngyilkosság mint gyűlöleti reakció jelenik meg[...]" Bakó S. Stekelnek 1926-ban fogalmazott gondolatait

¹⁹⁰ Kristó N. I. 1982. 1:54.

¹⁹¹ Kristó N. I. 1982. 2:587.

¹⁹² Kristó N. I. 1982. 1:315.

¹⁹³ Kristó N. I. 1982. 2:16.

¹⁹⁴ Kristó N. I. 1982. 2:155.

¹⁹⁵ Kunt E. 1981. 116.

¹⁹⁶ Benedek I. 1974. 66.

¹⁹⁷ Bakó T. 1992. 15.

¹⁹⁸ Kunt E. 1981. 127.

¹⁹⁹ Kunt E. 1981. 121.

idézi: "»Az öngyilkosság — írja — büntetés, amelyet az életből távozó saját magán hajt végre. Senki sem öli meg magát, aki nem akart volna valaki mást megölni, vagy legalábbis ne kívánta volna valaki másnak a halálát.«²⁰⁰ Ezek a gondolatok is jelzik, hogy egyén és közösség sorsa mennyire elválaszthatatlan.

13.1. ÖNGYILKOSSÁGOT MEGELŐZŐ TRAUMATIZÁCIÓ

Az öngyilkossági gondolatokkal foglalkozó ember tettének elkövetése előtt valamilyen formában mindig jelez. Ez lehet finom éreztetés, homályos célozgatás, mások sorsával való példálózás, konkrét figyelmeztetés, sőt nyílt és baljós fenyegetés is. Olyan is van, aki egy szót sem szól, csupán a depressziója jelzi, hogy mi a szándéka. "Fülünk" kell arra, hogy kihalljuk belőle a könyörgő, segítségért folyamodó embert és viselkedését vagy szavait komolyan vegyük.

"Az alábbi négy, az öngyilkosságot megelőző traumatizációt találtuk jellemzőnek:

1. tárgyvesztés,
2. szégyen,
3. bűntudat,
4. narcisztikus sérelem."²⁰¹

Ez utóbbi mindig önsajnálamba torkollik. Az öngyilkosságot megelőző állapotban megjelenik még a *beszűkülés* is. Ez így jellemezhető: "[...]a személyiség dinamikája egyetlen irányba fejlődött, míg a többi irányba elnyomorodott[...] az egyén torzítva észleli a világot."²⁰²

Az öngyilkosságot megelőző folyamatban a pszichésen beteg ember saját hangulatának áldozatává válik és növekedik a belső bizonytalansága. Szorongása önmaga ellen irányuló agresszióba nyilvánul meg. Megjelenik az "önmegsemmisítő fantáziálás". Ez az önértékelés zavarát is jelzi. Az elhárító lelki erők csökkennek. Ezekhez gyakran társulhat szexuális jellegű lelki trauma is. Rögzülnek az önmegsemmisítő gondolatok, majd az önkezdő halálra való készülődés veszi kezdetét. A háttérben mindig föllelhetők a szociális nehézségek is.

²⁰⁰ Bakó T. 1992. 41.

²⁰¹ Bakó T. 1992. 19.

²⁰² Bakó T. 1992. 64.

Az öngyilkosjelöltek zöme nem akar megsemmisülni, csupán a testét kívánja "életképtelenné" tenni. Elképzelésük szerint: "A lét egy más dimenzióba helyeződik át, melyet egy sajátos »logikai« alapon szerveződött fantázia, képzet, gondolatvilág jellemez."²⁰³ Ez az álláspont nem föltétlenül vallásos meggyőződéshez köthető.

A Lüscher-tesztes vizsgálat alapján megállapítható, hogy a gyermeknél például az anyával való kapcsolat sérülése vezet az öngyilkossághoz. A tizenéves *szuicidnál* föllelhető vonások: "[...]kisgyermekre jellemző autonómia igényük van, felfokozott, kielégítetlen szeretetigénnyel és önszabályozó tendenciákkal, másfelől makacsságra, rigiditásra való hajlam jellemzi őket."²⁰⁴ Mindehhez "koravén lelkiismeret", fokozott szégyenérzet stb. is társulhat. Ezek természetesen egyénenként, sorsonként eltérhetnek egymástól.

Bruce Danto pszichiáter 1976-ban fogalmazta: "A páciens legtöbbször nem tudja, hogy még a végső stádiumban is fontos célt teljesíthetne életével. Családja és barátai igénylik vezető szerepét, elszántságát, az életnek értelmet adó létét és érdekét abban, hogy a család is megbékéljen betegségével[...]. A betegnek fel kell hívni a figyelmét arra, hogy öngyilkosságával magától és családjától venné el a lehetőséget, hogy elérjék ezt az utolsó célt. Az öngyilkosság a visszamaradók számára jelentene büntetést, mégpedig büntudatérzést."²⁰⁵

13.2. AZ ÖNGYILKOSJELÖLT CÉLJA ÉS TETTÉNEK MOTIVÁCIÓJA

Benedek István szerint kétféle öngyilkossági cél létezik: a *megsemmisülésre törekedés*, és *taktikai eszköz*, amely *zsarolás* egy közelebbi *cél eléréséhez*.²⁰⁶ "Öngyilkosnak lenni nem könnyű. Akik könnyelműen vagy megvetően gyávaságnak nevezik, nem próbálták meg. Nagy bátorság, nagy lelkierő kell a valódi öngyilkossághoz. Az igazi öngyilkosság: hőstett. A hőstetthez hősi pillanat kell, nem ismételtető meg bármikor."²⁰⁷ Ez igaz, de a tapasztalat az, hogy ilyen "hősi pillanat" előbb-utóbb újra jelentkezhet a megmentett öngyilkos további életében. Vannak,

²⁰³ Bakó T. 1992. 68.

²⁰⁴ Bakó T. 1992.120.

²⁰⁵ Blasszauer B. 1984. 288-289.

²⁰⁶ Benedek I. 1974. 52.

²⁰⁷ Benedek I. 1974. 48.

akik addig próbálkoznak, amíg végre sikerül nekik. (Ilyen volt a költő Juhász Gyula is.)

Lehetnek különös esetek. "Néha nem a menekülés az öngyilkosság motívuma — írta Benedek István —, hanem például bosszú, irigység, féltékenység, kedvetlenség, depresszió, közöny; a sikertelen öngyilkosság legtöbbször büntetés vagy kicsikarás eszköze."²⁰⁸

Az öngyilkosjelölt tetteinek célja ezzel még nem merült ki. Minden lélek és minden emberi sors más, ennek következtében valamennyien, akik öngyilkossági kísérletet hajtanak végre, újabb célokat akarnak elérni és további okokat teremtenek hozzá. Ezért, a teljesség igénye nélkül, hiszen a célok és motivációk száma szinte felsorolhatatlan, néhány fontos továbbit említünk.

Az öngyilkossági kísérlet célja lehet még az *elutasítás*. Van, aki tetteivel elutasítja

a/ a társadalmat, amelyben él,

b/ a szűkebb közösséget, a családját, és

c/ önmagát.

Cél lehet még az "örök életre" kívánczóság is. Ilyenek például az egyes önpusztító szekták által csoportosan végrehajtott "áldozati öngyilkosságok", amelyeket a boldog túlvilágba vetett hit, vagyis a saját életüknél értékesebbnek tartott állapot elérése, illetve Isten kiengesztelése a világ bűneiért motivál. Lehet a cél *áldozatvállalás*: a társadalomért, közösségért, Istenért és egyes emberekért.

Cél: az *énkép*, az *önértékelés megmentése*. Lehet cél az *önkipróbálás*, az "istenítélet" kockáztatása; a halál és vele a halálnem szabadon történő megválasztása; kísérlet, játék, tiltakozás. A *halálban való egyesülés* valakivel. (Erre sok szép példát találunk a szerelmes témájú népi balladákban.) Továbbá győzni akarás is lehet.

Az öngyilkossági okokat többek között ezek motiválhatják:

Félelem valamilyen nyomasztó, megoldatlan gond miatt. Például szegénység, vagy várható kudarc valamilyen elszámoltatásnál. A haláltól való félelem is — paradoxon módon — kiválthat öngyilkossági kísérletet! A közismert színésznő, Domján Edit esetében az öregedéstől való félelem volt öngyilkosságának oka.

Van, aki azért követ el öngyilkosságot, mert méltatlannak érzi a halálát a természetre, Istenre, esetleg emberi (külső) erőszakra bízni, ezért

²⁰⁸ Benedek I. 1974. 51.

sorsát és halálát maga kívánja kialakítani. Ok lehet a virtus és bátorság fitogtatása is, vagy éppen kisebbségi érzés.

Gyakori az *introvertált* személyiség, aki addig fordul befelé, míg közte és a külvilág között minden összekötő szál elszakad. Az *éretlen személyiség* többnyire érzelmszegény. E kettő együtt elegendő oka lehet az öngyilkossági kísérletnek.

Különösen a polgáriasodást követően, a civilizált világban nő a *magányosság*, az "elidegenedési szindróma", majd az *unalom*, amelyek szintén kiválthatnak öngyilkossági kísérletet. Ugyancsak a modern kor gyakori jelensége a saját halálról túltengő képzelet és fantáziálás.

Az ember életében többször is előfordulhat, hogy *személyiség-átalakuláson* esik keresztül, amely elviselhetetlenné teszi addig megszokott életét és "új önmagát". Kiválthatja ezt valamely átélt nagy kataklizma, vesztés, egészségromlás, klimaxos állapot, stb.

Van öngyilkos, aki tetteivel *mágikus rituálét* hajt végre. Ez az öngyilkossági ok a parapszichológiát és miszticizmust gyarapító tendenciák hatására korunkban növekedni látszik. Vannak, akik azért kísérelnek meg öngyilkosságot, mert mások szemében szeretnének olyannak maradni, amilyennek látszani akarnak, de erre a továbbiakban képtelenek. Olyanok is akadnak, akiknek tettük mélyén valóságos vagy képzelt bűn miatti bűnhődés rejlik.

Végül az egyik legszomorúbb — főleg az éretlen személyiségek esetében található — jelenség, amikor azért követ el valaki öngyilkossági kísérletet, mert *nem tudja önmagát elfogadni* és ez a helyzet a tűrhetetlenségig, öngyűlöletig éleződik.

Fölfigyeltünk az általunk 1993—94-es tanévben oktatott II. A. osztályba járó 16 éves kislányok névtelenül írt dolgozataiban az öngyilkossági szándék gyakori jelzéseire. Készítettünk egy "életmódkutató tesztlapot", amelyet mind a 42 hallgató kitöltött. Érdekes elemeznünk az öngyilkossággal kapcsolatos válaszaikat.

A tanulók közül 7 fő, az osztály 16,7 %-a kísérelt meg öngyilkosságot, 2 hallgató már kétszer is! A 7 főből 5 gyakran, 2 ritkábban foglalkozik öngyilkossági gondolatokkal; öten az öngyilkossági kísérletük során — amelyet többnyire borotvapengével érfelvágással követtek el — egyszerre élvezték és iszonyodtak tetteiktől, míg ketten megijedtek tőle. A 7 tanuló közül 3 el tudja magát fogadni, de 4 nem, az utóbbiak közül egy gyermek gyűlöli magát.

Az öngyilkossági kísérletet nem végzett 35 kislány közül 13 még gondolatban sem foglalkozott öngyilkossági kísérlettel, de 22 igen — ez

52,4 % —, és 6 főnél ez gyakori dolog. 21 tanuló tudja elfogadni magát, 8 közömbös maga iránt, 1 nem adott választ, és 5 fő nem tudja magát elfogadni. Utóbbiak közül 1 kislány kimondottan gyűlöli önmagát. Ők állandó *potenciális veszélyt* jelentenek saját maguk számára.

13.3. ELFOGADOTT ÖNGYILKOSSÁGOK

Az öngyilkossági kísérletek iránt igen közömbös a mai társadalmunk. (A fentiekben föltárt kislány öngyilkossági kísérletek sem okoztak különösebb gondot mindazoknak, akiket érintett.) Az öngyilkossági kísérletek orvosilag mindig figyelemre méltóak, de *nem mindig kezelendő* esetek! Az emberek és a társadalom megítélése az öngyilkossági kísérletezővel szemben gyakran eltérő. Olykor még egyet is értenek az önpusztító cselekedetekkel. Ilyen pl. a *súlyos beteg*, aki "csupán" szenvedéseitől menekül. Ismert a családért, közösségért, a hazáért való *önfeláldozás*. Japánok hősként beszélnek a rituális *harakirit* elkövetőről és tisztelet övezi. Ugyanez vonatkozik a *kamikáze* cselekedetekre is, mind a japánoknál, araboknál, mind egyes partizánoknál.

Bobby Sands észak-írországi IRA-fogoly elvéért éhségsztrájkba fogott és belehalt. Az "Új Ember" vele kapcsolatos közleményt jelentett meg (1981. jún. 21-i szám), amely Johannes Gründel müncheni katolikus erkölcs- és teológia-professzor véleményét tükrözi. Az esetet Blasszauer Béla ismertette:

"A keresztények mindig is vallották, hogy a hitért és saját meggyőződésükért fel lehet, sőt adott esetben fel is kell áldozni életünket. Ez természetesen nem jelenti az öngyilkosság jóváhagyását."²⁰⁹ Úgy tűnik, hogy az ember arra talál kivételt, amire akar. Olyan ez, mint egy torz fej, amelyiken két száj van: az egyikből az élet elvételére Isten jogát hirdeti, a másikkól, bizonyos helyzetekben az emberét. Az egészségügy ezért sem alkudhat és nem vizsgálhat föltételeket!

²⁰⁹ Blasszauer B. 1984. 267.

13.4. AZ ÖNGYILKOSSÁGRA KÉSZÜLŐ EMBER GONDOZÁSA

"[...]akár jogos tett az öngyilkosság, akár bűncselekmény, mindenképpen *szerencsétlen* ember cselekedete, akit ebben az állapotban kötelesek vagyunk segíteni akkor is, ha se nem igényli, se nem érdemli."²¹⁰

Hitet ad munkánkhoz, ha tudjuk: "Az életmentést az teszi jogosulttá, hogy a legtöbb megmentett hálás az eredményes közbelépésért. Nemcsak a taktikai, még a heroikus öngyilkosok egy része is."²¹¹

Benedek István összefoglalta feladatainkat. Ma ezeket jóval árnyaltabbnak ítéljük, és sokkal több szakmai feladatot kell ellátnunk, de alapjában véve a lényegük változatlan. "Az öngyilkos mentésére szolgáló tevékenység három fázisa: a megelőzés, az életmentés és az utógondozás."²¹²

A társadalom is próbál "mentőövet" dobni az élet tengerén elmerülő szerencsétlen embereknek. Ilyenek pl. a pszichológiai tanácsadók, a telefonos lelki-segélyszolgálat, a lélekmentő-szolgálat, pszichiátriai szakrendelés stb. Bármilyen, e tárgyjal kapcsolatos feladatot hajtunk végre, több szempontra figyelniünk kell.

Nagyon fontos a jó szakmai felkészültség, a türelem, megértés és a beteg iránti empátikus készségünk során a feléje sugárzott szeretet. Az öngyilkossági kísérletből megmentett személyt meghallgatjuk. Hagyjuk beszélni és elősegítjük a vallomását. Feloldjuk a gátlását, az esetleges szégyenérzetét. Törődünk vele, együttérzésünkről biztosítjuk. Nem kezdjük korholni az elkövetett szerencsétlen kísérletéért. Mutassunk további életéhez *értelmes célt*. Ez a beteg-orvos-nővér szoros együttműködéséből, a beteg gondjainak és egyéniségének minél teljesebb megismeréséből következhet.

14. "HALÁLOS SZERELEM"

" De mondd meg, édes, a féregnek, hogy e börtön
vad csókjaival megehet,
én őrzöm, isteni szép lényegünkben őrzöm
elrothadt szerelmeimet!"

(Charles Baudelaire: Egy dög. /1857/ Ford.: Szabó Lőrinc.)

²¹⁰ Benedek I. 1974. 56.

²¹¹ Benedek I. 1974. 59.

²¹² Benedek I. 1974. 61.

A fejezetcím is jelzi: nem szokvány, mégis gyakori fogalommal állunk szemben. Maga a címbeli kifejezés irodalmilag művelt ember számára egészen Juhász Gyuláig a legtöményebb giccsnek számított. Ekkor jött egy költő, aki a két világháború között, a "Még maradok" /1927/ című versében le merte írni ezt a két sort:

"Halálos volt a szerelem,
Utódom sem lesz már nekem."

Ezzel országnak, világnak bizonyította, hogy a gondolat — ha valódi költő veszi szájára — mélyen emberi. Kunt Ernő írta: "A szerelem frusztrációjaként alakul ki a halálkép (»halálos szerelem«)"²¹³ Juhász Gyula drámai erejű két szava hallatán rögtön egész sor történelmi esemény tolt az eszünkbe. A Francois Villon korabeli párizsi temetők, nyugat-európai *cíntermek*, ahová az ifjúság kivonult táncolni, vigadni és szerelmeskedni. Kunt Ernő fogalmazta: "A szerelmesek itt — a csontkamrák és zsúfolt sírok között — adtak egymásnak találkát. Gondoljunk csak a »Rómeo és Julia«-beli kriptajelenetre."²¹⁴

Várak, kastélyok, udvarházak jelennek meg az emlékezetünkben, egészen a XIX. század közepéig, ahová urak, nemesek és papok bújtak el a világ elől titkolt szerelmeikkel, miközben a falakon túl halál képében a háború, a pestis, a fekete himlő vagy a kolera járt, és országrészek néptelenedtek el.

Dürer: "Apokalipszis" metszetsorozata; festők, képzőművészek százai ábrázolták a halál és a szerelem összefonódását, míg történelmi folytonosságában, a XX. század utolsó harmadában megjelent az AIDS, amelyet egy nyugati plakát jól montírozva úgy ábrázolt, amint szép, fiatal, mezítelen nő ölelkezik egy csontvázal.

Hegyí Béla írta: "A mai ember, ha tartósan kiüresített lelkiállapotba jut, kétségbeesésébe, az élvezetekbe, a percek szenzációiba kapaszkodik[...] Az evangéliumi béke nem tapad meg lelkében, az önmagával való megbékélésre nincs felkészülve. Erosz és Thanatosz örvényeiben hányódik, felőrölve testét, idegzetét, maradék reményeit."²¹⁵

A halálos nászt Ady Endre közismert, szép verse, a "Héja-nász az avaron" is illusztrálja. Három fontos sorát idézzük:

²¹³ Kunt E. 1981. 161.

²¹⁴ Kunt E. 1981. 93.

²¹⁵ Hegyí B. 1982. 452.

" Ez az utolsó nászunk nekünk:
Egymás húsába beletépünk
S lehullunk az őszi avaron."

Meg kell tanulnunk, hogy a *szerelem* és a *halál* összetartozik. Az utódlásról való gondoskodás nem más, mint az emberfaj védekezése a halál ellen: fennmaradni, továbbélni és ezzel kikerülni a halál szorításából. Az agonizáló a halállal szeretkezik. Pszichológusok szerint a kéjéret és a haláltusa édes testvérek. Kunt Ernő írta:

"[...]Aminthogy a nemiség gyönyöre fokozatosan kiválik az élet természetes egységéből, s fölértékelődik mint az élet fölfokozottan pozitívnek vélt minősége, úgy feltűnik a halálnak mint a közösségi normák által gúzsba kötött léttel való radikális szembefordulás és leszámolás szabadságának sajátos értelmezése."²¹⁶

Major-Zala Lajos Svájcban élő magyar költő vallotta:

"[...]a franciák, valami csodálatos beleéléssel, az orgazmust »la petite mort«-nak, kis halálnak nevezik. Az élet egy bizonyos pillanatának extázisában — a megszakadt időben — a nő a másodperc milliomodik részében megszűnik élni, fátyolos szemmel és megpattant hátgerinccel kihajítva a semmibe — magával rántva a férfit is a léttelen űrbe — a halál markába, hogy onnan megtisztulva, purifikálva — a katarzis útjain — visszatérjen az újra kapott életbe, s egyben átélje a halál és a föltámadás tragikumán keresztül a visszanyert lét boldogságát, örömét s talán értelmét is. Az utolsóig, az utolsó kishalálig, amikor is az végleges megváltoztathatatlaná: nagy halállá válik. Azért fölemelő, szomorú és drámai minden nemi aktus. A szexualitás már magában tragédia. De szép tragédia. Az alkotáson kívül talán az egyetlen eljárásra érdemes emberi tragédia ebben a pillanatéletben."²¹⁷

A "halálos szerelem" az állatvilágban is közismert. Szarvasbőgéskor mind a bikák küzdelmében, mind a pázásoktól kimerülve, többen elvesztik életüket. Kétségtelenül, a legköltőibb a kérészek, a Tiszavirág násza. Négy évig él álcájuk a sötét iszapban, hogy egy kora nyári alkonyatkor onnan a felszínre úszva és vedlés után szárnyra kapva néhány óráig a fényben röpködjön. Szerelmes nászban összeforrvá, holtan zuhanjanak a hullámokba. Egész életük a néhány percben kicsúcsosodó halálos szerelemért tartott.

²¹⁶ Kunt E. 1981. 89.

²¹⁷ Hegyi B. 1982. 535.

Az öngyilkos reménytelen szerelmes fiatal a "halálban egyesül" mátkájával. Népmesék és népballadák beszélnek el a szerelmesek közös öngyilkosságát, akiket szülei nem adtak egymásnak. Halálukban találták meg örökre egymást. Szimbólikus értékű a sírjukon kinőtt virágok ölelkezése.

Ahol nincs szerelem, ott arat a halál, a mindent elpusztító és megsemmisítő léttelenség. Juhász Gyula ezt a gondolatot is kifejezte. Az 1910-ben "Ovid levele Júliához" c. versében így fogalmazott:

"Tomiban ősz van, és nincs szerelem,
Több tavaszom már nem is lesz nekem!"

15. AZ IDŐDIMENZIÓ

"Én az álmod élet nélkül nem találok.

Hiszen ha porrá lesz testünknek porfala:

Csak semmivé válik, ami semmi vala[...]"²¹⁸

(Csokonai V. M.)

Nem a halál, hanem az idő a legnagyobb ellenségünk! Az idő "megy" megfoghatatlanul előre, amíg el nem hozza életünk tuolsó pillanatát. Az időt *biológiai óraként*, mint egy felhúzott vagy kibiztosított *pokolgépet* magunkban hordozzuk. Az idő az anyag tulajdonsága, márpedig belőlünk jókora darab anyagi természetű. A gondolatot meg is fordíthatjuk: csak az anyag számára van idő, mert állandó mozgásban van, és azt már fizikából ismerjük, hogy ahol mozgás van, azt távolsággal, de még inkább idővel mérhetjük és érzékeljük. Az anyag energiává alakítható. Az energia számára viszont nincs idő. Például egy *potenciális energia* nincs mozgásban, "nem dolgozik", így idővel sem tudjuk behatárolni. Akkor lesz mérhető, ha "működni kezd". Az élet a test energiája, amely a halálban sem múlik el, csupán potenciálissá, vagy "időtlenne válik". Kunt Ernő szerint: "Az egyes egyedek élete megismételhetetlenül egyszeri, s ezen egyedi mivoltuk az idő ajándéka."²¹⁹

Az idő tehát maga a halál. Halál nincs, csak a múlt idő, és számunkra ott van a vége, ahol az idő nem múlik már tovább. Ez a materializmus paradoxonja: sem az anyag, sem az energia nem vész el,

²¹⁸ Kristó N. I. 1982. 1:483.

²¹⁹ Kunt E. 1987. 44.

csupán átalakul, de egyik közös tulajdonságuk, az idő az anyag-energia egy darabja számára, aki ÉN vagyok, ebben a formájában végleg és visszahozhatatlanul megszűnik. Ez azt sugallná, mintha a halhatatlan anyag-energia számára is bekövetkezhetne egyfajta "kishalál", az idő elvesztése. (Lásd: a világegyetemben ismert, úgynevezett "fekete lyukak"-at.)

"A halál az elmúlás gondolatát ébreszti, s a múltó időét. A múlandóság az időt érzékelteti velünk, életünknek ezt az *embert meghatározó*, mindenkor jelenlevő, de közvetlenül soha meg nem ragadható dimenzióját."²²⁰

Az emberiség évezredek óta küzd az idővel és tehetetlenebbek vagyunk vele szembe, mint a halállal. "Meghalt" embert "feltámaszthatunk", de próbáljuk meg az elmúlt időt úgy visszahozni, ahogy az életet sikerült!

"A mitológikus világképek között a legáltalánosabb felfogás szerint a halál nem megszünteti, elmúlasztja az élő, hanem *átváltoztatja* vagy *átemeli* egy más időminőségbe."²²¹

Az ember számára az idővel folytatott elkeseredett és kilátástalan harcában az egyetlen lehetőség az lenne, ha kiderülne, hogy a halálon túl is van egy számunkra ismeretlen "idő" vagy éppen "időtlenység", amely másként "telik", mint ahogy az az életünkben, földi létünkben múltott.

"A másik lehetőség — írta Kunt Ernő —, amikor a halált a más világba való átlépésnek tekintik. E más minőségű világon az időt is másmilyennek képzelik el: általában sokkal lassabban vagy éppen egyáltalán nem múlnak, »időtlennek« (v[esd] ö[ssze]: öröklét, örökkévalóság)."²²²

16. MIT TEGYÜNK A HALOTTAL?

"Készülj. Egyedül, egyedül
esel át a halálon."²²³

(Radnóti M.)

²²⁰ Kunt E. 1987. 43.

²²¹ Kunt E. 1987. 43.

²²² Kunt E. 1987. 43.

²²³ Kristó N. I. 1982. 2:619.

Mielőtt a halál "birodalmába" betekintenénk még két fontos feladatunk van. Mindenek előtt itt maradt számunkra a meghalt test, amelyet "utolsó útjára" föl kell készítenünk. Végül pedig a halálélményt is föl kell dolgoznunk. Mindkettőben jelentős feladatok hárulnak a nővérekre.

A halottal való bánásmód többnyire *fizikális*, de ahogy ezt végrehajtjuk, az *mentális* és *emberségből minket minősít*. Alapvető követelmény, hogy a testet ne tekintsük "bomló anyagnak" vagy eltávolítandó "kadávernek". Egy ember ÉN-képét, egész világát, egy eddig bejárt életútjának hordozóját tiszteljük benne. Ellátása közben fölösleges minden becsmérlő szó, megjegyzés. *Nem a mi feladatunk az ítélet!*

A testet ne rángassuk, ne dobáljuk. Lesz azon hullafolt magától is, ne szaporítsuk tovább kék és vörös zúzódásokkal, mire a boncterembe vagy a ravatalozóba kerül. Örök igazság: ha eljön az óra, mi is *ugyanazt kapjuk, amit adtunk*. Polcz Alaine írta: "A búcsú előtt a halottat és a környezetét rendbe tesszük — megadva a halottnak a tisztességét és a halál méltóságát."²²⁴

A kórházi nővér számára a beteg halála ott kezdődik amikor az újraélesztés nem sikerült. Más kérdés, hogy vannak osztályok, mint például az elfekvők, ahol nem is gyakorlat a *resuscitálás*, hiszen a halál megváltásként érkezik. Újraélesztést nem végzünk egyes esetekben, amikor a sérülés jellege, vagy az elmúlás oka — például tumoros betegnél az életfontosságú szervekben több áttétel van — olyan mérvű, hogy kizárja a további, emberhez méltó, értékes életet.

Amikor az orvos megállapította a beállt halált, a testet teljesen lemeztelenítjük. Ha szükséges, lemoszuk, illetve az agónia közben a test felszínére jutott váladékokat eltávolítjuk. Ezután megfésüljük, az állát felkötjük és a zárt szemhéjára nedves vattát helyezünk. Ruhátlanul lepedőbe csavarjuk.

Egyik csuklójára és vele átellenben a másik bokájára felkötjük a kitöltött (nyomtatvány) adatlapot. (Név, születés, elhalálozás dátuma stb. szükséges.) A test két órahosszat az ágyban nyugszik, majd zárt körülmények között az osztályról eltávolítják. Mindenféleképpen valamennyi ágyneműt, matracot kimosatunk, fertőtlenítetünk. Megfelelő fertőtlenítőszeres lemosással az ágyat és az éjjeliszekrényt újabb beteg fogadására előkészítjük.

²²⁴ Polcz A. 1989. 262.

17. A GYÁSZ, ÉS A HALÁLÉLMÉNY FELDOLGOZÁSA

"[...]amit gyásznak nevezünk, talán nem is az afölött érzett fájdalom, hogy halottaink nem térhetnek vissza az életbe, hanem fájdalom amiatt, hogy ezt nem is tudjuk kívánni."²²⁵

(Thomas Mann)

Az ápolók gyakran találkoznak a hozzátartozókkal, már akit látogatnak. Nem könnyű ilyenkor megszólalni, elmondani a halál körülményeit, megnyugtadni őket, hogy "nem sokat szenvedett", vagy éppen "szépen, csendben távozott". Nehéz feladat, ha az empátiánk során a beteg nekünk is "hozzátartozókká" vált, és hatott ránk a saját tehetetlenségünk a halállal, az idővel szemben; sajnálatunk fejlődött és szomorúvá váltunk az elveszített beteg miatt. Vigasztaló szavakat csak akkor nyújthatunk másoknak, ha magunk már megvigasztalódtunk, és ha megtanultuk a halálélményt feldolgozni.

Nemcsak a papok, lelkészek, de a nővérek szempontjából is igaz, hogy "[...]többszörös értelemben is hidat kell építenünk a gyászoló és a környezete között, a gyászoló és önmaga között, valamint a gyászoló és az elhunyt között[...] Az elhunytat nem elfelejteni kell, hanem beépíteni az újra épített világba, ami egyben a visszatalálást is jelenti a környezetbe."²²⁶

Az a legnagyobb gond, hogy "[...]az ember önmagát nemlétében nem képes elképzelni. Saját tudatunkba a saját nemlétünk nem fér bele[...] az én meggyőződéseim alapján a vigasztalás forrása az, hogy az ember szerintünk, szerintem nem egyszerűen csak anyaghalmaz. Ennél több" — fogalmazta Ribár János lelkész.²²⁷ A halál- és a gyászélmény feldolgozása elsősorban a fiatalok esetében nehéz. Az élet delén viszont "kopogtatni kezd a sors". Lendvai L. Ferenc filozófus, társadalomkutató így fogalmazott:

"Az ember életében valahol a középkorúság idején bekövetkezik az a pillanat, amikor egy fordított folyamat indul meg: kezd elveszíteni azokat, akik az ő közvetlen köréhez tartoznak, akiket szeret, akik őt szeretik, és akik az ő személyiségét gazdaggá tették. Mennél tovább él az

²²⁵ Kristó N. I. 1982. 2:389.

²²⁶ Ribár J. 1990. 197.

²²⁷ Juszt L. — Zeley L. 1982. 163.

ember, annál inkább ki van téve ennek a veszélynek. És ha nagyon sokáig él, akkor olyan sok mindenki hal már meg mellőle, hogy jóformán egyedül marad. Ezeket az eseményeket valóban nagyon nehéz feldolgozni, tehát valamilyen formában a személyiségének a kiüresedése, az elszegényedése ellen védekezik az ember."²²⁸

"Miért összpontosítsuk erőnket a halálra? — kérdezte Buda Béla 1981-ben. — Úgy vélem, hogy a halállal való foglalkozásnak olyan jelképes kihatása van az élőkre, aminek komoly mentálhigiénés jelentősége lehet, mert e módozatokon át áttételes úton sokat tehetünk valójában a fiatalokért, az élőkért is!²²⁹ Polcz Alaine fogalmazta: "A saját fel nem dolgozott halálfélelmünk döntő a halálhoz, a haldoklóhoz való viszonyulásban. Kevesen néznek szembe a halál kérdésével, kevesen tudják feldolgozni, enélkül pedig nem lehet másoknak sem válaszolni."²³⁰ Tapasztalataként megjegyezte, hogy a beteg, haldokló gyerek gyakran jobban feldolgozza magában a halálélményt, mint az őt sajnáló szülők és rokonok, vagy — tegyük hozzá általánosítás nélkül —, hogy az őket ápolók.

Ribár János ceglédi evangélikus lelkész Yorik Spiegel: "A gyászoló folyamata" című könyvét elemezte. Y. Spiegel szerint "[...]a gyász menetének, lefolyásának négy döntő része van:

A legelső fázis az ún. *sokkfázis*, amely néhány napig is eltarthat. Ekkor veszik hírért a halálnak az érintettek. A második a *kontroll* fázis, amely a temetés végéig, a rokonok, ismerősök távozásáig tartó 3-7 napos időszak. A harmadik, a legnyomatékosabb, a legtöbb figyelmet igénylő fázis az ún. *regressziós* fázis, amikor roppant bonyolult pszichés mechanizmusok, lelki folyamatok indulnak be, és tulajdonképpen a múlt és a jövő között feszül ki az egyén. A múlt feldolgozásának és a jövő felé irányultságának egy rettentő nehéz küzdelme játszódik le, és ha ekkor értő ember áll a gyászoló(k) mellé, az nagyon sokat segíthet. A negyedik az ún. *adaptációs* fázis a legkönnyebb, 6-12 hónapig tart, az élet újrakezdésének az ideje."²³¹ Vajon kit gyászolunk? Az *elhunytat*, *magunkat*, vagy azt az *állapotot*, amely az elveszített személy révén többé nem tér vissza? Buda Béla így fogalmazott: "Azt tudjuk a gyászról, hogy egy sajátos csapás,

²²⁸ Juszt L. — Zeley L. 1982. 165-166.

²²⁹ Blasszauer B. 1984. 78.

²³⁰ Polcz A. 1993. 186.

²³¹ Juszt L. — Zeley L. 1982. 162.

Ribár J. 1990. 211-224.

trauma, veszteségélmény a gyászolóknak, akik elvesztettek valakit, akit szerettek, aki életüknek tartósan a része volt."²³²

A nővéreknek a legtöbb gondja azzal van, hogy a halott hozzátartozója nem dolgozta fel a halálélményét. Bejön az osztályra, veszekedik, vádol, sőt gyakran gyanúsítgat és értetlenül áll a tények előtt. Néhány perc alatt meggyőzni, az élete során elmulasztott halászleletet kialakítani lehetetlen benne, mégis rendezni kell vele, hogy ne kételkedve és gyűlölettel távozzon. "[...]két szélsőséges nézet, ill. magatartás uralkodik — írta Andor Miklós. — Az egyik, amelyik semmiképpen nem fogadja el a hozzátartozó halálát, a másik alig várja a megváltó halál bekövetkeztét."²³³

A gyász földolgozásában megszívlelendő egy külföldi tapasztalat: "Elhunytak hozzátartozóival foglalkozva kiderült, hogy hat hónap elteltével a holttest megnézésére lehetőséget nem kapott személyek nagy többsége nagyon sajnálta e lehetőség elvesztését, míg a holttestet megtekintők közül csak nagyon kevesen bánták ezt meg."²³⁴

Buda Béla szerint az is gyászjelenség és földolgozása szintén nagyon nehéz, ha a hozzátartozókban *föltámad a lelkiismeret-furdalás*. Mindaz, ami rosszat az elhalt életében vele szemben elkövettünk, vagy az elmulasztott segítség, illetve szeretet. A gyászoló az ezek feletti bánat őrlődését egyedül alig lesz képes feloldani. "A gyász egyik feladata az lesz, hogy ezt a büntudatot is feldolgozza a veszteséggel együtt. Ebből már következik, mi is a gyász lényege: mintha elvettek volna az emberből valamit, mintha leszakították volna a lelke egyik darabját, mintha testileg is megcsönkítették volna. Olyan, mint amikor egy szoros érzelmi kapcsolat, szoros rokonsági kapcsolat, szerelem, barátság elvész."²³⁵

Ribár János szerint: "A hozzátartozó halálát közvetlenül átélő gyászolóknak még nem érdemes, sőt nem is szabad azt mondani, hogy »ne sírj«, ebben a pillanatban a hívő ember számára sem lelket emelő segítség az örök életbe vetett hit, mert hirtelen és villámgyorsan az egész lelkét a veszteség megrázó élménye tölti be, ugyanis a halál ilyen megtapasztalása során egy kozmikus összeomlást él meg, egy privát-kozmosz romjainak zuhanását látja, s e romok önmagára esnek."²³⁶

232 Jusz L. — Zeley L. 1982. 167.

233 Andor M. 1993. 2:75.

234 I. Ainsworth-Smith. 1990. 190-191.

235 Jusz L. — Zeley L. 1982. 168.

236 Ribár J. 1990. 194-195.

A hozzátartozók, szülők halálélményének földolgozása a gyermek és a felnőtt halott esetében eltér. Már a látogatások során ennek megfelelően kell fölkészíteni az embereket, illetve tisztába kell lennünk azzal, hogy a látogatók mennyire ismerik, illetve mennyire fogadják el a tényeket.

Az ápolónak a nővérré válás során rá kell nevelődnie a halálélmény feldolgozására. Ezt már tanuló korában gyakorolnia kell. A gyermek és a fiatal "Ha halál nélküli életbe nő bele[...], védtelenné válik, félni fog haldoklótól, holttestől. És ezt majd gyermekeinek adja tovább[...]"²³⁷

Polcz Alaine azt tanácsolja, hogy "[...]a haláltémával kapcsolatban is kövessük a családi, népi, nemzeti hagyományokat. Használjuk a régi rítusokat — lehetőleg ne csak formálisan —, és keressük, figyeljük, teremtsük az új rítust."²³⁸

A gyász folyamatának megkönnyítésére Buda Béla hasonló tanácsokat adott: "[...]hagyni kell a gyász folyamatát végigfutni, sőt ezt elő kell segíteni. Engedni kell és bátorítani, hogy foglalkozzék a vesztes, a hozzátartozó, a barát vagy a szerelmes — az elvesztett emberrel, viselje a gyász jeleit, és hajtsa végre azokat a gyászrituálékat, amelyeket a társadalom neki kínál. Itt látom értelmét annak, hogy valaki úgy gyászoljon, ahogyan azt régen előírták, hogy öltözködésében, viselkedésében, életmódjában hordozza egy kicsit a gyászt. Foglalkozzék a halott emlékével."²³⁹ Nagyon fontos, hogy a gyász földolgozásában hagyjuk a hozzátartozókat emlékezni: közösen beszéljünk velük a veszteségekről, és engedjük, sőt ösztönözzük őket beszélni. Fontos az is, hogy a temetőbe járjanak, a sírt gondozzák, virágot vigyenek, gyertyát gyújtsanak stb.

Buda Béla jelzi: "Tapasztalati tény, vizsgálatok is mutatják, hogy ahol a hozzátartozók aktívan részt vesznek a haldoklás folyamatában, és ahol erről beszélnek, és érzelmet »cserélnek«, ott a gyász lefolyása lényegesen könnyebb, és kevesebb feszültség származik belőle."²⁴⁰

Miért fontos ezen a téren is a hagyományok megtartása és fejlesztése? "Az emlékek ápolása a folyamatosság érzését és tudatát adja; a

²³⁷ Polcz A. 1993. 187.

²³⁸ Polcz A. 1993. 186.

²³⁹ Jusz L. — Zeley L. 1982. 169-170.

²⁴⁰ Jusz L. — Zeley L. 1982. 171.

múlt beépítése a jelenbe és a gyermekeken át a jövőbe. A gyökértelenség a mai ember egyik nagy baja[...]"²⁴¹

Polcz Alaine szerint a halálélménynek kétféle feldolgozása van: az egyik a hagyományos társadalom gyásza, a másik a mai amerikai módszer. Ez utóbbiról így írt:

"A halott színes ruhában, frissen készített frizurával, kifestve, könnyedén hátradőlve, félig ül, félig fekszik egy virágokkal körülvett kereveten. Halk és nem szomorú zene szól. Minden olyan, »mint az élet«. Semmi gyász, semmi komorság, nincs fekete szín stb. Majd gombnyomásra elsüllyed, és míg a hozzátartozók és vendégek egy teapartin vesznek részt, és elcsevegnek, megtörténik a hamvasztás. Az urnát bezárják egy kis kazettába, és elhelyezik az »őríző« kertbe, ahol minden rendezett, mosolygó, kellemes, és állandó könnyűzene szól. A kapun felírás: »Ó halál, hol a te fullánkod?«"²⁴²

Ide kívánczik Ady Endre: "A halottak" c. versének néhány sora:

" Akik lakoznak csendben valahol,
Szomorú fűz akikre ráhajol,
Akiknek sírján halvány mécs lobog,
A gyötrődést azok már rég feledték:
Mi sírva élünk, ők meg boldogok."

A mai magyar halálélmény feldolgozása a hagyományos és az amerikai típus, e két véglet között hanykolódva szintén a hazugságok sorára épül, és a hátramaradó családtagokban mindörökké megmarad a lelki emésztetlenség görcse. A nővérnek meg kell tanulnia e görcsből valamit oldania.

18. A HIT

" E múltó világhoz ne kösd szívedet,
a lét kurta, hasznot nem oszthat neked."²⁴³

(Firdauszi)

Akár tetszik, akár nem, a halál közelében még az ateista is találkozik a hit kérdésével és életének újragondolására ösztönzi. Polcz Alaine egyik adatközlője: "U. O." 40 éves orvosnő terminális állapotba került fia

²⁴¹ Polcz A. 1993. 175.

²⁴² Polcz A. 1989. 25.

²⁴³ Kristó N. I. 1982. 1:137.

halálfélelmét nem tudta oldani. "[...]megfogalmazta, hogy hit nélkül nem lehet hitet adni, és hit nélkül nehéz a halált elfogadni. Hogy a test elpusztul, az ember többet semmit nem érez, nem halálmagyarázat."²⁴⁴

A hit nem olcsó vigasztalás. "Aki mélyen hisz Istenben, az *komoly segítséget kap*, feltéve, hogy nem formális, úgynevezett »vasárnapi« hívő."²⁴⁵ K. Ring egyik halálközeli állapotba jutott adatközlője az újraélesztése után vált valódi hívővé. "Magvat kaptam, hogy elvessem" — fogalmazta a látomásáról. Sokan válhatnak hívőkké valamilyen megrázó élmény után.

Hinni nem könnyű. Minél szerényebb valakinek a természettudományos és a filozófiai fölkészültsége, minél inkább a *tárgyi meggyőződést* vallja, annál kevésbé alakul ki benne valamilyen istenkép vagy túlvilág lehetősége. "Hívő" ateisták szerint "[...]az »eredendő babonáság« legyőzése vezet a magasabb rendű hitetlenség állapotához — írta Benedek István —, amely csak kivételes, felszabadult elméknek adatik meg. Ezek a kivételes elmék azonban soha nem tudtak választ adni azokra a matefizikai kérdésekre (honnan jöttünk, hová leszünk, a lélek és a test egysége vagy kettőssége, a lélek halhatatlansága, az élet értelme, a teremtés, Isten mivolta stb.), amelyeket száz éve a biológus Ou Bois-Reymond *ignoramus et ignorabimus* (nem tudjuk és nem is fogjuk tudni) tétele kiiktatott a tudományos kutatás köréből, s az éppoly kiváló biológus, Ernst Haeckel hasztalan igyekezett kollégája tételét tudományosan cáfolni."²⁴⁶

A feloldhatatlan tudományos ellentmondások a hit elfogadását nehezítik. Benedek István őszintén le is írta: "Aki azt várja, hogy állást foglalok a hit és a tudomány e vitájában, csalódik. Nem hiszek eléggé a tudásban, és nem tudok eléggé hinni ahhoz, hogy választani tudjak. A titok maradjon titok, adjon alkalmat a tudósoknak a kutatásra és a misztikusoknak a ködvarépítésre."²⁴⁷ Nos, ez a "ködvarépítés" eléggé lehangoló és több millió hívő embert jogosan sérthet, ugyanakkor nem szabad eltitkolni a valóban feloldhatatlannak látszó ellentmondásokat sem. (Itt nem az ateista viccre gondolunk, hogy "tud-e az Isten akkora követ teremteni, amelyet nem bír fölemelni", mert a talányokat valószínűleg mai ismerethiányunk szaporítja.)

²⁴⁴ Polcz A. 1993. 35.

²⁴⁵ Polcz A. 1993. 123.

²⁴⁶ Benedek I. 1991. 7-8.

²⁴⁷ Benedek I. 1991. 13.

18.1. FELOLDHATATLAN ELLENTMONDÁSOK

A ma tudományosan meg nem oldható, ide vonatkozó kérdések két nagy csoportra oszthatók:

1. Ki, mikor és milyen célból alkotta meg a Metagalaxist vagy világegyetemet, illetve
2. van-e az embernek lelke, és ha létezik, mi történik vele a test pusztulásakor?

Már ez az utóbbi gondolat is tovább osztható: hol volt a lélek a születés előtt? Lennie kell valamilyen lélekvándorlásnak talán?

A keresztény hit szerint Isten Ádámnak adott át a lelkéből. Ez "nagy adag" lehetett, mert azóta is osztódik. 1994-ben több, mint ötmilliárd ember él a Földön és évmilliók alatt ennek sokszorosa halt már meg. Minden pillanatban van egy fogantatás, ha nem több! A megszületésre váró lélek hogyan dönti el, hogy a tengernyi választási lehetősége közül végül is melyik anyaölből szülessen meg? De mi történik azzal a lélekkel, aki meg sem születik, mert a magzat vagy az őt nevelő anya idő előtt elhal? Mi értelme lehetett az életét elindítani és a születése, öntudata, illetve küldetésének teljesítése előtt elvenni?

Ha pedig a lélek vándor, az "utolsó ítéletkor" melyik "porhüvelyben" támad majd fel? Melyiket részesíti előnybe azok közül, amelyeket évmilliók óta sorban lakott, és miért éppen azt? El kell-e fogadnia azt a buddhista tanítást, miszerint "egyedül a lélek *van*, minden egyéb csak káprázat", így a fizikális dolgok között a test is, és ezek szerint nincs, ami "feltámadjon"?

Egyáltalán "Mi hát az, ami kicsusszan a testből a halál pillanatában? Kétféle válasz is adódik — írta K. Ring. — Az egyik: a *tudat* hagyta el a testet. A másik: valamiféle *második test*."²⁴⁸ K. Ring és más szerzők ezt a "valamiféle második testet", mint a "porhüvely pontos mását", különös *asztrális testet* írták le. A halállal kapcsolatban itt jutottunk el a hívők túlvilágához, amellyel a teljesség igénye nélkül, de foglalkoznunk kell.

²⁴⁸ K. Ring. 1993. 259.

19. A TÚLVILÁG

" A Nagy Titok mögé út nem vezet egy sem,
függönye nem nyílt szét egy lélek előtt sem.
Csak a sír bizonyos. Jobb, ha iszom, mintsem
menedékem kőszá mondákban keressem."²⁴⁹

(Omár Chájjám)

A középkori perzsa költő lehangoló sorait azért nem lehet bizonyítani, mert a vissza nem fordítható felbomlás kezdete után, a "túlvilágról" még senki sem jött vissza beszámolót tartani. Sokféle látnok, azután révületbe jutott sámánok, szívhalálból visszatértek, buddhista jógik és guruk, halottlátók stb. állítólag kapcsolatot tudnak tartani a túlvilággal.

Gond az, hogy a túlvilágképünk nem egységes. Kultúránként, vallásonként, olykor egyes korszakokként eltér, de adott csoporton belül az egyes ember is másként látja. Ezt a "sokszínűséget" képtelenség bemutatni, de a főbb elképzeléseket, amelyekkel a nők is találkozhatnak, ismertetjük. Tennünk kell ezt azért is, mert nem tudhatjuk, hogy a terminális időszakban milyen túlvilágképpel rendelkező beteggel kerülhetnek ápolóink kapcsolatba, és ennek megfelelően, milyen kérdésekre kell nekik válaszolniuk.

19.1. A TÚLVILÁGRA KERÜLT SZELLEM ÉSZLELÉSE

Gyakran lehet találkozni olyan beszámolókkal, hogy egyszerű emberek elhaltak szellemét érzékelik, a túlvilág "bizonyosságául". H. Murphet írta:

"Sok bennszülött kétségtelenül gyakran érzi, és néha látja is az elhunytak szellemét, akárcsak a néhány ritka látnok a civilizált közösségekben."²⁵⁰ Néhány idevágó, érdekes példát említ. Bill Hand hadnagy azt vallotta, hogy "Apám még gyermekkoromban meghalt, és azóta gyakran beszél hozzám."²⁵¹ Hank Gorell amerikai haditudosító mondotta: "Az éjszaka közepén fölébresztett valami, és teljesen

²⁴⁹ O. Chájjám 1958. 30. vers

²⁵⁰ H. Murphet. 1993. 30.

²⁵¹ H. Murphet. 1993. 50.

megdöbbentem, amikor megláttam, hogy halott apám áll az ágyam mellett. A szobában sötét volt, de az apámból valahogyan fény sugárzott."²⁵²

Saját gyűjtésünk is van. 1994. januárjában az egyik 16 éves kislány tanítványunk a "félelem és rettegés" témakörben írt dolgozatában a következőkről számolt be:

"Amikor a nagyapám meghalt, nagymamám egyedül maradt a kertés házban. A szomorú eset után sokszor aludtam mamámnál. Este néztük a tévét, és én kimentem ennivalóért. Amikor a konyhában voltam valami megmagyarázhatatlan borzongás futott át rajtam, majd félni kezdtem és a végén már egész testemben reszkettem. Rettegni kezdtem, a fogaim »szabályosan« vacogtak. Úgy éreztem, hogy menekülnöm kell innét. Sietve oltottam le a lámpákat, szinte futottam be a tévészobába. Egész végig úgy éreztem mintha valaki vagy valami, egész végig nézett volna. Olyan volt, mintha végig ott állt volna mögöttem a nagyapám."

19.2. A TÚLVILÁG KÉPZETE

Benedek István fogalmazta: "[...]a másvilág képzete két lélektani tényezőből tevődik össze: a vágyból és a félelemből."²⁵³ C. G. Jung szerint "[...]kétségbeejtően keveset tudunk az individuális psziché halálon túli továbbéléséről, oly keveset, hogy e tekintetben nem is tudjuk, hogyan lehetne valamit is bizonyítani. Ugyanis tisztában vagyunk azzal, hogy tapasztalaton alapuló bizonyítás e tekintetben éppoly lehetetlen volna, mint Isten létének bizonyítása."²⁵⁴

C. G. Jung utalt arra, hogy a túlvilágképünk egy kultúrán belüli egyformasága azonos lelki gyökerünk következménye. "A psziché őseredeti struktúrákörülményei éppen annyira meglepően uniformizáltak, mint a látható testéi."²⁵⁵ Mint azt fejezetünk bevezetőjében írtuk, a mi tapasztalatunk ettől eltér. Nem véletlen ez és szó sincs Jung tévedéséről. A XX. század második felében az ember fokozatosan individualizálódik, kiesik a *hagyományos csoportból* és elveszíti annak a látásmódját. Helyette új képet fest önmagának lélekről, túlvilágról, mindenről.

²⁵² H. Murphet. 1993. 51.

²⁵³ Benedek I. 1991. 8.

²⁵⁴ C. G. Jung. 1991. 46.

²⁵⁵ C. G. Jung. 1991. 47.

19.3. TÚLVILÁGKÉPEK

A túlvilág képe nem minden kultúra emberének tudatában van szeretetreméltó helyen, ahol a "Fény uralkodik" és a "lelkek boldogságban élnek". Az ókori Mezopotámia népeinek ékirásos eposzaiban megszületett az *alvilágkép*, és ettől kezdve évezredekig több nagy kultúra: a görögök, rómaiak, finnek, germánok stb. is ismerik.

A sumér-asszír-babilóniai eredetű Gilgames eposzban a hős így beszélt az alvilágról:

" A sötétség házába szállunk! »Soha-vissza« úton röpködünk!

A házat, azt az éjsötétet, nem hagyja el többé, ki egyszer

magas küszöbét áttallépte. Fény nélkül él,

öröm nélkül él a halál háza, vaksötétben imbolyognak ott lenn az árnyak,

port isznak, és agyagot esznek. Fény hozzájuk soha nem ér már, sötétben, vaksin imbolyognak[...]"²⁵⁶

A 2500 éves buddhizmus reinkarnációkkal biztosítja, hogy a lélek *megtisztulva teljesítse küldetését és "buddhává váljon"*, vagyis *eljusson a nirvánába*. Ez nem a teljes megsemmisülés helye, hanem az *érzelmekek hiánya*, illetve — és főleg — a *vágyak kihalásának állapota*. A nirvánában tehát nincs se vágy, se öröm.

A keresztények szerint a lélek a halál után megméretik. A gonoszok a *pokolba* kerülnek, ahol *örök gyötrelemben* élnek. A jók a *mennyországba* jutnak, ahol Isten közelségét élvezve, *örök boldogság* vár rájuk. A katolikusok szerint van még egy köztes hely is, ahová ideiglenesen azok kerülnek, akiknek több bocsánatos bűnt kell *levezekelniük*. Ez a *tisztító tűz* vagy *purgatórium* helye. Innen kikerülve — ha résnyire is —, de megnyílik előttük a "mennyek kapuja" és bemehetnek rajta.

Gecse Gusztáv mindezt így foglalta össze: "[...]az egyes ember túlvilági sorsa a halál után közvetlenül bekövetkező külön ítéleten dől el. Az ítélet után a jók lelkei a mennyországba, a rosszak lelkei pedig a pokolba jutnak. A mennyország a keresztény eszkatalógia [a végső dolgok tudománya, az utolsó ítéletről szóló elképzelések] szerint valóságos hely, amely valószínűleg a világmindenség középpontjában található. Az üdvözült lelkek itt örök boldogságban élnek, színről színre látják Istent. A poklot szintén valóságos, körülhatárolható — bár ismeretlen — helynek

²⁵⁶ Gilgames, 1966. VII. tábla, 129.

tartják, ahol örök szenvedés a bűnösök osztályrésze[...]" A tisztító helyről így írt: "A purgatóriumban lévő lelkek kapcsolatot tarthatnak a földi emberekkel: segítségül kérhetik szenvedéseikben, amelyet a földiek imádságok és áldozatok formájában enyhíthetnek vagy megrövidíthetnek."²⁵⁷

Az iszlám az igaz hívők számára a *paradicsomot*, az *eliziumi mezőket* kínálja, ahol minden földi jót megkapnak, míg a Korán és Allah ellen vétők a *gyehennában* fognak szenvedni. Az iszlám és a keresztény túlvilágkép hasonlósága nem tagadható.

Az utóbbi évtizedekben a buddhista reinkarnációt és a keresztény túlvilágképet ötvöző, eltérő egyéni sajátságokat mutató misztika alakult ki, amelyet talán *asztrális* felfogásnak nevezhetnénk. Több hazai és külföldi képviselője van. Köteteik elárasztották a könyvesboltokat, több ezren olvassák és hatásuk alá kerülnek. A kismővéreknél is ezt tapasztaltuk, ezért e témával részletesebben kell foglalkoznunk.

19.3.1. AZ ASZTRÁLSÍK

W. Charon írta: "Amit túlvilágnak neveznek, nem más, mint az asztrálsík [csillagsík], ahová a lélek visszavonul, mihelyt a fizikai test fenntartásának fáradozásai után a kapcsolat — akár időszakosan, akár végleg — megszakad."²⁵⁸ Jankovich István szerint ez az asztrálsík nem a Földön van. "A Föld véleményem szerint nem büntetőtábor, hanem Isten nevelőintézete, amelyből az idők során pozitív fejlődés útján ki lehet kerülni."²⁵⁹

"Az asztrálsík, másnéven a túlvilág sokkal nagyobb, mint a Föld. Egészen más fölépítésű. Szilárd határai hiányoznak, de az egyes szféráiban élő individuumok képzeletvilága ugyanolyan szilárd kulisszákat varázsol köréjük, mint amilyen a Föld országa és városa, ahol élnek."²⁶⁰ Ezt a különös túlvilágot körülöttünk is megtaláljuk. "A túlvilág mindenütt jelen van, s térbeli meghatározással megközelíteni nem lehet. A fizikai világ és

²⁵⁷ Gece G. 1971. 115.

²⁵⁸ W. Charon. 1992. 12.

²⁵⁹ Jankovich I. 1992. 125.

²⁶⁰ W. Charon. 1992. 14.

túlvilág közötti különbség mindössze szemléleti, vagyis abból adódik, hogy az eseményeket milyen szögben nézzük.²⁶¹

Ennek a különös túlvilágnak a megértését az is bonyolítja, hogy az asztrálsíknak "fokozatai" vannak. Ez a "sík" nem egy sík! Legegyszerűbb kétségtelenül az asztrálsík, más néven a *fényes sík*. Innen a lélek továbbjut a *mentális síkba*, amely maga a mennyei sík vagy *Devachan*. A lélek a megtisztulás fokozatai során a mentális sík három legfelső régiójába kerül: ezek viszont a *kauzális síkban* vannak.²⁶²

Amilyen különös ez a túlvilág, épp olyan érdekes a hitvallóik halállal kapcsolatos elképzelése is. Robert Crookall megállapította, hogy "[...]amikor bekövetkezik a halál, a fizikai testből felszálló éteri kettős az asztrális (szellemi) testből és az éteri burokból áll. A végső és visszafordíthatatlan halált a kettőst az asztrálistesthez kötő »ezüstszál« elszakadása okozza."²⁶³ A halál után "Az egyetlen realitás az individuum öntudata, amely minden ellenkező beállítással szemben, teljes épségben megmarad, és az egyetlen biztos támpontot nyújtja ennek a síknak szünet nélkül szétfolyó világában."²⁶⁴

A lélek a halál után valamilyen köztes létbe kerül, ez a "két élet közti állapot", vagy *Bardo*, amelynek, mint láttuk, három síkja van. E tan hirdetői szerint a lélek a halál beálltakor a *fejtetőn keresztül távozik*. Amikor — például klinikai halál állapotát követő újraélesztés során — visszatér, szintén a fejen át költözik a testbe.

W. Charon misztikáját *hermetikusan*, azaz *titkos, bűvös filozófiának* nevezi. Ez a szemlélet a keresztény pokol—mennycsország, az ateista teljes megsemmisülés, vagy a nirvánába való föloldódás helyett, egy újabb lehetőséget kínál a lélek számára. Ezt írta: "[...]a lélek a halálban nem kerül különleges helyre, és a megsemmisülés martaléka sem lesz, hanem olyan világba lép át, ahol azelőtt is mindennapos vendég volt."²⁶⁵ Utal arra, hogy a lélek már korábban az asztrálsíkon volt, majd onnan költözött ideiglenesen abba a testbe, amelyet a halálkor elhagyva, ismét visszatért az asztrálsíkba. "[...]a hermetika nyíltan kimondja, hogy a lélek a születés alkalmával sem hagyja el egyetlen pillanatra sem eredeti tartózkodási helyét, hanem az emberi tudat tökéletlenségénél fogva, időnkénti

261 W. Charon. 1992. 10.

262 H. Murphet. 1993. 101.

263 H. Murphet. 1993. 94.

264 W. Charon. 1992. 21.

265 W. Charon. 1992. 9.

kábulatban — amely a lélek szempontjából biológiai tevékenység — megfelelkezik valódi rendeltetéséről, s egy számára idegen világban folytat átmeneti tevékenységet."²⁶⁶

Az ezoterikus, magyarul titkos tan szerint "Az ember egyidejűleg él két világban, a fizikai és a szellemi síkon: nappal, amikor az élettani funkciók uralma alatt a feltudat ideaköre érvényesül, elfelejtjük másik életünket, éjjel azonban a paraszimpatikus idegrendszer veszi át a szervezet kormányzását, s énünk visszatér a pszichikai síkra, hogy ott régi sziderikus [csillagászati] életét folytassa."²⁶⁷ Mintha Petrarca szavait idézte volna: "Igen, a halál rokona az álom[...]"²⁶⁸

A halál után a lélek újra átéli vagy végignézi földi életét és megítélheti saját cselekedeteit. Ez viszont "[...]nem az állam, a vallás vagy a társadalom törvényein, előírásain, szokásain alapult, hanem a szeretet általános, kozmikus harmónia-törvényén."²⁶⁹

Az asztrális felfogás szerint "Minden Én-tudat az anyag legalsóbb síkjáról rajtol, ami jelképesen nem egyéb, mint a lehető leglassabbra állított isteni rezgésfrekvencia. Feladatunk — vagy karmánk [genetikailag meghatározott sorsunk] — a fejlődés. Célunk: hogy elérjük az őseredetet, beleröppenünk a fénybe, egyesüljünk Istennel, vagy az ÉN feloldódjék a fényben, a Nirvánában."²⁷⁰ Kétségtelen érdekes szemlélet a keresztény istenkép, a buddhista nirvána és a "Fénylény" — vele még a halálközeli élmények taglalása során részletesen foglalkozunk — ilyen ötvözete. Jankovich a "Pistis Sophiá"-ban talált keresztény vallási szöveget idézi: "Azon fáradozzatok, hogy befogadjátok a Fény titkait, és bejussatok a Fény birodalmába, ne halasszátok el ezt napról napra vagy életről életre, abban a hitben, hogy később is hozzájuthattok a titkokhoz akkor, ha soha többé nem tértek vissza már más létformában a világra."²⁷¹ Ez a fejtegetés végleg átvezet a reinkarnáció vizsgálatába, amely nálunk is sok ember gondolatában él és hisznek benne.

²⁶⁶ W. Charon. 1992. 9-10.

²⁶⁷ W. Charon. 1992. 10.

²⁶⁸ Kristó N. I. 1982. 1:151.

²⁶⁹ Jankovich I. 1992. 38.

²⁷⁰ Jankovich I. 1992. 89-90.

²⁷¹ Jankovich I. 1992. 112.

20. "[...]JEGY VÁZA VOLTAM, AMI ÖSSZETŐRT"
(Kisnővér 53. dolgozata.)
REINKARNÁCIÓ

" Az örök haladás: dicső agyém csupán,
Örök forgás e lét; az állat visszatér,
Vasketrecébe zár az Idő és a Tér,
Agyad meddőn eseng a Nirvána után!"²⁷²

(Juhász Gyula)

A reinkarnáció újraszületést, megújulást jelent. Ezzel rokon a szamszára, vagy körforgás, az anyag megmaradásának elve alapján magyarázott biológiai körforgás. Ehhez azonban a halhatatlan lélek vándorlása kell, amely még nem állapodott meg sem a mennyben vagy pokolban, sem a nirvánában, hanem a köztes létből — a halál utáni és az újjászületés közötti állapotból — valamilyen élőlénybe, állatba vagy emberbe költözik. Amikor az meghal, újabb lényt keres magának, mindaddig, amíg küldetését be nem fejezve, végleg vissza nem tér a túlvilágra.

"Azért élünk a Földön — írta Jankovich István —, hogy fejlődésünk során megkurtítsuk az Istentől elválasztó távolságot, ledolgozzuk karmikus megterhelésünket. Ha ezt elértük, megszűnik az újabb újjászületések kényszere is."²⁷³

A reinkarnáció szükségességéről H. Murphet ezt írta: "Lewis így fogalmaz: »Mert a hús követte el a bűnt, a húsnak kell miatta megszenvednie.« Ezért a léleknek újra kell születnie."²⁷⁴ Hasonló gondolatokat tükröz John Masefield (1878—1967) írása is: "Úgy hiszem, ha az embernek meg kell hallnia, a lélek visszatér a Földre. Új húsköntösben, más anyaölből, erősebb tagokkal, világosabb értelemmel: a régi lélek újra útra kél."²⁷⁵

Több esetben megfigyeltek különös parapszichológiai eseményeket. Egyes személyek például elfelejtették anyanyelvüket és olyan idegen nyelven szólaltak meg, amelyet sohasem tanultak. Ezek az események lehetnek például nagy fizikai és lelki megrázkódtatások, vagy súlyos

²⁷² Juhász Gy. : "Az örök visszatérés". 1905.

²⁷³ Jankovich I. 1992. 90.

²⁷⁴ H. Murphet.1993. 115.

²⁷⁵ Jankovich I. 1992. 5.

balesetek utáni állapotok, lázalmok és a klinikai halál állapotából való visszatérés után. Akik hisznek a reinkarnációban, azzal magyarázták a különös beszédkésztséget, hogy a lélek egy előző életére emlékszik vissza. Jankovich István írta: "A klinikai halál állapotában olyan reinkarnációs »emlékek« ébredtek bennem, amelyek csak megerősítették keresztényi tudatomat."²⁷⁶

Jankovich a "Túléltem a halálomat" (Budapest, 1992.) című könyvében elbeszélte, hogy súlyos baleset következtében klinikai halál állapotába került, és ekkor, halálközeli élményként nyolc korábbi életére emlékezett vissza. Tizennégy "embercsoportot" említett, akik a reinkarnáció létezését "bizonyítják". Azt állítja, hogy "[...] minden ötödik német ember hisz abban, hogy élt már egyszer és halála után újjászületett. Minden negyedik angol is hisz ebben, és minden harmadik amerikai. Sokan állítják, hogy emlékeznek korábbi életeik egyes eseményeire."²⁷⁷ Ez a *déjà vu* jelenség: "mintha láttam, átéltem" volna már előbb azt a tájat, eseményt, amely hirtelen ismerősnek tűnik, holott ebben az életünkben bizonyosan először találkozunk vele. Ebben az esetben nagy valószínűséggel arról van szó, hogy az agysejtekben elraktározott sok milliárdnyi emlékkép, az álmhoz hasonlóan, olyan képeket illeszt egymás mellé, vagy egymás után, amelyek e különös élményt alkotják. Hasonlatos a gyerekek "csodatávcsovéhoz", a *kaleidoszkóphoz*, amelyben tükrök és színes üvegdarabkák vannak. Belenézve és forgatva, mindig más-más virágokat, geometrikus ábrákat látunk benne, de előfordul, hogy a véletlen közel azonos látványt hoz létre, és úgy tűnik, mintha ezt már láttuk volna.

Jankovich azt nem tagadja, hogy minden ember csak egyszer él. A lélek az, amely vándorol és hol adriai halászbán, hol pedig több gyermekes észak olasz anyában születik újjá. Így írt erről: "Emberként minden ember egyszeri lény, hiszen az ÉN mindig más és más anyagi testet választ »ruhájának«[...] Az ÉN-nek mindig új ruhára van szüksége, vagyis új testre, olyanra, amely a fejlődését a leginkább elősegítheti. Így lehetséges az, hogy az ÉN nagyon különféle individuumok formáját ölti fel több földi élete során, mert így tudja csak megoldani különféle feladatait."²⁷⁸

A reinkarnációt hívők több világvallás alapvető dogmáit forrasztották egybe. Ezt R. A. Moody, a halálközeli élmények vizsgálatával és összegezésével sem volt képes cáfolni. Azt viszont megállapította, hogy

²⁷⁶ Jankovich I. 1992. 11-13.

²⁷⁷ Jankovich I. 1992. 23.

²⁷⁸ Jankovich I. 1992. 87.

"- Mindenki, akivel beszéltem, a zsidó-keresztény hagyományok alapján állt."²⁷⁹

Az átfogó istenképpen új *humanizmus született*, amelynek éltetője a reinkarnációba vetett hit. Jankovich írta: "[...]a reinkarnációban hinni — ez számomra azt jelenti: szeretetben élni. Csak az gyűlöli vagy teheti ellenségnek embertársait, aki nem hisz a jelenlegi élete utáni vagy előtti életben."²⁸⁰

21. HALÁLKÖZELI ÉLMÉNYEK

" De kár, hogy az élet tarsolya kiürül,
kincse elfolyik, mint víz ujjaink közül,
nem akadt még ember, ki túlról megtérvén,
valami biztatót hozott volna hírül."

(Omár Chájám. 57.)

A perzsa költő állítása megdőlni látszik — legalábbis több kutató és élményt megélt páciens állítása szerint —, hogy ti. megjárták a túlvilágot és onnan visszatértek korábban elhagyott testükbe. (Itt tehát a reinkarnáció nem érvényesül!) A bőséges hazai és külföldi szakirodalom vázlatos áttekintésével ismerkedjünk meg e fogalommal.

A halálközeli élmények nem mai keletűek, de az intenzív érdeklődés kétségtelenül a XX. század második felében fordult felé. Már a XV-XVI. századi ábrázolásokban látni lehet, hogy a haldokló előtt megjelenik a Szentháromszág Szűz Máriával és az égi sereggel, vagy éppen a sátán a démonaival. "A haldokló szeme előtt mintegy vízióként újra leperegnek élete eseményei"²⁸¹

A XVII-XIX. században a helyzet mind inkább individualizálódik. Kunt Ernő írta: "Az egyén kerül előtérbe, aki már maga áll szemben előtte újra lejátszódó életével. Ekkor, a vég tiszta világosságánál ismerheti fel magát a haldokló saját sorsát."²⁸²

Mint korábban említettük, a halálközeli élményekhez hasonló vagy azokkal megegyező látomásai nemcsak a haldoklóknak vannak. "[...]a

²⁷⁹ R. A. Moody. 1993. 187.

²⁸⁰ Jankovich I. 1993. 133.

²⁸¹ Kunt E. 1981. 91.

²⁸² Kunt E. 1981. 91.

táptosok, de még inkább a *halottlátók*, akik három, hét, kilenc napig tartó betegség, eszméletvesztés, elragadtatás során a túlvilágon járnak, s beavatást nyernek az ottani törvényekbe. Ezután öntudatra ébredve — ha a saját akaratok ellenére is — éppen olyan természetes kapcsolatot tartanak fenn a halottakkal, mint az élőkkel."²⁸³ Bizonyos mértékig őket tekinthetjük a klinikai halál állapotából visszatért és halálközeli élményekről beszámoló emberek "előképei"-nek.

"A túlvilágra bepillanthatnak a tetszhalottak, akik azonban életre kelve elfelejtik látomásaikat. Beregi hiedelmek szerint kiváltságos embereknek megadatik, hogy még életükben meglássák a túlvilágot."²⁸⁴

Ezek után foglaljuk össze, hogy az eddigi tapasztalatok alapján kiknek voltak halálközeli, vagy azzal megegyező jellegű látomásai?

1. Az *egyes embercsoportok* és a *túlvilág szellemei* között *kapcsolatot teremtő*, erre a feladatra készülő emberek, táptosok, sámánok, varázslók, papok, halottlátók stb. Az ő látomásaikban nem saját életüket "nézik vissza", hanem

a/ a csoport elhalt tagjának szellemét keresik és vele létesítenek kapcsolatot;

b/ a csoporttal kapcsolatban lévő "látnok" a túlvilág szellemeitől kap üzeneteket.

2. *Végveszélybe került egészséges emberek*. Ilyen lehet például egy szikláról lezuhanó alpinista, akinek esése közben hirtelen filmszerűen leperreg az egész élete, mintha most történő valóság lenne. Megmenekülésüket R. A. Moody "természetfeletti megmentés"-nek nevezte.

3. *Halálos ágyi látomásokat* átélő emberek, akik terminális állapotban vannak, de teljes öntudattal rendelkeznek, amikor "beindul" a látomásuk: hallucinálnak és vízionálnak, túlvilági képek, elhalt személyek jelennek meg előttük és szólnak hozzájuk, sőt párbeszéd is kialakulhat közöttük. (Ha fekvőbeteg osztályon ilyen "motyogó" agonizálót látnak, a tudatlanság következtében gyakran úgy vélik, hogy "elborult az elméje", holott "nyitottabbá vált", mint valaha volt!) Sir William Barrett 1926-ban "Halálos ágyi látomások" címmel ilyen élményeket közölt. H. Murphet azt írta, hogy a halálos ágyi látomások során az agonizáló elhalt szeretteinek szellemével találkozhat és ez *megnyugvást* kelt benne.²⁸⁵ Ezért, ha a nővér

²⁸³ Kunt E. 1987. 199.

²⁸⁴ Kunt E. 1987. 199.

²⁸⁵ H. Murphet. 1993. 78-79.

ilyen esetet észlel, ne zavarja meg, sőt segítse elő, hogy a látomás zavartalanul kibontakozzon és a beteg megnyugodva nézhessen szembe a halálával.

4. Halálközeli élményt a *klinikai halál állapotában*, vagy teljesen *lucid állapotban* lévő ember él át leggyakrabban. Valószínű, hogy ezeknek a száma a legnagyobb. Nem vettük külön csoportnak az öngyilkosokat, akik kísérletükből megmenekülve, hasonló élményekről számolnak be.

5. *Kiváltságos emberek* is átélhetnek halálközeli élményeket, anélkül, hogy életük végveszélyben lenne. Ilyenek például azok a személyek, akik előtt elhalt családtagjaik "megjelennek".

Nyilvánvaló, hogy ezekről az élményekről csak azok tudnak beszámolni, akik mind a lucid, mint a szíves halál állapotából visszatértek, illetve a veszélyhelyzetben nem lévők közül, akik el merik mondani. Látomásaikat nagyon sokan magukkal vihetik a halálba.

A halálközeli "[...]élmény átélője sem időnek, sem térnek nincs tudatában, maguk ezek a fogalmak is érvényüket veszítik a számára. Testével sem érzi magát többé azonosnak. Mindössze az elme létezik, amely — észérvek alapján — itt, élet és halál küszöbén, mérlegre teszi lehetőségeit, s eldönti, tovább haladjon-e az élményben, vagy visszatérjen a földi életbe[...] Amint a döntés megszületett, az élménynek egyik pillanatról a másikra vége szakad" — írta K. Ring.²⁸⁶

K. Ring "tudományosan" igyekszik adatközlőtől, azok átélt halálközeli élményeire a válaszokat megkapni. Statisztikákat gyárt, százalékokat számít, de semmivel sem válik meggyőzőbbé, mint R. A. Moody, akinek alap kutatásairól E. Kübler-Ross megjegyezte, hogy sokan fogják támadni az orvosok: pszichiáterek, élettanászok, elmekórtannal foglalkozók, de pszichológusok és teológusok is. Persze az a legkönnyebb, ha valamit támadunk és elutasítunk. Sokkal nehezebb minden jelenséggel szemben nyitottnak lenni és előbb megvizsgálni miről is van szó?

A halálközeli élményt a súlyos beteg, a lucid állapotban lévő, a balesetet szenvedett és az öngyilkosságot megkísérítő is megtapasztalja, de "[...]jóllehet az alapélményt mindhárom halálnem kiválhatja, előfordulási valószínűsége és mélysége a halál módjának és az átélő nemének egyfajta kölcsönhatásától függ. Például, ha egy nőt betegség juttat a halál közelébe, az nagy valószínűséggel kiváltja az alapélményt, míg baleset és

²⁸⁶ K. Ring. 1993. 121.

öngyilkosság esetén erre jóval kisebb az esély. Természetesen hajszádra az ellenkezője igaz a férfiakra."²⁸⁷

Itt az alkalom, hogy K. Ring és R. A. Moody kutatásai alapján, összefoglaljuk, milyen halálközeli élményeket élnek át a haldoklók?

Az adatközlők elbeszélése szerint, "leírhatatlan és kimondhatatlan" *élménysorozatban* volt részük. A halál pillanatában "képmásuk" a fejük tetején távozott, de egyelőre egy vékony "ezüst zsinóron" a testük fölött *lebeg*. Az átélő ember fölismeri saját testének halálát, de *béke és nyugalom* szállja meg. Ezt azonban gyorsan megzavarja valami *kellemetlen zaj*. A fogvatartó zsinór elszakad és az *asztrálest zuhanni* vagy *sodródni* kezd egy sötét *alagútba*. Közben átéli a *testen kívüliség* élményét. Érzékei és elméje *"megélesedik"*. Tudatában van, hogy földi *porhüvelyét elhagyta*.

Az alagút végén *világosságot lát*. Gyönyörű *tájak jelennek meg*, ahol *találkozik* elhalt szeretteivel és ismerőseivel. Az *aranyszínű fény* azonban *hívja: jóság, melegség és végtelen szeretet* árad belőle. Az *idő és a tér érvényét veszti*. A túlvilágon van. Rádöbben, hogy a fény, amely erős, de nem bántja a szemét, egy *Fénylény*, akit egyesek Jézussal azonosítanak, és aki *mágnesként vonzza*; esetleg részlegesen a *fényköpenyébe* fogja őt. Ekkor a Fénylény hang nélkül, kedvesen *beszél hozzá*, amelyet azonnal megért.

Panorámaszerűen, színesen és élesben *vizionlítja életét* gyorsan leperegni, mintha egy filmet nézne. *Szembesül* jó és rossz *cselekedeteivel*. "Utazása" során *eljut egy határhoz*. Ennek túloldalán már a vissza nem fordítható *halál birodalma*, pontosabban az örök élet van. Segítséggel azonban ráébred, hogy neki ezt még *nem szabad átlépnie*, mert a Földön szükség van rá; küldetését nem teljesítette. Ezért e kellemes környezetéből *kényszeredetten visszatér* és ekkor átmenet nélkül *szenvedő testében eszmél* öntudatra.²⁸⁸ Az "utazás" *tanulással jár*, teljesen átformálódik és ráébred, hogy mindenkit *szeretnünk kell* és az utolsó pillanatig *tanulni*. A szeretet és a tanulás a halálunk után is folytatódik, mindkettőre igényt érzünk, az ottani, befogadó világ tökéletes megismerése érdekében. A *haláltól való félelem* a további életében *megszűnik*.

Megfelelő bizalommal lehet halálközeli élményt gyűjteni, ez nekünk is sikerült. Íme egy példa:

K. L. hódmezővásárhelyi iskolaigazgató, helytörténész, több kiváló kötet szerzője, megbízható adatközlő, aki fiatalon infarktus következtében

²⁸⁷ K. Ring. 1993. 128.

²⁸⁸ R. A. Moody. 1993. 27.

"szíves halál" állapotába került. Elmondotta, hogy "- kezdetben mindent hallottam és érzékeltem, ami körülöttem folyik: a nagy sürgéstart-forgást, kiabálást, csak szólni nem tudtam. Olyan volt az egész utazásom, mintha könnyedén lebegve, kívülről látnám magam az ágyon. Mintha liftben szálltam volna lefelé. Egyre jobban fogytak a hangok és a fények. Mind sötétebb és hidegebb volt körülöttem." (Vagyis a külvilággal megszakadt, de önmagával még élt a kapcsolata. További vallomása különösen fontos és érdekes. Így beszélt:) "- tudtam, hogy meghaltam és egyre mélyebben esek a halálba. Ez az állapot nem fáj, inkább jónak mondható, de mintha feltámadt volna bennem az életösztön vagy félsz, hogy minek a sötétbe még ilyen korán lemenni?" (Tehát döntési lehetősége volt és ezt föl is használta.) "- A lift lassan megállt velem, kezdett visszafelé emelkedni. Egyre világosabb lett és kinyitottam a szemem." (K. L. ma is él, agykárosodást nem szenvedett.)

Ismertek az ellenpéldák is. Dr. S. M., a hódmezővásárhelyi Erzsébet Kórház intenzív osztályának volt a főorvosnője. "Hivatalból" több száz embert hozott vissza a klinikai halál állapotából. Miután érdekelte a téma, betegeinek föltette a kérdést, hogy mit látott, érzett az alatt, amíg "utazott"? Kívétel nélkül azt felelték, hogy "- semmit"! Nem is tudták, hogy mi történt velük. Az egész olyan volt számukra, mintha mély álomból ébredtek volna.

Dr. Raymond Moody ideg- és elmegyógyász, valamint a filozófia doktora "Life after Life" (Élet az élet után) című könyvében 150 klinikai halál állapotából visszatért ember vallomását elemezte. Elbeszéléseiből 15 jellegzetes, állandóan visszatérő elemet tudott elkülöníteni. A jelenség a "near-death experience", azaz a halálközeli élmények elnevezést kapta. Kérdés, hogyan keletkeznek ezek a látomások, érzetek?

Az igazság az, hogy pontosan nem tudjuk. Az elismert tudományok, mint az idegélettan, pszichiátria, molekuláris biológia, de még a filozófia sem tudnak erre megfelelő magyarázatot adni. A halálközeli élmények közel állnak a parapszichológiai jelenségekhez, de ezeknél orvosilag ma már elismertebbek. Kunt Ernő szerint a halálközeli élmények "[...]nem mások, mint *korszerű hiedelemtörténetek*, amelyeknek elemei az emberiség korábbi kultúráiban, illetve a természeti népek elképzeléseiben, hiedelmeiben s a nagy világvallások halálra, túlvilágra vonatkozó feltételezéseiben egyaránt megtalálható más és más megfogalmazásban, de egyazon tartalommal visszatérő motívumok."²⁸⁹

²⁸⁹ Kunt E. 1981. 167.

A témakör másik nemzetközileg elismert kutatója, K. Ring is így írt a halálközeli élmények magyarázatáról: "[...]a képtelenségek tudományának, a parapszichológiának a határmezsgyéjén találjuk magunkat."²⁹⁰ Más kérdés, és ezt világosan látnunk kell: "Csak mert ez idáig senki sem fejtette meg a halálközeli élmény idegéletteni alapjainak titkát, nem jelenti azt, hogy ezek nem is léteznek."²⁹¹ Mai ismereteink szerint a halálközeli élmények tehát léteznek, az átélők "egybehangzó" — egymástól függetlenül megélt és elbeszélt — vallomásai nem hazugságok, ha esetenként a fantázia "játékony színezést" végez is rajtuk. A túlélő élményeit kiváltó okok között ezek szerepelhetnek:

1. "Valódi" halál állapotában nem volt, mert visszatért, így a közben átélt jelenségek inkább álomszerűek lehettek. Polcz Alaine szerint, az álom "[...]funkciója az ösztöni, érzelmi tartalom elfedése, mivel éppen a humanizált és etikus »felettes én« nem engedi tudatba jutni a mondanivalót eredeti formájában."²⁹² Ez nem valószínű! Freud is épp az ellenkezőjét állítja. (Ez is jelzi, a kérdés mennyire bonyolult.) Polcz Alaine is elismerte, hogy "[...]álom közben az elfojtások ereje csökken."²⁹³ Bizony csökken, oly annyira, hogy meg is szűnhet!

2. A klinikai halál állapotában, a megszűnt keringés következtében az agysejtekben fogy az oxigén és fölszaporodik a széndioxid. Polcz Alaine szerint is a halálközeli élmények "[...]az agy hiányos oxigénellátása miatt lépnek fel[...]"²⁹⁴ Később az állítását megerősíti és kibővíti: "[...]föltételezhetjük, hogy olyan fantáziatévékenységről van szó, ami az agy oxigénhiánya vagy egyéb más biológiai, fiziológiai folyamatok következménye."²⁹⁵

E kötet szerzője minden különösebb szervi, agyi katasztrófa nélkül, egészséges állapotában többször megélt már "halálközeli élményt", (nevezzük itt "küszöbélménynek"), sőt kísérletként, az élmény bekövetkezésének bizonyítására szándékosan előidézve a helyzetet, meggyőződött a tény igazáról. Gázkonvektoros fűtésű, bérházi lakásának 34,7 léghőméter nagyságú hálófülkéjében ketten alszanak. Ebből a kis légtérből a fekvő- és tárolóbútorok további kb. 5 léghőmétert szorítanak ki. Nagyon hideg téli éjszakán, zárt ajtó és ablak mellett a fűtés is üzemelt.

²⁹⁰ K. Ring. 1993. 254.

²⁹¹ K. Ring. 1993. 253.

²⁹² Polcz A. 1989. 205.

²⁹³ Polcz A. 1989. 205.

²⁹⁴ Polcz A. 1989. 72.

²⁹⁵ Polcz A. 1989. 204.

Hajnalra már jelentős oxigénhiány lépett föl a helyiségben — ezt ébredéskor a légszomj is igazolta — és fölszaporodott a széndioxid. A halálközeli élmények ismertetésénél leírt képek, víziók mintegy harmadrésze rendszeresen jelentkezett. Magunk is tapasztaltuk, hogy a kéri agysejtekben a keresztényi kultúra által tanított halál- és túlvilágkép megannyi elraktározott élménye, a romló levegő hatására, kaleidoszkópszerűen fantasztikus álmokképekké váltak. Ébredéskor az átélt álmhoz azonnal társult az ismeretanyag tisztán visszaidézett megannyi, korábban szerzett élménye, és egész "színes" történetté változott, anélkül, hogy önmagunknak föllenteni akartunk volna.

Nehéz arra válaszolnunk, hogy e kényszerű, nehéz álm, vagy a valódi halálközeli élmények alatt "hol jár az öntudat", az ÉN. Azt tudjuk, hogy a legkisebb anyagi részecskék, mint az elektron vagy a foton korpuszkuláris, de hullámként, rezgések formájában is terjed. A test nyilvánvalóan marad molekulárisan kötött anyagi formában, de belőle az életenergia, a bióáram egy része hullámként távozhat. Egyelőre nem szakad el tőlünk, a hullám folyamatos és a testen kívül lebeg. Ennek köszönhető, amint "látja" saját testét és tapasztalja a körülötte folyó lázas tevékenységet stb. Ez azonban nem több, mint föltevés, amely tudományos igazolásra vár!

Vizsgáljuk tovább a halálközeli élmények kiváltó okait. Számításba jöhet még a

3. gyógyszeres befolyásoltság. Hasonló élmények kiválthatók különböző kábítószerrel, egyes gyógyszerek és alkohol együttes fogyasztásával, LSD-vel, meszkalinnal és ketaninnal stb.

4. Az agy halántéklebenyének és a hippocampusnak ("tengeri csikóhal" = az agy oldalkamrájának hátsó szarvánál lévő görbült terület) az izgalm. NMDA-receptorok.

5. Állítólag a halálközeli élmények örökletes program kibontakozását is tükrözhetik. A *sejtemlékezések* során kaleidoszkóplátvány is lehetséges.

6. A *neurotranszmitterek*, így a halálközeli időben az agyban megnövekedett, fájdalomcsillapító hatású *endorfin*termelés is megkezdheti az *alapélmény* beindulását.²⁹⁶

7. A halálfélelem ellen védekező pszicho-mechanizmus is halálközeli élményeket válthat ki.

²⁹⁶ K. Ring. 1993. 253.

8. Elszigeteltségből, az ingerszegény környezet szerepéből is eredhet.

9. A születés élményének "emlékképei" jelennek meg.

10. Lehetnek álmok, hallucinációk és víziók. (A normálistól eltérő agyi, lelki működés következményeként.)

11. A kollektív tudattalan: közös kultúránk, amelyben az ősi vallásos misztikumok élednek újjá. Időtlenség érzése léphet föl. A kollektív tudat tágabb az egyéni lét horizontjánál.

12. Tudatos megtévesztés, meseszövés is lehetséges.

13. Természetfeletti magyarázata szerint a testből kiváló lélek önállóul.

14. Kombinált magyarázat is lehetséges: ilyenkor pszicho-élettani modell érvényesül.

15. Misztikus elemek is érvényre juthatnak. A személyiségnek még inkább a benső felé való fordulása, a konkrét környezettől való még teljesebb visszahúzódása is kiválthatja.²⁹⁷ Miként arra K. Ring is rámutatott, a gondunk ott van, hogy halálközeli élményeket "Látomásokat átélő betegek zöme tökéletesen normális, éber tudatállapotban volt."²⁹⁸ Ezt erősítették meg Karlis Osis és Erlendur Haraldsson: "A halál órájában" című közös könyvükben is. Ez pedig ellene látszik szólni egy sor misztikus magyarázatnak.

Bármiként is van, "A halál közeli élmények magyarázatainak a fejlődéséből jelentős előnyeink származhatnak. Az orvos reagálása a halál közeli élményekre és az ahhoz hasonló jelenségekre alapvetően befolyásolja azt, hogy az élmény beépül-e az átélő személyiségébe, és az egyén felhasználja-e fejlődéséhez, vagy pedig kóros élménynek tekinti, és igyekszik megszabadulni tőle.

Ismert, hogy a halál közeli helyzetek túlélése után gyakoriak az érzelmi problémák."²⁹⁹ Például szégyellnek róla beszélni, nehogy elmebetegnek nézzék őket. Mit tanácsolhatunk?

"Az orvosoknak és kórházi dolgozóknak tehát ismerniük kell a halál közeli élményt, és a halálos helyzetek túlélésekor esetleg fellépő más pszichológiai nehézségeket[...] nem a megfelelő hozzáállással könnyen előidézhetik, hogy az illető szégyellni fogja ezt a szép élményt[...] Az

²⁹⁷ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 92-116.

²⁹⁸ K. Ring. 1993. 250.

²⁹⁹ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 116.

orvosok és ápolók feladata véleményünk szerint az, hogy figyelemmel és segítők szándékkal hallgassák meg a beteg beszámolóját[...]”³⁰⁰

Sokan a halálközeli élményük után vágyakoznak a túlvilágra. Úgy érzik, hogy ott lennének igazán boldogok és nehezen illeszkednek vissza életük folytatásába. K. Clark már 1984-ben ezeket javasolta:

1. Az eszméletlen beteg mellett is beszéljünk úgy, mintha hallaná.
2. Öntudatánál készítsük fel egy esetleges halálközeli élmény fogadására.
3. Kezdeményezzünk nyílt beszélgetést a halálközeli élményről.
4. Segítsük a beteget, hogy az élményt ossza meg a családjával.
5. A hozzátartozókat is készítsük föl betegük élménybeszámolójára.³⁰¹

R. A. Moody 1988-ban ezeket javasolta:

1. Hagyjuk a beteget, hogy szabadon beszéljen a halálközeli élményéről.
2. Biztosítsuk, hogy ami vele történt "odaát", az gyakori élmény.
3. Magyarázzuk meg, hogy mi volt ez az élmény.
4. Bátorítsuk a családi párbeszédet.
5. Betegünket hozzuk össze más, halálközeli élményt megélt személyekkel.
6. Erről a témáról olvassanak szakirodalmat. Ez utóbbi javaslat betegre, hozzátartozóra és az egészségügyi dolgozókra egyaránt vonatkozik! R. A. Moody megfigyelte, hogy ilyen fölkészültség mellett, a majdan bekövetkező halál során, a hátramaradókban *csökken a gyász hatása*.³⁰²

Összefoglalásként idézhetjük: "Számos szerző véleménye szerint a halál utáni élet lehetőségét kizárni nem lehet, de annak létezésére mindenki számára elfogadható bizonyítékot ezek a beszámolók soha nem fognak jelenteni, bármennyit is gyűjtsünk össze belőlük."³⁰³

³⁰⁰ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 117.

³⁰¹ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 119.

³⁰² Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 119.

³⁰³ Ács G. — Pilling J. — Zatik I. 1992. 119.

21.1. A FÉNYLÉNY

A halálközeli élményekben a Fénylénnyel való találkozás a legmarkánsabb. A visszatért betegek ez a jelenség hatott legjobban, és ezért lett a további életükben is az élményük meghatározó. Főleg a hitük és a szeretetük mélyült el. "A halálközeli állapotokból visszatértek legtöbbször azt mondja, hogy látta és érezte az alakatlan, ugyanakkor valamilyen módon személyes, jóindulatú fényt."³⁰⁴ A fény forrásaként Istent emlegették. Legtöbbször Jézus személyével azonosították. A Bibliában több olyan részletet olvashatunk, ahol valamiféle, a természetben addig nem tapasztalt fényt észleltek.

Az "Apostolok cselekedetei" között van egy érdekes rész. Pál apostol Agrippa királynak beszélt el ama híres "damaszkuszi úton" átélt élményét:

"Délben látám az úton király, hogy mennyből a napnak fényességét meghaladó világosság sugárzott körül engem és azokat, kik velem együtt haladnak vala."³⁰⁵

János apotol így írt a "Mennyei jelenésekről való könyv"-ben az "ember Fiáról", aki az utolsó ítéletkor eljön:

"[...]a szemei olyanok, mint tűzláng;

És a lábai hasonlóak valának az izzó fényű érzéhez, mintha kemenczében tüzesedtek volna meg[...]

[...]és az ő orczája, mint a nap a mikor fénylik az ő erejében."³⁰⁶

Máshol így tolmácsolta Jézus szavait: "Én vagyok a világ világossága: a ki engem követ, nem járhat a sötétségben, hanem övé lesz az életnek világossága."³⁰⁷ Itt a szem káprázatából kiinduló kép metaforává válva, a lélek megvilágosodását hirdeti. Madách Imre is ezt a metaforát építi be drámájába:

"Részünk csak az árny, melyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében ily osztályrészt engedett."³⁰⁸

³⁰⁴ H. Murphet. 1993. 174.

³⁰⁵ Biblia. Apostolok csel. 26:13.

³⁰⁶ Biblia. János, Jelenések k. 1:14,15,16.

³⁰⁷ Biblia. János ev. 8:12.

³⁰⁸ Madách I. Az ember tragédiája. Első szín: az angyalok kara.

R. A. Moody könyvében található: "Első megpillantáskor szabályszerűen halványnak tűnt, de fényessége nagyon gyorsan földöntúli fényerőre fokozódott. Ez a fény leírhatatlan fényessége ellenére[...] semmiképpen se bántja a szemet, amint ezt sokan nagyon hangsúlyozzák — nem kápráztat, nem akadályozza abban, hogy jelenlétében más dolgokat is érzékeljenek[...]"

Szokatlan megjelenési formája ellenére egy személy sem kételkedett abban, hogy ez a fény élőlény, Fénylény[...] Leírhatatlan szeretet és melegség árad a haldoklóra ebből a lényből. A személyeket teljesen körülveszi, mintegy magába zárja a jelenléte. A haldoklót eltölti a belőle áradó mágneses vonzerő. Így elkerülhetetlenül vonzódik hozzá."³⁰⁹

K. Ring szerint a Fénylény nem biztos, hogy krisztusi eredetű. Így fogalmazott: "A személyisége szűkösségébe szorított egyén ámuldozva kérde: »Mi ez a gyönyörű fény?«, s fel sem ötlük benne, hogy e fenséges jelenés önmaga is lehet teljes — s tegyük hozzá, isteni — alakjában. Az aranyfényben tehát tulajdonképpen önnön isteni természetünk, magasabb énünk sugárzik fel."³¹⁰ K. Ring szerint a Fénylény tudása "holografikus tapasztalat". A Fénylényt *őrangyalnak* is nevezhetjük.³¹¹ A saját halálukat túlélők egynémelyike szerint a Fénylény "[...]az egyéni hitvilágnak megfelelő alakok képét is ölti magára."³¹²

Abban a túlélők és szerző egyaránt megegyeznek, hogy a Fénylény "[...]a magasabb rendű rezgések birodalmában van."³¹³ H. Murphet úgy gondolta, hogy a különböző nagy vallások halál utáni elképzeléseiben a hasonlóságot valószínűleg a halálközeli élmények közel azonos "látomásai" eredményezték. Ilyen közös látomás például a Fénylény is. A Tibeti Halottaskönyv szövege "Először azt mondja el a haldoklónak, hogy az átlépés idején meglátja az Üresség Tiszta Fényét. Ettől az isteni fénytől származik a Nap, a Hold és a csillagok alacsonyabb rendű fénye. Mivel rendkívül erős és sugárzó, megfélemlítheti a lelket, aki akkor elfordul tőle. A Földről magával hozott érdeklődése és hajlamai elvonhatják az ilyen szellemi tisztaságtól[...]"

Ha viszont életében megfelelő szellemi okításban részesült, megérti, hogy a sugárzó fény az Isteni Valóság."³¹⁴

309 R. A. Moody. 1993. 50.

310 K. Ring. 1993. 282.

311 K. Ring. 1993. 285.

312 K. Ring. 1993. 286.

313 K. Ring. 1993. 289.

314 H. Murphet. 1993. 173.

Befejezésül annyit még el kell mondanunk, hogy a halálközeli élmények fő elemeként jelentkező Fénylény víziójában nem kell kételkednünk. Nem valószínű, hogy minden nagy vallás "kitalálja" magának és valamennyi túlélő "mesélne". Arról van szó, hogy az idegéletteni kutatások a jelenséget még nem vették célba. Nem tudunk rá elfogadható, tudományos magyarázatot adni, hogy az oxigénhiányban, illetve széndioxid fölhalmozódásban "szenvedő" agysejtekben hogyan váltódik ki egy belső fényesség észlelése. Ha a jelenséget pedig — mint azt K. Ring állította — "tökéletesen normális tudatállapotban" élték meg, egyelőre még föltételezésünk sincs a magyarázatára.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

IRODALOM

- AINSWORTH-SMITH, IAN: Szembenézni a halállal — engedni elmenni. 189-193. In: *Egymás közt egymásért.* Szerk.: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra. Budapest, 1990.
- ANCSEL ÉVA: Beszélgetés az elmúlásról. I. rész: 29-40. In: *Juszt László—Zeley László szerk.: A halál egészen más...?* Budapest, 1981.
- ANDOR MIKLÓS: "Halál — halálozás — gyász az általános orvos gyakorlatában." (Dum spiro-spero!) 73-78. In: *Medicus Universalis* XXVI. évf. 2. sz. 1993. márc.
- AZ UTOLSÓ ÁPOLÁS, A PALLIATÍV SZERETET. 137. In: *Egészségügyi Munka* XXXVI. évf. 5. 1989. máj.
- ÁCS GÉZA—PILLING JÁNOS—ZATIK ISTVÁN: Meghaltam — és élek. Halál közeli élmények. Budapest, 1992.
- BAKÓ TIHAMÉR: Titkok nélkül. Lélektani vizsgálódások az öngyilkosságról Budapest, 1992.
- BARTOS ANDRÁSÉNÉ: hozzászólása az *Egészségügyi Munka* 1989. 5: 137-141. cikkéhez. In: *Egészségügyi Munka* XXXVI. évf. 11: 329-331. 1989. nov.
- BENEDEK ISTVÁN: Pusztába kiáltó szó. Budapest, 1974. Elmélkedés a Tibeti Halottaskönyvről. 6-21. In: *Tibeti Halottaskönyv.* Budapest, 1991.
- BHIKKU SATORI BHANTE: A sintoizmus. Budapest, 1990.

- BIBLIA. Károly Gáspár ford. Budapest, 1926.
- BLASSZAUER BÉLA válogatásában: A jó halál. (Eutanázia.) Budapest, 1984.
- BOLBERITZ PÁL: "Végső dolgok" keresztény szemmel. 229-268. In: Raymond A. Moody: Élet az élet után. Budapest, 1993. II. kiadás.
- BOKOR NÁNDOR: A haldokló beteg ápolása. 2: 586-600. In: Bokor Nándor szerk.: Általános ápolástan — gondozástan 1-2. Budapest, 1989. IV. kiadás.
- BUDA BÉLA: Az empátia — a beleélés lélektana. Budapest, 1985. III. kiadás.
- CHARON, WICTOR: Az ember két élete. Budapest, 1992.
- CHÁJJÁM, OMÁR: Robáiyát. Budapest, 1958. Ford.: Hegyi Endre.
- EGÉSZSÉGÜGYI MUNKA XXXVI. évf. 5. 1989. máj. 11., 1989. nov. XXXVII. évf. 2. 1990. febr. 5., 1990. máj.
- EGYMÁS KÖZT EGYMÁSÉRT. Lelki jelenségek és zavarok sorozat. Szerk.: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra. Budapest, 1990.
- EVANS-WENTZ, W. Y.: Bevezetés (a Tibeti Halottaskönybe) 90-142. In: Tibeti Halottaskönyv. Budapest, 1991.
- FÜGG ZSUZSA: Gyermek a kórházban. Szeged, 1986.
- GECSE GUSZTÁV: Vallástörténeti kislexikon. Budapest, 1971.

- GILGAMES. Budapest, 1966. II. kiadás. (Komoróczy Géza nyers- és Rákos Sándor műfordításában.)
- GLASENAPP, HELMUTH VON: Az öt világvallás, Budapest, 1981. III. kiadás.
- HAHN ISTVÁN: Istenek és népek. Budapest, 1980. II. kiadás.
- HÁRDI ISTVÁN: Ápoláslélektan. Megértés és magatartás a gyógyításban. Budapest 1966.
A dinamikus rajzvizsgálat. Budapest, 1983.
- HEGEDŰS KATALIN: Eutanázia mozgalmak Európában. In: Lege Artis Medicinae 1993. 3(8): 784-789.
- HEGYI BÉLA: Alkotó időszakok. Budapest, 1982.
- HENNEZEL, MARIE DE: "Szeretettel teljes kommunikáció — az utolsó percig..." 137-141. In: Egészségügyi Munka XXXVI. évf. 5. 1989. máj. (Bán Mária ford.)
- JANKOVICH ISTVÁN: Túléltem a halálomat. Budapest, 1992.
Reinkarnáció. Budapest, 1992.
- JOANNES, FERNANDO: A zsidó vallás. Budapest, 1990.
- JUNG, C. G.: A Bar-do thos-sgrol pszichológiai magyarázata. 39-55. In: Tibeti Halottaskönyv. Budapest, 1991.
- JUSZT LÁSZLÓ — ZELEY LÁSZLÓ szerk.: A halál egészen más...? Budapest, 1981.
A nyugtalan értelem. Budapest, 1982.

- KALOCSAI KATALIN:** Irgalmas halál, vagy szenvedésre íteltettünk. Szeged, Délvilág, 1993. máj. 6. Az 50/104: 4.
- KRISTÓ NAGY ISTVÁN vál.:** Bölcsességek könyve 1-2. Budapest, 1982.
- KUN ISTVÁNNÉ:** "Csak akkor ne legyek egyedül!" 38-39. In: Egészségügyi Munka XXXVII. évf. 2. 1990. febr.
- KUNT ERNŐ:** A halál tükrében. Budapest, 1981.
Az utolsó átváltozás. Budapest, 1987.
- KÜBLER-ROSS, ELISABETH:** A halál és a hozzá vezető út. Budapest, 1988.
- LENDVAI L. FERENC:** Beszélgetés az elmúlásról. 1. rész: 29-40. In: Juszt László—Zeley László szerk.: A halál egészen más...? Budapest, 1981.
- LUKÁCS JÓZSEF:** Istenek útjai. Budapest, 1973.
- MAGYAR IMRE:** A fájdalommentes halál ideája. 59-76. In: Juszt László—Zeley László szerk.: A halál egészen más...? Budapest, 1981.
- MÁRKI-ZAY JÁNOS szerk.:** Hit és tudomány. Teológusok és fizikusok párbeszéde. Hódmezővásárhely, 1994.
- MOODY, RAYMOND A.:** Élet az élet után. Budapest, 1993. II. kiadás.
- MURPHET, HOWARD:** Túl a halálon. Budapest, 1993.
- NAGY MÁRIA ILONA:** A gyermek és a halál. Budapest, 1936.
- NOSZLOPI LÁSZLÓ:** A titkos erők és tanítások lélektana. Budapest, 1943.

- ORVOSETIKAI DILEMMÁK** 1-2. Kerekasztal-beszélgetések a Kossuth Klubban. Budapest, 1993.
- PAP ILONA:** Hagyjuk-e meghalni a beteget? Délvilág, Szeged. 1993. ápr. 26. 50/96: 2.
- PELLEI ILONA:** A mulandóság dícsérete. Lege Artis Medicinae 1993. 3(4): 385-388.
- POLCZ ALAINE:** A halál iskolája. Budapest, 1989.
Meghalok én is? A halál és a gyermek. Budapest, 1993.
- PUSKÁS ILDIKÓ:** Istenek tánca. Budapest, 1984.
- RIBÁR JÁNOS:** Gyászolók lelkigondozása. 194-229. In. Egymás közt egymásért. Szerk.: Jelenits I.—Tomcsányi T. Budapest, 1990.
- REIMANN, FRITZ:** Az öregedés művészete. Budapest, 1987.
- RING KÁROLY:** A halált átélni — az életet megnyerni. Budapest, 1990.
- RING, KENNETH:** Halálközeli élmények. Budapest, 1993.
- RITCKIE, G. G.:** Visszatérés a holnapból Budapest, 1986.
- STEINPACH, RICHÁRD:** Hogyhogy élünk a halál után. Stuttgart, 1993.
- SZABÓ REZSŐ:** Hozzászólás az ápolással foglalkozó közleményekhez. 145-146. In: Egészségügyi Munka XXXVII. évf. 5. 1990. május.
- TIBETI HALOTTASKÖNYV.** (Bar-do thos-sgrol.) Budapest, 1991.

VÉGH JÁNOS:

"Ars moriendi, a jó halál." 1090-1091. In:
Lege Artis Medicinae (Új Magyar Orvosi
Hírmondó) 2. évf. 11. 1992. nov. 30.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

FÜGGELÉK

Szicília fővárosában: Palermóban, a kapucinusok katakombájában, az "Emberek folyósóin" mintegy 8000 ember maradványait őrzik. 1994. szept. 2-án otjtártunkkor lehetőségünk volt néhány fényképfelvételt készíteni e páratlan és hátborzongató "látványról". Mit jelent, mekkora is ez a szám? Egy magyar kisváros teljes lakossága az újszülöttől az aggastyánig. Az 1992-es demográfiai adatok szerint, pl. Zalaszentgrótnak 8016, Dunaföldvárnak 8271, Füzesabonynak 7822, Nyergesújfalunak 7802 lakosa volt. Közel ennyi múmiát tárolnak a palermói kapucinus katakombában.

Évszázadok során gyűlt össze ez a sok tetem. Előbb a szegénységben élő barátok holttestét készítették ki és nyakukba akasztották a kötelet, amely szimbólikusan az emberi bűnösséget jelzi. Később lehetőséget kaptak Palermó tisztos polgárai is, hogy konzerválva itt temetkezzenek. A hullát ráfektették egy kiegészített, tehát nedvszívó agyaglapra és ezen kizsigerelték. Ezután kitömték és vegyszerezés nélkül Szicília tűző napján egy évig szárították. Felöltöztették és elhelyezték a katakomba folyósórendszerében kialakított fülkékben, vagy felakasztották őket a falra. Rájuk tűzött cédulák őrzik személyazonossági adataikat. Az emberi tetem eltárgyasult. (Higiénés okokból a mumifikálást megszüntették.)

Az emberi holttesttel való manipuláció ősi eredetű, a mumifikálás, a tetem megtartása a túlvilági élet számára, a halál egyfajta elutasításának szándékaként, az ókortól kezdve gyakorlat. Mumifikáltak az ókori Egyiptomban, Kolumbusz előtt az inkák birodalmában, a XV. századi Párizsban, F. Villon korában a kiásott hullákat a temető falának támasztották száradni; de találtak és kiállítottak a természeti adottságok következtében, magas hegyeken, forró homokban és láp iszapjában mumifikálódott tetemeiket is.

Ma, amikor lehetőség nyílt arra, hogy a család a halottjának hamvait urnában hazavigye, a földi maradvánnyal tovább folytatódik a "manipuláció". Ez az állatvilágban, ahol a halál és túlvilág fogalmai hiányoznak, ismeretlen, csak az emberre jellemző, és fennmaradásunk utolsó pillanatáig megmarad.

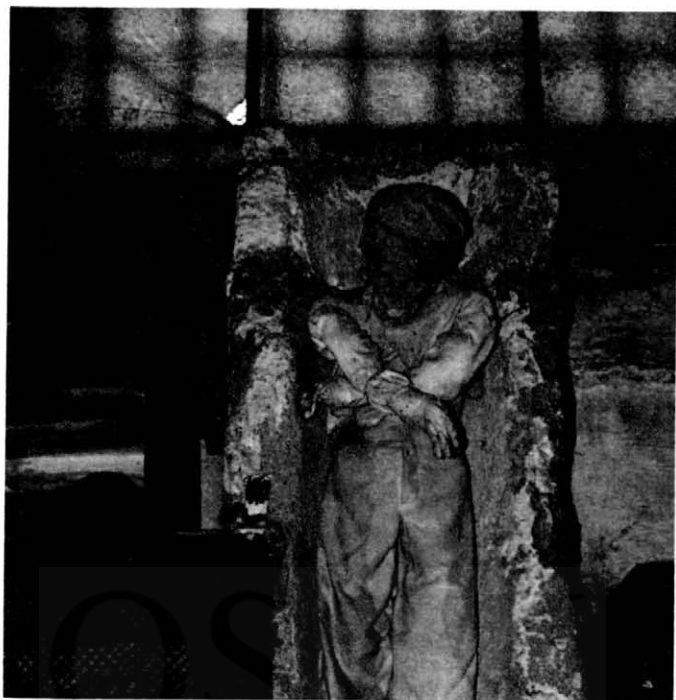

Országos Széchényi Könyvtár

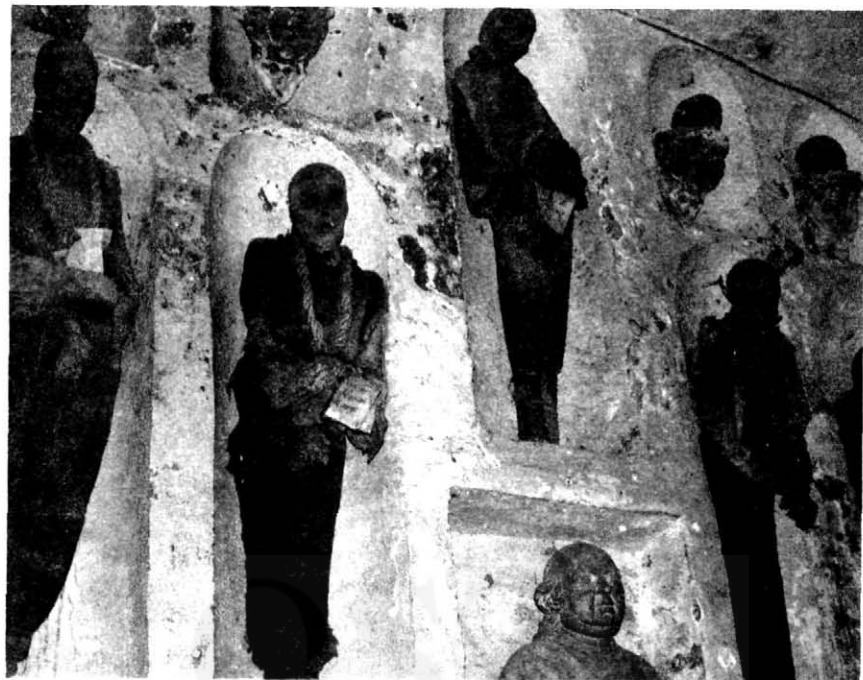

Országos Széchényi Könyvtár

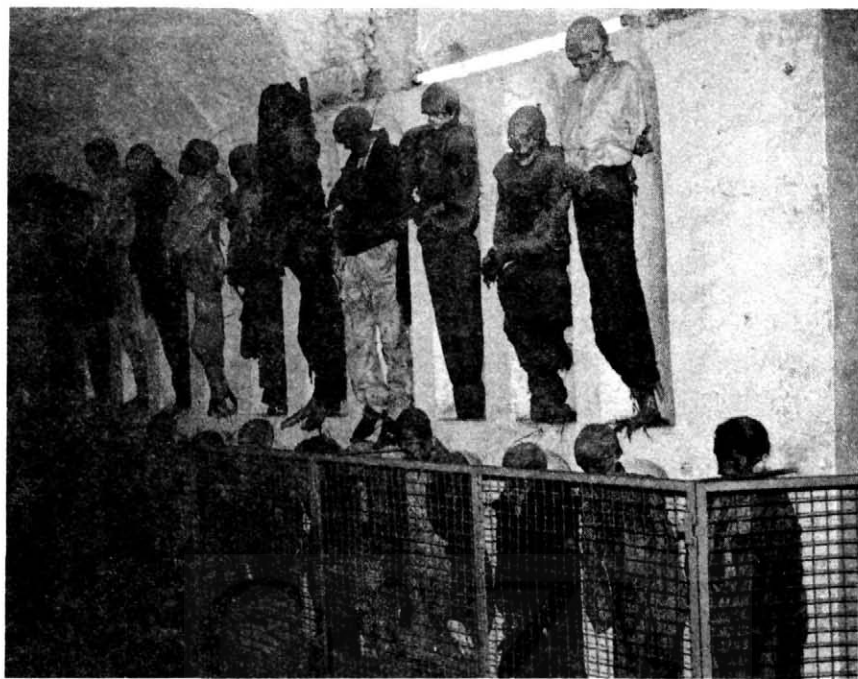
Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

MENTÁLHIGIÉNÉS SZOROZAT

MEGJELENT KÖTETEK:

I.	Empátia	1,5 ív.	50 Ft
II.	Önismeret (Rajzokkal)	2,0 ív	60 Ft
III.	A hit	4,0 ív	70 Ft
IV.	A halál (Rajzokkal)	8.0 ív	150 Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN:

- V. A szeretet
- VI. Megkapaszkodás és elszakadás

TOVÁBBI TERVEK:

- VII. Állat vagy ember?
- VIII. Szerelem és szexualitás
- IX. Család. Anyaszerep
- X. Gondozás
- XI. Az öregedés
- XII. Elfáradás és megújulás
- XIII. Lemondás, áldozatvállalás és önmegettartóztatás
- XIV. Kudarc, szégyen, megalázottság
- XV. Félelem és rettegés
- XVI. Harag, gyűlölet és agresszió
- XVII. A másság
- XVIII. Az erkölcs
- XIX. Az álom
- XX. Az élet értelme

*

(Ez a felsorolás nem tükröz összefüggést és tartalmi sorrendet. Valamennyi kötet önálló témakört dolgoz fel. Az árakat a terjedelem és az illusztrációk száma befolyásolja.)